

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SPEROS VRYONIS'E GÖRE ANADOLU'NUN
İSLAMLAŞMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ

HAZIRLAYAN

Melike SUMAN

Konya – 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SPEROS VRYONIS'E GÖRE ANADOLU'NUN
İSLAMLAŞMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ

HAZIRLAYAN
Melike SUMAN

Konya – 2010

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	vi
Tez Kabul Formu	vii
Önsöz	viii
Özet	xi
Summary	xiii
Kısaltmalar	xv
Giriş	1
1- Araştırmanın Önemi	1
2- Araştırmanın Konusu.....	1
3- Araştırmada İşlenen Metot	4
4- Araştırmanın Kaynakları	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
SPEROS VRYONIS'İN HAYATI VE ESERLERİ	7
1.1. Speros Vriyonis	7
1.1.1. Hayatı.....	7
1.1.2. Bilimsel Kariyeri.....	7
1.1.3. Eserleri	10
1.1.4. Çalışma Alanları ve Akademik İlgileri.....	13
1.1.5. Çalışma Metodu ve Tarihçiliği	16
1.2. “THE DECLINE OF MEDIEVAL HELLENISM IN ASIA MINOR AND THE PROCESS OF ISLAMIZATION FROM THE ELEVENTH THROUGH THE FIFTEENTH CENTURY” ADLI KİTABIN GENEL TAHLİLİ	17
1.2.1. Eserin Yazılma Sebebi.....	17
1.2.2. Eserdeki Konu Başlıkları	18
1.2.2.1. Türk Fethinin Arefesinde Küçük Asya’da Bizans.....	18

1.2.2.2. Küçük Asya’da Bizans’ın Politik ve Askeri Çöküşü.....	18
1.2.2.3. Dönüşüm Sürecinin Başlangıcı.....	19
1.2.2.4. XIV. Yüzyılda Kilisenin Çöküşü.....	20
1.2.2.5. İhtida	21
1.2.2.6. Küçük Asya’da Bizans’ın Kayboluşu, Kaybın Sebepleri ve Bizans Dünyasına Etkileri	21
1.2.2.7. Türk Anadolu’sunda Bizans İzleri	21
1.2.3. Eserde Kullanılan Kaynakların Değerlendirilmesi	22
İKİNCİ BÖLÜM.....	26
SPEROS VRYONIS’E GÖRE KÜÇÜK ASYA’NIN BİZANS TARAFINDAN KAYBEDİLMESİ.....	26
2.1. BİZANS’IN ANADOLU’YU KAYBETMESİNİN DÂHİLİ VE HARİCİ NEDENLERİ VE ETKİLERİ	26
2.1.1. Bizans’ın Gerileme Dönemi Üzerine Kehânet Fantezileri	27
2.1.2. XI. ve XII. Yüzyıllarda Bizans Gerileyişinin Tahlili.....	30
2.1.2.1. Askeri Kayıplar	32
2.1.2.2. Etnik Çözümler	38
2.1.2.3. Dış Baskılar.....	42
2.1.2.4. İktisadi Kayıplar	45
2.1.3. Fetih Sonrası “Sosyal Dönüşüm Psikolojisi”.....	48
2.2. BİZANS’IN, ANADOLU’NUN KAYBI ÜZERİNE DÜŞÜNCE VE TEPKİLERİ	51
2.2.1. Anadolu’nun Kaybedilmesiyle İlgili Olarak Bizans Kroniklerinden Bazı Örnekler.....	51
2.2.1.1. Theodore Metochites’den İskit Medeniyeti Yorumu ve Anadolu’nun Kaybı Üzerine Ağıtları	53
2.2.1.2. Manuel II Palaeologus’un Mektupları	59
2.2.1.3. Michael Attaliates’in Yazıları.....	63

2.2.1.4. Nicephorus Bryennius'a Göre Bizans'ın Gerileme Nedenleri	63
2.2.1.5. Gemistus Pletho, Bessarion, Charitonimus Ermonymus'dan Çöküşü Engelleme Önerileri.....	65
2.2.2. Çöküş Üzerine, Bizans'ın Aldığı Dinî ve İdari Tedbirler.....	66
2.2.2.1. Dinî Tedbirler	66
2.2.2.2. Dinî Polemik Yazımı	71
2.2.2.3. İdari Tedbirler	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	78
SPEROS VRYONIS'E GÖRE ANADOLU'NUN İSLÂMLAŞMA SÜRECİ	78
3.1. İHTİDANIN BAŞLAMASI	78
3.1.1. Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Bir Tahlili.....	79
3.1.2. Müslüman Araplarla Müslüman Türkler Arasındaki İhtida Farkı.....	81
3.1.3. Anadolu'da İhtida Sırasında, Var Olduğu İddia Edilen Cebri Örnekler ve "Neo Martyrdom" İdeolojisi	85
3.1.4. Mühtedilerin Seremonileri İle İlgili Örnekler.....	90
3.2. ANADOLU'DA İSLÂMLAŞMA HAREKETLERİNİN HAZIRLAYICI UNSURLARI	93
3.2.1. Bir Müslüman Müessesesi: Fütüvvet Geleneği, Ahi Teşkilatı ve Birlikleri.....	94
3.2.2. Ahilik Teşkilatlarının İhtida Üzerindeki Etkileri.....	98
3.2.2.1. Gaziyan-ı Rum.....	101
3.2.2.2. Ahiyan-ı Rum	102
3.2.2.3. Abdalan-ı Rum.....	105
3.2.2.4. Bacıyan-ı Rum	106
3.2.3. Anadolu'da Politik, Sosyal ve Dinî Yapıyı Güçlendirmede Vakıf Kurumunun Etkisi.....	108
3.2.4. Anadolu'da Sufizm Hareketleri ve Dinî Dönüşüme Etkileri.....	113

3.2.4.1. Sufizm ve Heterodoks Eğilimlerinin Ortaya Çıkışı.....	113
3.2.4.2. Anadolu'da Kısmî Varlık Göstermiş Olan Diğer Heterodoks Hareketleri ve İhtida'da Etkileri	115
3.2.4.3. Anadolu'da En Etkili Olan Sufizm Akımlarından Bektaşilik	120
3.2.4.4. Anadolu'da En Etkili Olan Sufizm Akımlarından Bir Diğer Örnek Mevlevilik.....	129
Sonuç.....	142
Kaynakça	151
Ekler	162
Resimler	163
Tablolar.....	169
Harita	173

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Melike SUMAN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Melike Suman tarafından hazırlanan “Speros Vryonis’e göre Anadolu’nun İslâmlaşması” başlıklı bu çalışma 01/03./2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan BAHAR

Başkan

Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Üye

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

Üye

ÖNSÖZ

Romalılar, “*Olaylar, Roma’nın kapılar mabudu Janus gibi çift yüzlüdür.*” demişlerdi. Anadolu’nun İslâmlaşması konusunda bugüne kadar çalışmış yerli saha uzmanlarının dışında, Janus’un öteki taraftan nasıl görünüyor olduğunun tespiti için yani konunun batı literatüründe nasıl işleniyor olduğunun tahlili için tezimizi bu alanın batıdaki en mümtaz simalarından birinin, Speros Vryonis’in “*The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*¹” (XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Küçük Asya’da Ortaçağ Helenizminin Çöküşü ve İslâmlaşma Süreci) adlı kitabının ilgili bölümlerini kaynak alarak çalıştık.

Yunan asıllı, Amerikan tarihçi Speros Vryonis, Bizans’ın yıkılışından asırlar sonra ve çok uzak bir coğrafyada doğmasına rağmen “*genetik kültür*” taşıyıcılığının en dikkat çekici örneklerinden biri oldu. Zaman ve mekân farklılığı onu bir Helen olmaktan alıkoyamadı, aksine Helen coşkusu ve Bizanslı kimliği eserlerinde fazlasıyla öne çıktı. Bizans onun için, içinde Zümrüdüanka kuşlarının uçtuğu, bakir define adalarının saklandığı, baharat gemilerinin demirlediği, köpüklerinde altın renkli ikonaların yıkandığı, damlaları iğde çiçeği kokan Haliç’iyle, müjdeci meleklerin refakatindeki Ayasofyasıyla, sarnıçları ve tüm kutsal tapınaklarıyla bir rüya kent idi, yani adeta kayıp şehir Eldorado... Ancak Ortaçağ Helenizmi’nin dolayısıyla Doğu Roma’nın çöküşü yukarıdaki hasletleri olan bir uzmanın dilinden anlatılırken elbette bilimsel olduğu kadar duygusal da olacaktı, yazarın tezimize konu olan eserinin ilgili bölümleri incelendiğinde tüm değişim sürecini, sanki canlı bir tanığın ifadesi kadar diri bir hassasiyetle işlediği görülür. Ayrıca tüm Helen tutkusuna rağmen, Anadolu’nun İslâmlaşması sürecindeki incelemelerinde bilimsel metotlardan ayrılmayarak sık sık eksik kaynaklardan dolayı yeterli vaka etüdü yapılamadığı için konunun tamamen aydınlatılmasının zorluklarını dile getirmiştir.

---

¹ Speros Vryonis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fittedeenth Century**, University of California Press, Berkeley Los Angeles London, 1971 (Paperback1986)

Bu eserde Vryonis, XI. yüzyıl Anadolu'sunun büyük ölçüde Hıristiyan olan ve yine büyük ölçüde Rumca konuşan nüfusunun, XVI. yüzyılda neredeyse tamamen Müslüman ve büyük ölçüde Türkçe konuşan bir nüfusa dönüşmesinin tahlili yapılır. Vryonis, bu konuyu hem onun genetik kültürünün bir ödevi olarak addettiği duygusallık içinde, hem de holistik bir farkındalık ve yeterliliği geliştirmeye odaklı etkin bir duyarlılıkla araştırır ve yazar. Vryonis, zengin bir arşiv içeriğinin sonucunda çıkan eserinde kendi görüşlerini ana bölümlerin sonundaki yargılar başlığında aktarır.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde araştırmamızın konusu, önemi, kaynakları ve araştırmada izlenen metot üzerinde durduk.

Birinci bölümde, tezimize kaynaklık eden "*The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*" adlı kitabın yazarı Speros Vryonis'in hayatı ve ilmi çalışmaları üzerinde durup ardından da kitapla ilgili genel bir tahlil yaptık. Kitabın tahlili daha çok kitabın ana ve ara başlıklarını ve bu bölümlere ait bazı özet yargıları tezimize eklemek şeklinde oldu. Bu bölümde Spreros Vryonis ile ilgili bilgi sıkıntısı çektik, bu alandaki bilgi taramamız tamamen internet yolu ile oldu.

İkinci Bölümde, Anadolu'nun Türk fethi öncesinde Bizans yönetimindeki iktisadi, sosyal, idari ve dini yapılanması ile çöküşe götüren sebepleri, bununla ilgili olarak alınan tedbirleri ve oluşan psikolojik atmosferi Speros Vryonis'in kaynağını esas alarak değerlendirdik. Bu bölümde yer alan Bizans imparator ve teologlarının Bizans'ın yıkılışı ile ilgili ortaya çıkardıkları *karma* oldukça dikkat çekicidir.

Üçüncü bölümde, ise tezimizin asıl konusunu oluşturan Anadolu'nun İslâmlaşma sürecini, batı dilinden ve zihninden inceleyen Vryonis'in kitabı esas olmak üzere aynı konuda çalışan diğer saha uzmanlarının görüşleriyle beraber tahlil ettik.

Ekler bölümünde yer alan Selçuklu Sultanları ve Bizans İmparatorları kronolojisi, tezde adı geçen Selçuklu ve Bizans idarecilerinin, saltanat yıllarını, halef ve seleflerini takip etmekte sağlayacağı kolaylık düşünülerek oluşturulmuştur. Ayrıca tezde adı geçen bazı Bizans imparator ve devlet adamlarının mozaik resimleri de ekler bölümünde yer almıştır.

Son olarak, araştırma konusunun tespitinde, çalışmanın metodolojik ve içerik her türlü aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam, Doç. Dr. Mustafa Demirci'ye, çalışmamı tamamlayamama telaşının etkisiyle umutsuzluğa kapıldığım zamanlarda nazik uyarılarıyla beni yeniden teşvik eden Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Hasan Bahar'a, yazım safhasının sancılı sürecinde "*Sen başarısın*" telkinini kulağımdan eksik etmeyen kardeşim Meltem'e ve elbette onun zamanından çalarak çıktığım bu yolculukta bana gösterdiği anlayış ve sabrı için sevgili kızım Selis'e teşekkürü bir borç bilirim.

Melike SUMAN

Konya - 2010

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Melike Suman	Numarası: 084202022001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/ Ortaçağ Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Demirci	
Tezin Adı	Speros Vryonis'e Göre Anadolu'nun İslâmlaşması		

ÖZET

Malazgirt savaşı yenilgisi, Bizans için sonun başı olan bir gelişmeydi. Bizans'ın içinde bulunduğu politik görüntü hanedan, bürokrat, asker triosu arasındaki çekişmelerden ibaret iken, benzer bölünmelerin sebep olduğu zayıf ve sönük bir dini görüntü ise bu alandaki kurumlar için geçerliydi. Doğudan Türk akınlarının yoğun baskısı, batıdan Latin ve diğer Türk boylarının saldırıları, Konsül kararlarına uymadıkları için İstanbul tarafından heretik olmakla suçlanıp, dini küskünlüğe ve dolayısıyla yalnızlığa itilen diğer Hıristiyan cemaatlerin de askeri desteklerini Bizans'tan çekmesiyle, Bizans askeri sistemi büyük darbe aldı. Doğu batı kiliseleri arasında birlik bir türlü gerçekleşmezken, IV. Haçlı seferinin etkisi var olan husumeti daha da artırdı. Türk akıncıları, önce Bizans kilisesinin gelirlerinin temelini oluşturan topraklarını sonrada cemaatini fethederek Anadolu'nun İslâmlaşma sürecinin alt yapısını hazırladılar. Bizans tarafından alınan idari, dini, askeri tedbirler, hem nitelik hem nicelik olarak, değil İslâmlaşma sürecinin durdurulmasını, süreci hafifletme anlamında bile işe yaramadılar. Öncelikle İslâm dini üzerine ağır ithamların yapıldığı dini tartışmalar dönemi yaşandı. Arkasından Bizans'ın gerileme sebepleri üzerine eserler yazıldı ama bunlar sadece vaka analizi yapıyordu, gelişmeleri önleme anlamında köklü çareler üretmiyordu.

Aslında Bizans'ın bütün müesseselerinde oluşan bu ciddi obruklar(!), onu Türk fethi arefesinde savunmasız bıraktı. Gelenler, sadece yağma ve talan amaçlı geçici bir işgalin temsilcileri değildi. Aksine idari mekanizmalar konusunda oldukça tecrübeli bir geçmişin varisleri şimdi bu coğrafyanın yeni sahipleri olmak için sadece coğrafi bir fetih değil aynı zamanda sosyo-kültürel bir fethe de hazırlanıyordu. İşte bu aşamada Anadolu'nun İslâmlaşma süreci başladı, doğudan gelen mistik

dervişlerin, gazilerin, muhtelif İslâmî kurum önderlerinin çalışmaları süreci olumlu yönde etkiledi. Bunların hazırladığı sosyal ortam, Bizanslının içinde bulunduğu çöküntü psikolojisinin aşılmasında ve yeni oluşumların içine çekilmesinde etkili olurken, coğrafyanın yeni Türk devletleri de ihtidaya verdikleri destekle ortamı çekici hale getirmişlerdir. İçinde Greko-Romen etnik kültüründen parçalar barındırsa da artık hem İslâmî hem de Türkî kimliği ile yeniden şekillenen bölge yapısı, bu muhteviyatını bir daha değiştirmeyecekti. İhtidayı başlatma ve devam ettirmede, Heterodoks İslâmî akımlar büyük yer tutsa da, bizzat devletin politik olarak ekonomik kayıpları düşünmeden ihtida için verdiği destek ve gerekli şartları hazırlamış olması Anadolu'nun İslâmlaşmasının nasıl olduğu sorusuna nihai bir cevaptır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, İhtida, Heterodoks akımlar,

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Melike Suman	Numarası 084202022001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/ Ortaçağ Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Demirci	
Tezin İngilizce Adı		According to Speros Vryonis The Process of Islamization of Anatolia	

SUMMARY

Defeat of Malazgirt battle was an improvement of beginning of the end for Byzantine. When the political outlook of Byzantine was consisting of conflicts between dynasty, bureaucrat, military trio, weak and dim religious outlook caused by similar partitions were valid for organisations belonging to this field. Dense pressure of Turks from east, attacks of Latin and other Turkish tribes from west by being accused of being heretic by Istanbul because they did not obey the decisions of Consul and by withdrawing other Christian communities' military support whom pushed to resentment and thus loneliness from Byzantine, Byzantine military system had taken a major blow. When, somehow, the unity between east and west churches didn't occur, influence of IV. Crusade increased the existing hostility. Firstly, by conquering Byzantine church's lands composing the basis of its incomes, then its community Turkish raiders prepared the background of Anatolia's Islamising process. Administrative, religious and military precautions taken by Byzantine didn't work not only as being both quality and quantity but also in the sense of inhibiting and diminishing the Islamising process. Primarily, a period of religious discussions when severe accusations made about Islamic religious was experienced, then works about the regression reasons of Byzantine were written but these were only doing event analysis, not finding solutions in the sense of inhibiting the process.

Actually, these serious concaves existing in all organisations of Byzantine have left it defenceless on the eve of Turkish conquest. Comers were not only the representatives of an invasion aiming at despoil and depredate. On the contrary,

successors of history experienced on administrative mechanisms now were not preparing for a geographical conquest to be the owner of this geography but also for a socio-cultural conquest. At this stage, Islamising process of Anatolia began and works of mystic dervishes, ghazis and leaders of various Islamic organisations coming from east affected the process in a positive way. While the social environment prepared by them was being effective in overcoming breakdown psychology of Byzantine and getting involved in new creations, new Turkish states of the geography were made the environment attractive by giving support to conversion.

Although it includes parts from Greco-Roman ethnic culture, region's structure reshaped with both Islamic and Turkish identity wouldn't change its content. Though Heterodox Islamic movements have a big place in beginning and maintaining the conversion, without thinking government's own economic losses and giving support and arranging required conditions for conversion are a conclusive answer relating how Anatolia Islamised.

Keywords: Byzantine, Conversion, Heterodox orders

KISALTMALAR

AHI	American Hellenic Institute
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
D.	Doğum
H.	Hicri
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Ltd.	Limited
m.	Metre
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Ö.	Ölüm
s.	Sayfa
Şti.	Şirket
TDV	Türk Diyanet Vakfı
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
UCLA	University of California, Los Angeles
UCL	University College, London
Yay.	Yayınevi

GİRİŞ

1- Araştırmanın Önemi

Batı bilim dünyası için Bizans ve Balkan tarihi araştırmaları ile Anadolu'nun İslâmlaşması gibi konulardaki çalışmaları bakımından büyük ehemmiyete haiz olan Speros Vryonis'in "*The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*" (XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Küçük Asya'da Ortaçağ Helenizminin Çöküşü ve İslâmlaşma Süreci) adlı eseri dünyanın pek çok Üniversitesinde Ortaçağ Kürsülerinde kaynak kitap olarak okutulmaktadır. Bu bağlamda, bizim merakımızı ve ilgimizi çeken nokta batı ilim dünyasının süreci nasıl öğrendiği ve nasıl ele aldığı oldu. Anadolu'nun İslâmlaşma süreci yerli kaynaklarda ele alınmış bir konuydu ancak sürecin bütününe çözümlenmek karşı tarafın bakış açısını da anlayarak olacaktı ki, Vryonis'in bu çalışması batılı kaynaklarda konunun nasıl değerlendirildiğinin toplu bir özetidir. Hem Yunan kökenli, hem de Amerikan eğitilmiş bir uzman olarak Vryonis'in eseri, Anadolu'nun İslâmlaşması konusunda, Batı dünyasının bakışını anlamamıza katkı sağlarken özellikle oryantalist paradigmalardan ne kadar farklılıklar ya da benzerlikler getiriyor sorusunda bir cevap bulmamızı sağlayacaktır.

Bizans uzmanı Prof. Speros Vryonis'in, "*Bir devletin yok olması, o devletin yarattığı medeniyetin yok olduğu anlamına gelmez*" ifadesi sadece tezimize konu olan Anadolu'nun İslâmlaşmasını aydınlatmada değil tüm Yakındoğu ve Akdeniz havzasındaki kültürel değişimlere katkıda bulunacak bir açıklamadır. Böylesine mühim bir meseleyi işlerken pek çok konuda, yerli bilim adamlarıyla mutabık noktaları olduğunu tespit etmenin yanısıra bazı çevrelerin göstermek ya da görmek istedikleri gibi İslâmiyet'in Anadolu'da kılıçla değil; tebliğ, telkin, ilham ve imar yoluyla yayıldığını gösteren örneklerin eserinde açığa kavuşması oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca eserde İslâmlaşma sürecinde Bizans saray ve kilisesinde yaşanan sıkıntıların çok sesli çığlıklarını duyurabilecek kadar güçlü olan konular da, işlenerek bu sürecin karşı tarafta oluşturduğu maddi ve manevi hezeyanlar ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Tüm bu noktalardan bakıldığında böylesi bir yapının analizi muhakkaki önemli aynı zamanda zaruridir.

2- Araştırmanın Konusu

Prehistorik çağlardan beri Küçük Asya denen coğrafya pek çok uygarlığı doğurmuş, büyütmüş ya da ev sahipliği yapmış, iyi ve kötü zamanlarına tanıklık etmiş çok katmanlı bir

kültür havzasıdır. Bu havzanın XI. yüzyıl itibariyle değişen sosyal, dinî, askeri, siyasi şartları ve bu şartların sonuçları günümüze kadar ciddi araştırmaların konusu olmuştur. Çünkü XI. yüzyıl sonrası başlayan bölgesel denge değişiklikleri, coğrafyanın yeni sahiplerinin sosyo-kültürel ve politik egemenliğinde gerçekleşmiştir.

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu topraklarına Horasan üzerinden artarak devam eden Türk fetihlerinin dini karakteri *Ehl-i sünnet*², örfi karakteri ise hala pagan gelenekleri çerçevesindeki Orta Asya folklorik kültürüydü. Yüzyılın bu askeri ve sosyal hareketi talan ve yağma amaçlı bir karakterden çok, yurt edinme ve yerleşme amaçlı bir karakter taşıyordu. Dolayısıyla, bu hareketler *akın* niteliğinden ziyade doğrudan *fetih* amaçlıydı. Sonuçta her şey hemen hemen tesadüfî değil sistemli bir yapılanmanın parçaları olarak gelişti. Anadolu’da dinsel örgütlenmeler, hem Klasik İslâm hem muhalif İslâmi yorumların etki sahalarında gelişmiştir. Hatta Anadolu’nun İslâmi karakterinin daha çok Heterodoks³ yani Ahmet Yaşar Ocak’ın tanımıyla halk İslâmı düşüncesiyle etkili olup yayıldığını söyleyebiliriz.

Tarihi olgunun ana dönüşüm noktalarını teşkil eden göçebe yahut yarı göçebe Türkmen oymaklarının Müslüman olması, bu Müslümanlığın Yesevîlik, Vefâîlik, Kalenderîlik ve Haydarîlik adlarıyla sufi kalıplarda gelişmesi, Anadolu ve Balkanlar’a yapılan göçler, Babailik Hareketi ve Babaî Ayaklanması, Hacı Bektaş ve Bektaşîliğin teşekkülü, Safeviyye Tarikatı ve Safevî Devleti’nin teessüsü, Osmanlı’da Kızılbaş Ayaklanmaları, içe kapanış ve sessizlik süreci, modern dönem gibi başlıklarla eski Türk dinî inanışları, Hurufî izler, Şîî tesirler gibi birçok boyuta sahip olup bu alanlarda geçmişten günümüze birçok çalışma yapılmıştır⁴. Türkiye’de Fuat Köprülü, Osman Turan, Osman Çetin, Mikail Bayram ve Ahmet Yaşar Ocak bu alanda ilk akla gelen tarihçilerdir.

Batıda ise Anadolu’nun İslâmlaşması konusundaki eserleriyle tanınan Speros Vryonis bu alanda en önemli, hatta tek isimdir. Onun çalışmalarının Batı bilim dünyasında oldukça

---

² Peygamber Efendimizin dostlarına uyanlar anlamında kullanılan ifadedir. (Safer Baba, **Tasavvuf Terimleri**, Keten Yayınları, İstanbul 1998, s. 53)

³ Heterodoks sözcüğünün sözlük anlamı kabul edilmiş dini esaslara aykırı olan umumi umdelere muhaliftir. Hilmi Ziya Ülken’in “*dini cemaat dışında olmak*” şeklinde tanımladığı heteredoksluk, Osmanlıca’da *ehl-i bid’ad* terimiyle Muhammed’in ve Kuran’ın belirlediği kurallara yenilik getiren akımlar için ve *ehl-i sünnet* karşıtı olarak kullanılır. Bazen *kabul edilmiş* mezheplerden olmamak gibi daha geniş anlamlarda kazanır. Bu terimi kullanırken en önemli verdiğimiz nokta *kabul edilmiş* cemaatin dışında olunmasıdır. (Reha Çamuroğlu, **Tarih, Heterodoksi ve Babailer**, Der Yayınları, İstanbul 1990, s. 35)

⁴ Ali Yaman, **Alevîlik-Bektaşîlik Bibliyografyası**, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, Almanya, Mannheim 1998, s. 261–316

kabul görüyor olmasından yola çıkarak, biz de Batılı bir bilim adamının gözüyle sürecin nasıl algılandığına ışık tutan bu çalışmayı tahlil etme ihtiyacı duyduk.

Vryonis'e göre; Anadolu'da Yunanca konuşan bir Hıristiyan nüfusun nasıl ve hangi mekanizmalarla ve hangi süreçlerden geçerek Müslüman (ve en nihayetinde Türkçe konuşan) olduğu sorusu çok önemlidir ve onun çalışmasının esasını bu problem oluşturur. Bu süreci destekleyen pozitif ve negatif unsurları dikkatlice inceler. Selçuklu fetihleri Bizans iktidarı için çok yıkıcı olmuştur. Buna ilaveten Türklerin kalabalık kitleler halinde Anadolu'ya gelmesi ve buna karşın Hıristiyan ahalinin kıtlıklar, istila devrinin olumsuzlukları, göçler ve köleleştirme tehlikesi Bizans'ın siyasi alanda yıkılışını sosyal ve kültürel alanda da hissettirmiş ve bu süreci hızlandırmıştır. Türk fetihlerinin öncelikle kiliseyi sosyal ve ekonomik kaynaklardan dolayısıyla eylemlerinden alıkoyan, aşırı yoksulluğa iten bir durum olduğunu anlatan Vryonis, kilisenin yönetim araçlarının zayıflamasının, moralsiz olan Hıristiyan toplamlarını, büyük bir psikolojik yıkıma ittiğini ve ekonomik kriz döneminde lidersiz ve sahipsiz bıraktığını, dolayısıyla bütün bunların Anadolu'nun kültürel dönüşümünde Bizans bakış açısının negatif etmenlerini oluşturduğunu belirtir⁵. Bunlar halk ve idari düzeydeki negatif unsurların, İslâmlaşmayı hızlandıran yönleridir.

Hıristiyan - Rum Anadolu toplumunun birkaç asır sonra Müslüman bir dokuya dönüşmesindeki en temel pozitif gücü ise bir Latin atasözü ile açıklar. Anadolu'nun dinsel gelişmeleri "*Cuius regio eius religio*" (Birinin dinî, onun krallığıdır.) atasözüne uygun şekilde gelişmiştir. Bu atasözünün İslâm Dünyası'ndaki söyleniş şekli ise şöyledir: "*İnsanlar krallarının dini üzeredir.*" İslâmi devlet (veya devletler), İslâm'ı destekledi ve her şekilde üstün tuttu ve Hıristiyanlığa sadece ikinci sınıf vatandaşların dinî inancı olarak hoşgörü tanıdı. Sultanlar ve memurları İslâmi birliktelik için camiler, medreseler, imaretler, zaviyeler, hastaneler, kervansaraylar ve çeşmeler inşa ettiler ve onlara topraklar, köleler ve gelirler bahsettiler. Bunun sonucunda, ulema ve dervişler ruhani işlevlerini zarafetle ve sosyo-ekonomik görevlerini büyük bir etkinlikle yerine getirmeleri için ekonomik araçlara sahip oldular⁶.

Devletin bağlı olduğu İslâm, sistemin öngörmediği hiçbir yükümlülüğü zimmi tebaadan istememişti. Bizans, İran ve Arap unsurların çatışma alanı haline gelen Anadolu'ya aslında Türklerin gelmesiyle huzur ve istikrar da geldi. Bu siyasi huzur ortamına, İslâmi

---

⁵ Vryonis, a.g.e., s. 351

⁶ Vryonis, a.g.e., s. 352

öğretilere dayalı, adil bir yönetimin hâkim olması, Müslüman-Türk idaresine karşı Hıristiyanları yakınlaştırdı⁷.

Tezimizin amacı, Vryonis'in yukarıda ifade ettiği Anadolu'nun İslâmlaşma sürecindeki pozitif ve negatif öğelerden hareketle, XI. ve XV. yüzyıllar arası Küçük Asya'da Ortaçağ Helenizm'inin Çöküşü ve İslâmlaşma Süreci adlı eserinden Anadolu'nun İslâmlaşması konusunu mukayeseli olarak incelemek ve aynı konularda çalışan yerli ve yabancı uzmanların görüşleriyle karşılaştırmaktır.

3- Araştırmada İzlenen Metot

Bu çalışmada Vryonis'in görüşleri Michael Foucault'un *söylem analizi*⁸ metodu kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. Vryonis, eserinde hangi parametrelere bağlı kalarak ne tür bir argüman geliştirmektedir? Ulaştığı sonuçlar ile diğer tarihçilerin sonuçları arasındaki farklılaşma nedir? Çalışmasının sonucunda varmak istediği ya da esas söylemek istediği noktalar anlaşılmalı çalışılmıştır.

Araştırma, tarama modelindedir. Araştırmada belirlenen amaçlara ulaşmak için konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatürden elde edilen bilgiler Vryonis'in bakış açısından ortaya konan saptamalarla desteklenmiştir.

Buna göre ilk olarak Speros Vryonis'e ait adı geçen kitabın konumuza kaynak olacak bazı bölümleri Türkçeye çevrilmiştir. Vryonis'in Türkiye'de fazla tanınan bir tarihçi olmaması eserlerini bulmamız konusunda karşılaştığımız aksaklıklar, internet yoluyla edinilen bilgilerle giderilmeye çalışılmıştır.

Tezin yazım aşamasında iken bilimsel araştırma metotları göz önünde bulundurularak danışman gözetiminde detaylı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın birinci bölümünde Speros Vryonis'in hayatı ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde Speros Vryonis'e göre, Bizans'ın Küçük Asya'yı kaybetmesinin Bizans'taki yansımaları araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde yine Speros Vryonis'in tespitlerinden yola

---

⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 356

⁸ Bir metodoloji olarak, yazılı tarihin araştırılacağı dönemi sosyo-politik ve ekonomik güçler bakımından ele alır. Michael Foucault'a göre söylem analizi(discourse analysis) bir konu hakkında nasıl konuşulacağını ve nasıl sonuç çıkartılacağını belirler. Ayrıca fikirlerin nasıl davranışa dönüştürüleceğini de etkiler. Bir konu hakkında nasıl konuşulacağını, konuşmak, yazmak ve davranış göstermek için kabul edilebilir ve mantıklı yolları belirler, onları sınırlar. Özetle, bir ifadenin içinde saklı bulunan ideolojik, sosyolojik ve etik unsurların ortaya çıkarılması ve böylece söylemin temel unsurlarının belirginleştirilmesi amacına yönelik bir sosyal araştırma yöntemidir. (http://nireblog.com/tr/tags/mirijose_17/critical+discourse+analysis)

çıkarak Anadolu'nun İslâmlaşması olgusu incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise konu detaylı olarak özetlenmiş ve değerlendirme yapılmıştır.

4- Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda Speros Vryonis'in hayatı ile ilgili kısımlar internet kaynakları yoluyla oluşturulmuştur. Çünkü bu tarihçi ile ilgili matbu herhangi bir kaynak Türkiye'de bulunmamaktadır. Bu yüzden birinci bölüm için yapılan araştırmaların tamamı elektronik ortamdan alınmıştır.

Daha sonra, *“The Decline Of Medieval Hellenism in Asia Minor And The Process Of Islamization From The Eleventh Through The Fifteenth Century”* adlı eserin konumuzla ilgili bölümleri Türkçeye çevrilerek araştırılmıştır. Bu döneme, hem Vryonis'in hem de diğer kaynakların nasıl baktığının araştırılması için aynı konularda çalışmış diğer bilim adamlarının bazı eserleri de tahlil edilmiştir.

Bunların başında; Timothy Gregory'nin *“Bizans Tarihi”*⁹ adlı eseri gelir ki, bu eser bize Bizans'ın görkemli günlerinden sefalet günlerine doğru bir serüveni tarihi seyir içinde aktarır. Eser 1453 yılına kadar Bizans saray hayatı, manastırların durumu, heretikler, yerli Bizanslılar gibi konularda ayrıntılı ve nitelikli bilgiler sunduğu için, Ohio State Üniversitesi'nde Bizans Tarihi ve Klasik Arkeoloji Profesörü olarak çalışan Timothy Gregory'nin bu eserinden istifade ettik.

Charles Diehl'in *“Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi”*¹⁰ adlı eseri Bizans'ın Asya ve Slav kavimlerine yaptığı dini, sosyal, kültürel katkılarını ve batıya verdiği Rönesans malzemelerini dolayısıyla aydınlanmaya hizmet eden muzaffer ve *‘Civitas Aeterna’* (Devletin ebedi müddet olması ideali) çizgisini ve ruhunu anlatıyor. Bunun sonucu olarak, Bizans sanat ve tarih uzmanı olan Fransız Diehl'in eseri tezimizde Bizans'ı kavrama anlamında eksiklerimizi giderdi.

George Ostrogorsky'nin *“Bizans Devleti Tarihi”*¹¹ adlı eseri Bizans'ı tüm yönleriyle ele alması her türlü kronolojik, etnografik, idari ve iktisadi yönlerini tahlil etmesi ve komşu uygarlıkları ile harici ilişkilerini de incelemesi bakımından tezimizi oluştururken bize altyapı

---

⁹ Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, İstanbul 2008.

¹⁰ Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi**, Türkçe çev. A. Göke Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

¹¹ George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev., Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2006.

sağlamıştır. Rus asıllı yazar, Almanya’da gördüğü Bizans Tarihi akademik eğitiminden sonra özellikle Balkan tarihi ile de yakından ilgilenmiştir.

Anadolu’nun İslâmlaşması başlıklı bölümde ise Speros Vryonis’in çalışmalarını içeren adı geçen eserin ilgili bölümlerinin yanı sıra yine konu ile ilgili çalışan yerli saha uzmanlarının eserleri taranmıştır. Bunların başında elbette Osman Turan’ın, “*Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*”¹² adlı eseri gelir. Bu eser bize Büyük Selçuklu ile yoğunlaşan İslâmi kurumsallaşma ve aydınlanma ile ilgili bilgiler verdi. Selçuklu araştırmaları konusunda uzman olan tarihinin bu eserini incelemeyen çalışmaya başlamak büyük bir eksiklik olurdu. Ahmet Yaşar Ocak’ın “*Türk Sufiliğine Bakışlar*”¹³, adlı eseri temel kaynaklarımızdan oldu. Çünkü, Ahmet Yaşar Ocak, hem Türkler’in İslâmlaşma süreci hem Anadolu’nun yerli halklarının sürece dâhili konusunda en tatmin edici araştırma ve verilerle dolu eserleriyle tezimizin anlama ve anlamlandırma yapısını oluşturmaya yardım etmiştir.

Anadolu’nun İslâmlaşmasını bölge bölge hem sosyal değer hem istatistik değerler bakımından tespit ederek eserlerinde aktaran Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan ve Osman Çetin’in eserleri Vryonis’in bakış açısını çözmemizde bize alternatif yöntemler sundu.

Elbette Anadolu Selçuklu Tarihi, kurumları ve tasavvufi örgütlenmeleri gibi konulardaki benzersiz çalışmalarıyla ‘*unique*’ isim Mikail Bayram’ın “*Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*”¹⁴, adlı eseri başta olmak üzere dönemin karanlık odalarını aydınlatan diğer muhteşem yapıtları da tezimize hem iç hem dış cephelerden kurgu ve terkinin yapılmasında ciddi bir katkı getirmiştir. Ayrıca konumuzla ilgili tez, araştırma ve inceleme kitapları, makaleler ve ansiklopediler de incelenerek farklı bakış açıları tahlil edilmiş, eksik noktalar giderilmeye çalışılarak bir sonuç bildirgesi oluşturulmuştur.

---

¹² Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

¹⁴ Mikail Bayram, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya 1991.

BİRİNCİ BÖLÜM

SPEROS VRYONIS'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. SPEROS VRYONIS

1.1.1. Hayatı

Speros Vryonis Jr. 1928 de¹⁵ Amerikan'ın Tennessee eyaletinde dünyaya geldi. Çocukluğu askeri bir Akademide geçti. Akademideki sınıf arkadaşları onun hayatını epeyce zorlaştırmışlardı ama bu deneyim onun azmini bilemişti¹⁶.

Yunan asıllı Amerikalı yazar özellikle Bizans ve Yunan tarihi konusunda uzmanlaşmıştır. UCLA fahri profesörlüğü olan Vryonis, Helenizm Araştırmaları için kurulmuş olan Speros Basil Vryonis Center'ın eski yöneticisidir. Bu merkezi, 28 yaşında ölen oğlunun anısına kurmuştur.

Vryonis, 1956'da Harvard Üniversitesi'ndeki doktorasını tamamladıktan sonra California ve Chicago'da çeşitli üniversitelere devam ederek pek çok enstitüde görevler almıştır. Bunların içinde New York Üniversitesi'nin bünyesindeki Alexandros Onassis Helenizm Araştırmaları Merkezi başta gelir. Amerikan Helenizm Enstitüsü (AHIF) ise onu Türk ve Yunan konularındaki araştırmalar için üst derecede bir Akademisyen olarak kabul ederken bu kuruluşun başkanı Gene Rossides, Vryonis gibi Amerika'nın en seçkin tarihçisiyle çalışmaktan dolayı ne kadar şanslı olduklarını sık sık ifade etmiştir¹⁷.

Şu sıralarda ise 1071 Malazgirt Savaşı adlı eseri üzerinde çalışmaktadır¹⁸.

1.1.2. Bilimsel Kariyeri¹⁹

Lisans: Southwestern College, Memphis, Tennessee, 1950, ancient history & classics (İlkçağ tarihi ve Klasikler).

Master: Harvard Üniversitesi, 1952.

Doktora: Harvard Üniversitesi, 1956.

---

¹⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Speros_Vryonis

¹⁶ http://www.byzantinos.com/1_Istanbul_Pogrom.htm

¹⁷ http://www.ahiworld.com/press_releases/071607.html

¹⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Speros_Vryonis

¹⁹ http://www.ahiworld.com/pdfs/PR46_Curriculum_Vitae.pdf

Uzmanlık Durumu: Harvard Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyeliği, Yakın Doğu Merkezi Üyeliği, 1956–60.

California Üniversitesi, Tarih Bölümü;

-Yardımcı Doçent, 1960–64.

- Doçent, 1964–66.

Chicago Üniversitesi;

- Misafir Doçent, 1966–67.

- Profesör, 1966

a- Akademik Yöneticilikleri

1- Gustave E. von Grunebaum²⁰ Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü, 1972–75, 1979–82.

2- Athens Üniversitesi²¹ Modern Tarih ve Ortaçağ Kürsüsü Başkanlığı, 1976–84.

3- New York Üniversitesi, Alexander S. Onassis²² Helen Kültürü ve Medeniyeti Fahri Profesörü, Alexander S. Onassis Helen Araştırmaları Merkezi'nin Müdürlüğü, 1988–93.

4- Speros Basil Vryonis²³ Helenizim Araştırma Merkezi'nin Araştırmalar Müdürlüğü, 1995–96.

5- Speros Basil Vryonis Helenizim Araştırma Merkezi 'nin Müdürlüğü, 1996–2000.

b- Akademik Üyelikler

1- Fulbright Akademik Üyesi, American School of Classical Studies²⁴ 1950–51.

2- Akademik üyelik, American Numismatic Society, 1953.

---

²⁰ 1909–1972 yılları arasında yaşayan Avusturya kökenli, Amerikalı Oryantalist. Uzmanlık alanı Yakın doğu ve Arap Dünyası'dır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Gustave_E._von_Grunebaum)

²¹ Balkanların ve Doğu Akdeniz'in en eski üniversitesidir. Yunanistan'da 1837'de kurulmuştur. (<http://www.uoa.gr/uoauk/uoaindex.htm>)

²² 1948-1973 yılları arasında yaşamış, edebiyat, bilim, din, sanat gibi değişik alanlarda burslar veren özellikle Yunan Medeniyeti konusundaki araştırmaları destekleyen büyük sermayeli bir vakfın kurucusudur. (http://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_S._Onassis_Foundation)

²³ Speros Vryonis'in 1985'de 28 yaşındayken ölen oğlunun anısına kurduğu Helen kültürü üzerine araştırmaların çalışıldığı merkez 1993.

(http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_modern_greek_studies/v026/26.1.paganelis.html)

²⁴ (ACLS)Amerikan Klasik Araştırmalar Okulu dünyanın her yerinden klasik çalışmalar yürüten enstitü ve özellikle kazılara destek çıkar. (<http://www.acls.org/mission/>)

- 3- Junior Fellow²⁵, Dumbarton Oaks²⁶, Washington D.C., 1954-56.
- 4- Araştırma Görevliliği, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Harvard Üniversitesi, 1959-60.
- 5- Seçilmiş Akademik Üyelik, Makedon Araştırmaları için, Selanik, 1970.
- 6- Phi Beta Kapa²⁷ üyeliği, 1971.
- 7- Atanmış Üye, Board of Scholars, Dumbarton Oaks, 1971-75.
- 8- Seçilmiş Akademik Üyelik, Amerikan Ortaçağ Akademisi, 1972.
- 9- Seçilmiş Onursal Üyelik, Hindistan İslâm Enstitüsü Yönetim Kurulu için, Yeni Delhi, 1972.
- 10- Seçilmiş Akademik Üyelik, Amerikan Felsefi Toplumu için, 1974.
- 11- Seçilmiş Akademik Üyelik, Ionios Akademisi'ne²⁸ Yunanistan'da, 1975.
- 12- Seçilmiş Akademik Üyelik, Amerikan Bilimler ve Sanatlar Akademisi için, Boston, 1976.
- 13- Uluslararası Kongreler Başkan Yardımcılığı, Bizans Çalışmaları için, Atina'da, 1976.
- 14- Güney Doğu Avrupa Araştırmalar Kuruluşu Üyeliği, 1977.
- 15- Davet edilmiş Misafir Bilim Adamı, Dumbarton Oaks, 1984-92.
- 16- Avustralya Ulusal Üniversitesi'nin Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi'nde Misafir Akademisyen, Canberra, 1985.
- 17- Erken Dönem Slav Toplulukları Kültürü Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler için, Bulgaristan'da, Sofya'da, Bulgar Bilimler Akademisi'nin Misafiri, 1987.

---

²⁵ Mezun olmuş başarılı öğrenciler için akademik başarıları, yetenekleri, isteklilikleri, daha önce tamamlamış oldukları projeleri, iletişim becerileri, entellektüel seviyeleri değerlendirilerek verilen burs.

²⁶ Washington D.C.'de Harvard Üniversitesine bağlı Bizans üzerine araştırmaların desteklendiği bir enstitüdür, bünyesinde araştırma kütüphanesi, koleksiyonlar ve müze mevcuttur. (<http://www.doaks.org/museum/>)

²⁷ Phi Beta Kapa, Amerika'nın ilk gizli cemiyeti olarak tanındı. Zamanla garip ritüelleri olan bir "sır kardeşliği" olarak dikkatleri üzerinde çekti. Bütün gizemli örgütler gibi sadece üyelerin bildiği bir gizlilik yeminleri vardı. 1831 yılında Amerikan kamuoyunda, masonlara yönelik büyük bir tepki oluştu. Phi Beta Kapa cemiyeti de masonlukla suçlandı. Cemiyet, bu tepkiler üzerine 1831 yılında, gizli yemini kaldırdıklarını açıklamak zorunda kaldı. Phi Beta Kapa, kurulduğu günden itibaren, üye olabilmenin en zor olduğu cemiyetlerin başında geliyor. Asil ve zengin bir aileden gelmek ilk şartlardan birisidir. (<http://www.gizlilikimlir.tr.gg/Phi-Beta-Kappa.htm>)

²⁸ Korfu Adası'ndadır.

18- “Birinci Runciman Konferansı’na” Konuşma Yapması İçin Davet edilmesi, Londra Üniversitesi, Krallık Fakültesi’nde, Helen Araştırmaları Merkezi, 1991.

19- Seçilmiş Akademik Üyelik, Atina Akademisi, 1992.

20- Beşeri Bilimler Profesörü Solomon Katz²⁹, Washington Üniversitesi, 1996.

c-Burslar

1- Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi Tarafından Araştırma Bursu, Dumbarton Oaks, Atina ve İstanbul’daki araştırmalar için, 1962–63.

2- Guggenheim Bursu,³⁰ Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’daki araştırmalar için, 1968–69.

3- Amerikan Bilge Toplumlar Konseyi Bursu, Yugoslavya’daki çalışma için 1972.

d-Fahri Doktoralar

1- Onursal Doktora, Beşeri Bilimler üzerine, Southwestern Üniversitesi’nden, Memphis, Tennessee, Haziran 1985.

2- Onursal Doktora, Selanik Üniversitesi, 1992, Adephi Üniversitesi’nden 1993.

3- Onursal Doktora, Kıbrıs Üniversitesi, Arkeoloji ve Tarih Bölümü Bölümü’nden, 2003.

1.1.3. Eserleri

a- Kitapları³¹

1- *Byzantium and Europe*, 1967.

2- *Readings in Medieval Historiograph*, 1968.

3- *Byzantine Demokratia and the guilds in the eleventh century*, 1968.

4- *Byzantium: Its Internal History and Relations with the Islamic World*, 1971.

---

²⁹ Washington Üniversitesi’nde 53 yıl Tarih Bölüm Başkanlığı, Sanat ve Bilim Fakültesi Dekanlığı ve akademik işlerde başkan yardımcılığı yapan bir bilim adamıdır. Onun beşeri ilimler üzerine olan katkı ve çalışmaları da eşsizdir. (<http://www.doaks.org/museum/>)

³⁰ John Simon Guggenheim Kuruluşu tarafından, 1925 senesinden beri verilmekte olan burs üstün yetenekli, yaratıcı sanatçılara ve yine aynı kapasitede bilimsel araştırma yapanlar için verilmektedir. Öğrencilere verilmez, başvuru için aranan ön koşul Amerika, Kanada, Güney Amerika veya Karayip vatandaşı (veya yerleşği) olmaktır. Amerika ve Kanada vatandaşları ayrı, Latin Amerika ve Karayip vatandaşları ayrı yarışmalara tabi tutulur. Bir sene içerisinde hatırı sayılır miktarda kişiye çeşitli alanlarda verilmektedir. (<http://www.gf.org/about-the-foundation/the-fellowship/>)

³¹ <http://search.barnesandnoble.com/BookSearch/results.asp?ATH=Speros%2C+Jr.Speros+Vryonis+Jr.>

5- *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*, 1971.

6- *A Brief History of the Greek-American Community of St. George*, 1982.

7- *Stanford J. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I. Empire of the Gazis, A critical analysis*, 1983.

8- *The Turkish state and history: Clio meets the Grey Wolf*, 1991.

9- *Between East and West: The Balkan and Mediterranean Worlds: Economies and Societies: Land, Lords, States and Middlemen*, 1992.

10- *To Tourkiko kratos kai he historia*, 1993.

11- *Studies in Byzantine Institutions, Society and Culture*, 1993.

12- *The Vryonis family: four generations of Greek-American memories*, 2000.

13- *The Mechanism of Catastrophe*, 2005.

14- *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6–7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of İstanbul*, 2007.

b- Editörlüğünü yaptığı eserler³²

1- *Aspects of the Balkans: Continuity and Change*, Speros Vryonis ve Henrik Birnbaum, 1972.

2- *Islam and cultural change in the Middle Ages*, Speros Vryonis, 1975.

3- *Individualism and conformity in classical Islam*, Speros Vryonis ve Amin Banani, 1977.

4- *Islam's Understanding of Itself*, Speros Vryonis ve Richard G. Hovannisian, 1983.

5- *Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos*, Speros Vryonis, Mart, 1986.

6- *Greece on the road to democracy: from the junta to PASOK, 1974-1986*, Speros Vryonis, 1991.

---

³²http://www.amazon.com/s/ref=nb_ss?url=search-alias%3Daps&field-eywords=speros+vryonis&x=14&y=17

7- *Byzantine Studies: Essays on the Slavic World and the Eleventh Century (Hellenism, Ancient, Medieval, Modern; 9th V)*, Speros, Jr. Vryonis ve Henrik Birnbaum, Mart 1992.

8- *The Greeks and the Sea (Hellenism: Ancient, Mediaeval, Modern)*, Speros, Jr. Vryonis, 1993.

9- *Cyprus Between East and West - A Political and Moral Dilemma: The Past as Prologue to the Present*, Speros, Jr. Vryonis, 1994.

c- Ortak çalışmaları³³

1- *The Past in Medieval and Modern Greek Culture*, Speros Vryonis, Gustave E. Von Grunebaum Center for Near Eastern Studies, Ocak, 1978.

2- *Vryonis Collection: An Author/title Listing of Monographs and Serials on the Byzantine Civilisation Formerly in the Collection of Professor Speros Vryonis and Now in the National Library of Australia*, Speros Vryonis, National Library of Australia, Ocak, 1978.

3- *Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans*, Speros Vryonis, Milton V. Anastos, Haziran, 1993.

4- *To Hellenikon Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, Speros Vryonis, John Springer Langdon, John S. Langdon, Haziran 1993.

5- *He Parakme Tou Mesaionikou Hellenismou Tes Mikras Asias Kai He Diadikasia Tou Exİslâmismou*, Speros Vryonis, Catia Galatariotou, Ocak, 1996.

6- *Aspects of the Mind of Byzantium: Political Theory, Theology and Ecclesiastical Relations With the See of Rome*, Speros, Jr. Vryonis, Nicholas Goodhue, Haziran 2001.

d- Makaleleri

1- “*Byzantium and Islam Seven-Seventeenth Century*”, University of California, Los Angeles, Mayıs, 1963³⁴.

2- “*Nomadization and Islamization in Asia Minor*”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, (1975), Published by: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University Stable, pp. 41–71³⁵.

---

³³http://www.bestwebbuys.com/books/search.jsp?isrc=b-homesearch&N=0&Ntt=speros+vryonis&Ntk=P_Title

³⁴<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/820/10409.pdf>

³⁵<http://www.jstor.org/stable/1291369>

3- “*Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries*,” in Henrik Birnbaum and Speros Vryonis, Jr., editors, *Aspects of the Balkans: Continuity and Change*, The Hague, Mouton Press, 1972, pp. 151–176³⁶.

4- “*Bir Dünya Uygarlığı: Bizans*”, (Çev.: Zarife Biliz), *Cogito*, Sayı. 17, Kış 1999, İstanbul, s. 37–48

5- “*Selçuklu Gulâmları ve Osmanlı Devşirmeleri*”, *Cogito*, Sayı. 29, Güz 2001, İstanbul, s. 93–119³⁷.

e- Ödülleri³⁸

1- *D. Kokkinos Ödülü*, Atina Akademisi Tarafından, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of the Islamization, Eleventh-Fifteenth Centuries* (London, Berkeley, Los Angeles, 1971) adlı kitabı için, 1974.

2- *Haskins Madalyası Ödülü*, Amerikan Ortaçağ Akademisi tarafından, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of the Islamization, Eleventh-Fifteenth Centuries* (London, Berkeley, Los Angeles, 1971) adlı kitabı için, 1975.

3- *Üç Başpapazlık Madalyasının Tevdi edilmesi*, eğitime katkıları için, Kuzey ve Güney Amerika Grek Ortodoks Başpiskoposluğu Tarafından, 1990.

4- *Commander of the Order of the Phoenix Madalyasıyla ödüllendirilmesi*, (Taxiarches tou Tagmatos tou Phoinikos), Yunan Hükümeti tarafından 1999.

5- *St. Pail Altın Madalyasıyla Ödüllendirilmesi*, Yunan Kilisesi’nin Kutsal Sinod’u Tarafından.

1.1.4. Çalışma Alanları ve Akademik İlgileri

Harvard Üniversitesi’nde iken (1956–1960) ileride uzmanlaşacağı konu olan Bizans Anadolu’su, Anadolu’nun İslâmlaşması, Küçük Asya’da Selçuklu Türkleri gibi konularla ilgili olarak çalışmalarına başladı. Uzun yıllar Balkanlar ve Küçük Asya Coğrafyası’nda Bizans etkisi, Helenistik kalıntılar ile kültürel, siyasi, dinî değişimler üzerine araştırma ve çalışmalar yaptı. Özellikle Anadolu’nun Bizans tarafından kaybedilip İslâmlaşması olgusu

---

³⁶ <http://coursesa.matrix.msu.edu/~fisher/bosnia/readings/Vryonis1.html>

³⁷ http://www.ykykultur.com.tr/dergi/pdf/cogito_dizin_1-50.pdf

³⁸ http://www.ahiworl.com/pdfs/PR46_Curriculum_Vitae.pdf

üzerine derin araştırmalar yaptı. Kendisi bu konuya gereken ilginin gösterilmemesinden sitayişle şöyle der: “*Cahen, Köprülü ve diğer Selçuklu ve Osmanlı uzmanları da Bizans Anadolusu dönemi ile ilgili araştırmaların hayli ihmal edilmiş olduğunu ifade ederler. Hâlbuki Bizans tarihinde bu yarımadaanın muhteşem varlığı dikkate alındığında bu ihmalin acıklı tablosu daha belli olur. Avrupa’da Germen ve Slavlara büyük oranda toprak kaptırılması ve Araplar’a da benzer bir kaybın doğu ve kuzeyde yaşanmasıyla Küçük Asya, Bizans İmparatorluğunun ruhi ve fiziki olarak, kuvvet tacının yegâne incisi olarak kaldı. Küçük Asya, İmparatorluğun en çok insan gücünün, tarımsal potansiyelinin, iktisadi hammaddenin temel kaynağı idi. Ordular için en çok gönüllü askerler buradan toplanıyordu ve yetenekli generaller ve idareciler, din adamları hatta imparatorlar Anadoluluydu ve bu durum göz kamaştırıcıydı.*”³⁹

Speros Vryonis, Anadolu’dan ayrı olarak Balkanlar’daki İslâmlaşma hareketlerini de incelemiş ve eserler vermiştir. Ona göre Balkanlardaki durum da şudur:

“XIV. yüzyılda Balkanlarda dinî kutuplaşmanın özet bir tahlili yapılırsa, iki yüzyıl boyunca buradaki İslâmlaşma olgusu ve dinî dönüşüm örnekleri sonucunda diyebiliriz ki;

1- Balkanlara ilk Türk akınları başladığında paganizm, göçebe İslâm Şamanizmi ve Hıristiyanlık Balkan kültürünün yapısında derinlemesine mevcut idi.

2- Anadolu Hıristiyanları büyük ölçüde İslâm’a karşı koyamasa da tüm Balkanlardaki İslâmlaşma hareketi adeta merkez üssü uzak bir depremin etkisiyle gelişti.

3- Bu iki yarımada da Hıristiyanlık ve İslâm’ın farklılaşan kaderleri, iki alandaki Türk fetihlerinin başlangıçta farklı şartlarda gelişmesinden kaynaklanıyordu. Balkanlarda ortaya çıkan İslâm resmi durumda Ortodoks olsa da, popüler anlamda onların ihtidasını kolaylaştıran unsurlar eski Pagan ve Hıristiyanlık günlerinden gelen hatıralar ve alışkanlıklar idi. Sonuç olarak, Türklerin gelişi ve Balkanlardaki uzun dönemli varlıklarına rağmen Balkanlarda büyük bir İslâmi dönüşüm yaşanmadı ve hatta İslâm öncesi inanç ve ibadetlerini terk etmeyenler bile vardı.”⁴⁰

2000’li yıllara kadar Türkiye’ye de çok sık gelen Vryonis, “*The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6–7, 1955, and the Destruction of*

³⁹ Speros Vryonis, “Problems in The History Of Byzantine Anatolia”
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/820/10409.pdf>

⁴⁰ Speros Vryonis, “Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries”
<http://coursesa.matrix.msu.edu/~fisher/bosnia/readings/Vryonis1.html>

the Greek Community of İstanbul' (Felaket Mekanizması: 1955, 6–7 Eylül Türk Katliamı ve İstanbul'daki Yunan Halkı'nın Yok Edilişi) adlı kitabını 2005'te yayınladıktan sonra Türk Akademisyenlerle fikir ayrılığına düştü ve Türkiye ziyaretleri azaldı.

2005'te bu kitabına konu aldığı 1955, 6–7 Eylül olayları ile ilgili olarak bir Yunan televizyonuna verdiği beyanatı şöyle özetleyebiliriz:

İstanbul'daki 1955 Eylül olayları Washington DC medyası tarafından duyurulmuştu ve o, hem kendisi hem de diğer akademisyenlerle bu konuyu Dumbarton Oaks Merkezinde tartışmaya açtı. Ama şunu fark etmişti ki, bu olayın kurbanlarına karşı bir duyarsızlık hatta bir muhalefet vardı.

Vryonis, İngiliz ve Amerikan medyasını daha da yakından inceledikçe, onların kendi hükümetlerinin resmi görüşlerini yansıttığını fark etti. Makaleler bu toplu cinayetleri hafifçe geçiyordu ve adeta Türkiye'nin bunlara karşı aldığı sert tedbirleri övüyordu.

Bunun üzerine Dumbarton Oaks ve Harvard 'da altı yıl geçirdi. Böylece Türkiye, Yunanistan, Ermenistan, İsrail ve Filistin'deki çatışmaların ve bu alanlardaki Amerikan dış politikasının tarihini iyice araştırmak için fırsat buldu, Sonra Amerikan medyasına ve politikacılarına 1955 İstanbul olaylarının durumunu anlatmaya odaklandı.

1980 ve 1990'larda Yunanistan ve Türkiye arasında Kıbrıs ve Ege Denizi gibi anlaşmazlıkların yaşandığı dönemde 1955 olayları ile ilgili dosyalarına döndü ki, Amerikan hükümetinin ve para karşılığında kendini satan akademisyenlerin bu siyasi kabule karşı istekliliklerinden dolayı duyduğu hayrete karşılık olarak bu kitabı yazdı.

1955 olayları üzerine yapılan çalışma, geniş bir bakış açısı içinde Türk, Yunan, Amerikan ve İngiliz menfaatlerinin daha gerçek bir görüntüsünü ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Hepsinden öte politik çıkarların gerçeğinden çok, bir olayın esas tarihi gerçeğini araştırmak için yapılmış bir girişimdir⁴¹.

Onun çalışmalarında ve araştırmalarındaki başlıca alanlar, klasik ilkçağı da kapsayan Bizans, Balkanlar, İslâm Dünyası ve yeni kıtalardaki topraklara yapılan Yunan Göçleri'dir.

Prof. Vryonis'in en kapsamlı çalışmaları içinde ise Homer'den şimdiye kadar olan Yunan tarih ve kültürü ve onların Slavlar, Müslümanlar ve keşifler sonrası yeni dünyalarla

---

⁴¹ http://www.byzantinos.com/1_Istanbul_Pogrom.html

olan ilişkileri üzerine olan yapıtlarıdır. Bunların içinde yepyeni ufuklar açan en önemli eseri, “*The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*” (XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Küçük Asya’da Ortaçağ Helenizminin Çöküşü ve İslâmlaşma Süreci) adlı kitabıdır⁴².

Kendi kuşağının en seçkin Bizans uzmanlarından olan Speros Vryonis, Jr.⁴³ birinci sınıf bir bilim adamıdır⁴⁴.

1.1.5. Çalışma Metodu ve Tarihçiliği

Speros Vryonis “*The decline of medieval Hellenism in Asia Minor: and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*” adlı eserinde takip ettiği başlıca çalışma metodunu şöyle ifade ediyor.

“*Bu çalışmanın ciddi bir şekilde, Selçuklu tarihi, İznik, Trabzon devletleri ve pek çok Türk emirliği ile ilgili ayrıntılı bir tarihi evraka ihtiyacı vardır. Selçuklu Rumları ile ilgili Gordlevski’den (1911), İznik İmparatorluğu ile ilgili Meliarakes ve Gardner’ın 1898 ve 1912’de yazdıklarından ve Miller’in 1926’da Trabzon İmparatorluğu hakkında yazdıklarından başka kapsamlı bir tarihçe bulunmamıştır. Bizans ve Selçuklu Anadolu’sunun arkeolojisi hala bebeklik döneminde ve onların ilk kuruluşundaki ve tarihlerindeki bu dört asırlık kalıntılar yetersiz bir durumdadır. Arap-Bizans ilişkileri ve onların Anadolu’da karşı karşıya gelmeleri de yazılmayanlar arasında, yine de Marius Canard’ın Hamdanidler üzerine yaptığı muazzam çalışma değerli bir başlangıcı temsil ediyor.*”

“*Ben Anadolu’daki Yunan nüfusunun İslâmlaştırılmasını ve akıbetini diğer Hıristiyan grupları hariç tutarak inceledim. Tarihi olayların basmakalıp bir şekilde geleneksel olarak bir kronoloji sunumu değil, daha çok konuya bölgesel yaklaşımlar cihetiyle çalıştım.*”

“*Ne yazık ki çeviriler ile ilgili bazı zorluklar hâsıl oldu. Şöyle ki; coğrafik isimlerin ve bunların çevirilerinin, herkesi memnun edecek yeterli bir çeviri sistemi yok. Temel olarak, İslâmi isimlerin transliterasyonunda İslâm Ansiklopedisi’nin yeni versiyonunu kullandım. Bizans şehir ve köylerinin isimlerinin Türkçe karşılıkları çoğunlukla haritalarda bulunabilir.*”

---

⁴² <http://www.hacac.org/activities/documents/HACNEWS11.1COMPLETE.pdf>

⁴³ http://www.greekworks.com/bookstore/product_info.php?cPath=21&products_id=34

⁴⁴ http://www.ahps.org/pastevents/past_events.htm

*Transliterasyon ve coğrafik isim uygulamalarını biraz şövalyece görünse de, belli bir filolojik form yerine, anlamı ifade eden tümceler kullanmayı uygun gördüm.*⁴⁵

Vryonis eserini ciddi bir saha taraması ve metodolojik kaideler etrafında oluşturmuştur. Kaynak edinme ve tercüme aşamasında aldığı profesyonel yardımlar, konunun diğer uzmanlarıyla yaptığı karşılıklı görüşmeler çalışmasına zengin bir alt yapı katmıştır. Girişte de belirttiğimiz gibi bizim açımızdan eserin en kıymetli olan yönü konunun batılı ele alınış şeklidir. Çünkü Vryonis, eserin oluşmasında yerli saha uzmanlarının ulaşamadığı bazı Bizans kronik, yazınsal metin, teolojik belgeler arşivinden yararlanmıştır ve bu yönüyle ortaya koyduğu bilgiler son derece ehemmiyete haiz ve dikkat çekicidir.

1.2. “THE DECLINE OF MEDIEVAL HELLENISM IN ASIA MINOR AND THE PROCESS OF ISLAMIZATION FROM THE ELEVENTH THROUGH THE FIFTEENTH CENTURY” ADLI KİTABIN GENEL TAHLİLİ

1.2.1. Eserin Yazılma Sebebi

Speros Vryonis, bu çok ödüllü ve Batı bilim dünyasında çok muteber kabul edilen eserini kendisini küçüklüğünden itibaren tarih sevgisi ile yetiştirmiş anne ve babasına ithaf eder ve eserini yazma sebebini şu şekilde özetler⁴⁶:

“Bu kitabın yazımı, uzun zamandır benim hayli ilgimi çeken iki ilgi alanının kesişmesinden doğdu: Bunlar İlkçağdaki Levantenlerin Helenleştirilmesi ve Bizans ve İslâmi toplumlarının yüzyıllar boyunca karşı karşıya gelmeleri sonucundan ortaya çıkan iki sahadır ki bunlar yarı-Helenistik Levantenlerin ortak mirasçılarıydılar. Bizans Helenizmi'nin çöküşü ve Anadolu'nun XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan dönemde İslâmlaşması olgusu, bu ikisinin son kez birleştiği zaman ve yerin olduğu, bu alanda toplanmıştır. Aslında bu çalışmanın ne kadar iddialı olduğunu biliyorum, zira geniş bir coğrafi sahayı ve kronolojik dizini kapsadığı gibi üç disiplinin (Bizans İslâm ve Türk) uzmanlarının yollarını da birbirleriyle kesiştiriyor.”

Speros Vryonis'e Helmut Ritter'in 1959'da İstanbul'da bir lokantada bu eserin oluşma safhasında söylediği bir söz oldukça manidardır. Zira Ritter biraz da meydan okurcasına Vryonis'e, bu müthiş kültürel dönüşümü yazmanın imkânsız olabileceğini sakince ve basitçe

---

⁴⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. vii-xi.

⁴⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. vii

ifade eder. Vryonis de bu doğubilimcinin önerisiyle, bu büyük sorunu belli cephelerde sınırlar.

Vryonis, özellikle İslâmiyet'in, Anadolu'nun doğusunda Ermenistan, Gürcistan ve Doğu Anadoludaki Süryani toplumlarında neden olduğu çöküşün hikâyesinin, mutlak şekilde önemli olmasına rağmen henüz yazılmadığını ifade eder. Ona göre, Anadolu Müslüman ve Hıristiyan'larının folkloru ve halk kültürü hakkında mukayeseli bir çalışma, tarihsel kaynaklardaki geniş boşlukları doldurmak için çok işe yarayacaktır, hâlihazırda var olan çalışmalar akademik ihtiyaçlar göz önüne alındığında hayli yetersiz ve mükemmellikten uzaktırlar ve onun bu eseri bu alanda bazı boşlukları dolduracaktır⁴⁷.

1.2.2. Eserdeki Konu Başlıkları

Vryonis'in eserinde çalışmamıza kaynaklık eden İhtida adlı bölümün yanı sıra Bizans devletinin çöküşü, bozulan dinî hiyerarşi ve Helenizm'in sonu ile ilgili ayrıntılı bir malumat vardır. Kitap yedi ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

1.2.2.1. Türk Fethinin Arefesinde Küçük Asya'da Bizans

- İdari Kurumlar
- Şehirler ve Ticaret
- Büyük Toprak Sahibi Aileler
- Demografi
- Yol Sistemi
- Kilise
- Etnografi durumu
- Din

1.2.2.2. Küçük Asya'da Bizans'ın Politik ve Askeri Çöküşü

- Malazgirt'e Götüren Olaylar
- Malazgirt (1071)

---

⁴⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. vii.

- İlk Türk Fethi ve Anadolu'nun Ele Geçirilmesi (1071–81)
- Bizans Karşı Atakları (1081–1143)
- Bizans'ın Geri Çekilmesi (1143–1204)
- Politik İstikrar ve Kutuplaşma: İznik ve Konya
- Bizans'ın İstanbul'a Çekilmesi ve Konya'nın Çöküşü: Emirliklerin Kurulması ve Osmanlı'nın Ortaya Çıkışı

Speros Vryonis, bu bölümü şöyle özetler: “*Malazgirt savaşından önce Bizans'ın içişleri tarihinin ayrıntılı bir analizi ile 400 yıl boyunca Anadolu'daki askeri ve mühim politik olayların hikâyesi iki cümle ile anlatılabilir.*

1- 1071'de Türkler'in etkisiyle Bizans'ın yenilgisi ve hemen akabinde devam eden 10 yıllık süreçte Türkmen boylarının bölgedeki nüfuzu yarım yüzyıl içinde şiddetli iç karışıklıklara sebep oldu.

2- Türkler'in fetih hareketleri, onların bölgeye yerleşmesi ve Anadolu'nun politik bölünmüşlük durumu uzun bir süreç ve Malazgirt savaşı sonrasında 400 yıl içinde vuku bulan son bölümdü.”⁴⁸

1.2.2.3. Dönüşüm Sürecinin Başlangıcı

- Türklerin Fethinin XI. ve XII. Yüzyıllardaki Yapısı
- Yeniden Kolonileşme ve Yeniden Yapılanma
- Hıristiyanların Müslüman Topluma Entegrasyonu (1071–1276)
- Konya ve İznik Dengesinin Yok oluşu
- Göçebeler

Speros Vryonis 'in bu bölümle ilgili yargıları ise şöyle özetlenebilir: “*II. Mehmed'in ölümü ile Malazgirt savaşı arasındaki dört asır süren Türk fethi ve yerleşimi Anadolu'nun kesin bir Türk yurdu olması ile sonuçlandı. XI. yüzyılın sonundan XII. yüzyıl ortalarına doğru, Türk fethi çok tahrip ediciydi ve muazzam değişiklikler getirdi. Ve bunu, XII. yüzyıl sonlarında, XIII. yüzyıl ortalarındaki kültürel yeşerme ve kayda değer bir iktisadi refahla*

---

⁴⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 142

doruğa ulaşan denge ve istikrar dönemi izledi. Fakat XIII. yüzyıl sonlarında Anadolu eski kabile anarşisinin yaşandığı günlere döndü, zira o anarşi XII. yüzyılın ilk yarısı ve XI. yüzyıl sonunu karakterize eden yıkıcı isyan örneklerinin canlandırılmış haliydi adeta. Beyliklerin ortaya çıkması, Anadolu şartlarının düzelmesinde olumlu bir gelişmeydi, özellikle XIV. yüzyıl boyunca Bitinya'da Osmanlı'nın varlığı bu olumlu gelişmenin bir örneğidir. Osmanlı Sultan'ları bu önemsiz beylikleri ortadan kaldırmaya kadar, Anadolu adeta sedentan⁴⁹ Türk idareleri ve kabile konfederasyonlarının savaş alanı haline geldi.”⁵⁰

“İznik imparatorluğu ve Selçuklu saltanatı döneminde Anadolu toplumlari yeniden can bulmuş ve mutlu zamanlar geçirmişlerdi. Ancak artan Türk fetihleri ve onların iskânı sonraları Bizans kurumlarını uzun dönemli ağır bir baskı dönemine maruz bıraktı. Bu mükerrer felaketler Küçük Asya'da Bizans toplumunu yerinden yurdundan etti. Devletin düzeni İslâm olarak kaldıkça, Hristiyan halk bir daha kayıplarını telafi edemeyecekti. Öncelikle, kiliseler ve insanlar İslâm'a yenildi ve onlar, artık İslâm tarihi gelenek ve yasalarında var olan bir kere Müslüman oldu mu her daim Müslümandır'dan hareketle bir daha hiçbir şey için hak iddia edemediler. Devlet Müslüman olduğu için bu kural daima zorla uygulandı. Böylece XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'yu refah ve istikrar simgelemesine rağmen artık Hristiyanlar XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyıl başındaki katliam olaylarından dolayı kaybedilmiş tüm alanları yeniden kazanmada çok küçük şeyler yapabilecek durumdaydı.”⁵¹

1.2.2.4. XIV. Yüzyılda Kilisenin Çöküşü

- Resmi Belgeler
- Notitiae Episcopatum⁵²
- Resmi Belge: Karışıklık Dönemi
- Resmi Belge: Fakirleşme Dönemi
- Resmi Belge: Dini Öğreti
- Efes'li Matthew'in Vak'a Analizi

---

⁴⁹ Yerleşik hayata geçen topluluklar için kullanılan terim.

⁵⁰ Vryonis, a.g.e, s. 285

⁵¹ Vryonis, a.g.e, s. 286

⁵² Hristiyan din adamlarının kilise içindeki hiyerarşisi listesidir.

1.2.2.5. İhtida

Müslüman kurumlar: Tasavvuf

Müslüman kurumlar: Fütüvvet

İhtida bölümü ile ilgili olarak Vryonis'in tahlili özetle şöyledir: “Anadolu’da Bizans kontrolünün ortadan kalkmasıyla, Hıristiyan toplum, Müslüman bir yönetim ve kültüre adapte olmak zorunda kaldı. Geleneksel olarak bu yeniden yönelimin kendi dinî kurumları içerisinde gerçekleşmesi gerekirdi. Ancak dinî kurumlar Türk fethinin doğası gereği güçsüz bir konuma itilmişti ve bu nedenle Hıristiyan toplum İslâm güçlerine yenik düşmüştü. Anadolu topraklarında yükselen farklı Türk devletleri ve toplumu, eski İslâm topraklarında var olanların taklitleriydi ve değişik tarihi şartlar sürekli bir Müslüman ve derviş göçünün Anadolu’da yerleşmesine neden oldu. Sultanlar Hıristiyan topraklarının, gelirlerinin ve binalarının çok büyük bir çoğunluğuna el koydu ve onları kendi Müslüman laik ve dindar yandaşlarına bahşetti. Bunun sonucunda camiler, medreseler, tekkeler ve hanlar tüm Anadolu’ya yayıldı ve çoğunlukla eskiden Yunan kiliselerinin mülkü olan her yapıda da bu yayılmalar devam etti. Bu kurumlar (gayretkeş misyonerlerle dolu) ve Müslüman toplum (kendisi dinsel anlamda agresif), mahzun ve terk edilmiş Hıristiyanları kolaylıkla özümsemi.”⁵³

1.2.2.6. Küçük Asya’da Bizans’ın Kayboluşu, Kaybın Sebepleri ve Bizans Dünyasına Etkileri

- Bizans’ın, Anadolu’dan Kayboluşuna Tepkileri ve Bizans’a yansımaları
- Dinî Tartışmalar
- Halk Kültürü
- İdari Önlemler

1.2.2.7. Türk Anadolu’sunda Bizans İzleri

- Fiziksel İzler
- Resmi Kurumlar

---

⁵³ Vryonis, a.g.e, s. 402

- Ekonomik Hayat
- Halk Kültürü

Vryonis, Anadolu'nun oğlu Bizans'ın bu coğrafyanın sonraki toplumlarına bıraktığı etki ve izleri şöyle özetler: “*Türk toplumu, resmi söylemi içinde Müslüman veya egemen kültür olsa da, yine de kendi Tiefkültür⁵⁴ ve halk kültürü içinde güçlü biçimde Bizans'tır. Bu, Türklerin başlangıçta fethettiği tobaanın Anadolu'nun tebaaları oldukları gerçeğinin bir sonucuydu. Selçuklu ve Osmanlı ekonomik yaşamı ağırlıklı olarak bu Hıristiyan köylüler ve şehir sakinleri tarafından belirleniyordu. Bizans etkisi, özellikle tarım ve köy yaşamında daha güçlüydü ama aynı zamanda zanaatları ve ticari gelenekleriyle şehirlerde de varlık gösteriyorlardı.*

Türk fethinin ve kurumlarının bu Bizans toplumu ve kültürü üzerine etkisi neydi? Türk politik, mali, feodal ve dinî kurumlarının talepleri, Bizans Hochkültürü⁵⁵'nün Anadolu'da ve Balkanlarda da politik ve sosyal temelleri kadar ekonomisini de yıktı ve böyle yaparak bu kültürü neredeyse tamamen Volkskültüre⁵⁶ indirgedi. Bu nedenle zengin bir resmi edebiyat, klasik bir müzik ve etkileyici bir mimari geliştiren Osmanlı Türklerinin aksine, kendi Hıristiyan tebaalarının resmi yazınsal üretimi, karşılaştırıldığında aşırı derecede fakirdi, zanaatlarının çoğu gibi, dinî olmayan müzikleri de çoğunlukla bir folk karakterinden oluşuyordu. Oldukça zayıflamış olan kilisenin kurtuluşu ve Phanariot⁵⁷ sınıfının yükselişi sınırlı ölçüde idi. Daha da önemlisi, Türk fethi, bu Bizans nüfusunun büyük kısmının dinî devşirmeler ve dilsel Türkleştirme yoluyla özümsemesiyle sonuçlandı.

Neticede eski Bizans toplumu, Anadolu'nun tarihinde hem aktif hem de pasif bir rol oynadı. Ancak asimile edilen bu Bizans toplumu, Türk Anadolu'sunun popüler kültüründe temel bir yapıcı unsurdu ve toplumun bu şekillenmesinde İslâm kaskatı kontrol uygulamadı. Bu yönüyle Bizans toplumu Küçük Asya'da ortaya çıkan tarihi süreçte aktif bir güçtü.”⁵⁸

1.2.3. Eserde Kullanılan Kaynakların Değerlendirilmesi

Vryonis, bu eseri oluştururken Yunanistan ve Türkiye başta olmak üzere pek çok farklı ülkelerdeki akademik kuruluşlardan faydalanır. Harvard ve Chicago Üniversiteleri ve

---

⁵⁴ Almanca Taşra Kültürü anlamına gelen kavramdır

⁵⁵ Almanca Yüksek Kültür anlamına gelen kavramdır

⁵⁶ Almanca Halk Kültürü anlamına gelen kavramdır.

⁵⁷ Osmanlı yönetiminde görev almış yüksek mertebeli Fenerli Rumlar için kullanılan tabir Rum kâtip anlamındadır.

⁵⁸ Vryonis, a.g.e, s. 496–497.

onlara bağı UCLA, Gennadius kütüphaneleri, Dumbarton Oaks, Küçük Asya Araştırmaları ve Helenizm Araştırmaları Merkezleri gibi enstitülerin ve vakıfların arşivlerinin desteğiyle, çalışmalarına 1959 yılında başlar. Eserin ilk baskısı California Üniversitesi tarafından 1971’de yapılır. Ayrıca bu sahada belli başlı bilim adamlarının bazılarıyla da şahsi olarak görüşür. Vryonis, bunu şu şekilde ifade eder.

“Anadolu hakkındaki bitmek tükenmek bilmeyen nutukları dinlerken gösterdikleri sabır nedeniyle kolaylıkla Hıristiyan azizleri ya da İslâm dervişleri arasında yer alabilecek Milton Anastos, Amin Banani, Andreas Tietze, Gustave von Grunebaum ve Lynn White’a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Andreas Tietze’ye, Yakın Doğu Dilleri Bölüm başkanı olarak yoğun programından vakit bulup çalışmanın müsveddelerini okuduğu için minnettarım. Engin bilgisi ve nezaketiyle kitabı pek çok hatadan kurtardı. Ayrıca bu kitabın yazımıyla ilgili problemleri görüşmek üzere sık sık aradığım ve Bizans üzerine olan araştırmalarına çok şey borçlu olduğum Peter Charanis’e de şükranlarımı sunmak istiyorum. Aynı zamanda Selçuklu ve Osmanlı dönemi konusundaki üstün uzmanlar Halil İncık ve Osman Turan’a da teşekkür ederim zira onlar, beni kendi araştırmalarının kopyaları ile destekleyecek ve teşvik edecek ayrıca Bizans-Türk’le ilgili pek çok bilgiyi benimle paylaşacak kadar naziktiler. Paul Wittek ve Claude Cahen’in araştırmaları bilhassa değerli ve yardımcıydı. Richard Ettinghausen’in çalışmaları da sanat tarihi alanında çok yararlı oldu. Aynı zamanda Franz Taeschner’in “Anadolu” makalesinden alınan istatistik grafiğinin kullanılması iznini veren İslâm Ansiklopedisinin editörlerine teşekkür etmek istiyorum.”⁵⁹

Speros Vronis, tezimize konu olan kitabının “İhtida” adlı bölümünde, Sufizm hareketleri, Vakıf müessesesi, Fütüvvet, Bektaşılık, Mevlevilik, İslâmî toplumun yapısı ve “martirdomluk” olgusu gibi konulardaki araştırmalarını oldukça derin ve kapsamlı bir saha literatür taramasından sonra meydana getirmiştir.

Vryonis’in eserinin oluşumunda teşekkürlerini sunduğu Halil İncık ile yaptığımız bir telefon görüşmesinde çağımızın bu muhteşem tarihçisi, kitap hazırlanırken Vryonis ile görüştüğünü ve bazı noktalarda kendisini uyardığını ifade etti. İncık, bu eserin çok cepheli bir çalışma olduğunu, hem kullanılan kaynakların farklılığı, çeşitliliği hem de metodolojik sunumunda gösterdiği hassasiyet bakımından önem arz ettiğini söyledi. Ayrıca Türk tarihçilerini ve kaynaklarını da okuduğuna dikkat çekerek, yazarın ölçülü bir yaklaşım sergilediğini, bu bakımdan önemli bir çalışma olduğunu ifade etti. Vryonis’in eserinin, bu

---

⁵⁹ Vryonis, a.g.e., s. vii

alandaki çalışmalar içinde en değerli olanlardan biri olduğu için eserin tamamının Türkçeye kazandırılması gerektiğini de ifade eden İnalçık'a göre eser işlediği konuya hem mukayese hem de sonuçlar bakımından itidalli bakış açıları getirmiş, tarafsızlık ilkesi içerisinde karşılıklı olarak tarafları rencide etmeden, dikkatli bir şekilde çalışılmıştır.

Vryonis, İslâm, Osmanlı, Selçuklu, Latin ve Yunan kroniklerinin yanı sıra konu ile ilgili Türk, Alman, Fransız, Yunan uzmanların eserlerini incelemiştir. Bu eserler içinde Türk tarihçilerinin ulaşamadığı veya çalışmadığı pek çok Bizans kilisesi resmi belgeleri, imparator ve devlet adamlarının kronikleri başta gelir.

Bizans'ın Hıristiyan günlerinden, İslâm günlerine geçişi anlattığı bölümlerinde Philip Sherrard (*Constantinople, Iconography of a Sacred City*, London, 1965), Gibb ve Bowen'in (*Islamic Society and The West*, Oxford, 1951) ve Bizans tebasının ihtidaya karşılık bulduğu iktisadi avantajları anlattığı bölümünde ise Shelomo Dov Goitein (*Evidence on the Muslim Poll Tax from non-Muslim Sources, A Genizeh Study*, 1963)'in eserlerini kaynak olarak alır.

Sufizm gelenekleri ve Heterodoks hareketlenmelerle ilgili olarak yararlandığı eserlerin başında, J. Arberry (*Sufism and Account of the Mystics of Islam*, London, 1950) gelir. Vakıflarla ilgili konularda ise İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osman Turan, Fuad Köprülü (*Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar, Anadoluda İslâmiyet*), Ahmet Temir, Mustafa Tayyib Gökbilgin gibi Türk tarihçilerin eserlerini tahlil eder.

Martyr kültü ile ilgili konularda kaynak olarak kullandığı kaynak, Hippolyte Delehaye (*Le martyre de Saint Nicetas le Jeune*, Paris, 1924) iken, Zonaras'ın Gabras ve diğer martyrlere ilgili el yazması bilgilerini Papadopoulos-Kerameus'dan (1906) kaynak olarak çalışır.

G. Turner'in, Gennadius Scholarius ve onun doğu ve batı kiliselerini birleştirme çabalarını anlatan makalesini de (*The Journal of Theological Studies*, 1967) ilgili bölümlerde kullanmıştır.

Bektaşiliği anlattığı bölümlerde kullandığı kaynaklar; John K. Birge (*The Bektashi Order of Dervishes, Londaon*, 1937), R. Tschudi (*Bektashiyye*) ve Erich Gross (*Das Vilayetname des Hadji Bektash*, 1927)'un eserleri ile Fuat Köprülü'nün Bektaşilik ile ilgili yazıları olmuştur.

Mevlevilik ve onun getirdiği mistik ortam içindeki saltanat, halk, tasavvuf ilişkilerinin anlatıldığı bölüm için kaynakları öncelikle Celement Huart (*Eflaki*), Ömer Lütfi

Barkan(*Türk Dervişleri*), Aşıkpaşazade Ali(*Kreutal*) ve G. A. Neuman(*Et sunt christiani ad legem Magumeti se habentes ex parte: Ludoph von Suchem*)'in eserleri olmuştur.

Fütüvvet teşkilatı ile ilgili olarak ise Robert Mantran(*Brousse*), Taeschner (*Futuwwa-Studien, Die İslâmischen Futuwwabünde. Das problem ihrer Entstehung und die Graundlinien Ihrer Geschichte, Der Anteil des Sufismus an der Formung des Futuwwaideals, Futuwwa; eine gemeinschaftbildende Idee im mittelalterlichen Orient ud ihre verschiedenen Erscheinungsformen, Schweizerisches Archiv für Volksunde*), Gölpınarlı(*İslâm ve Türk Elllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları*), L. Massignon(*La Futuwwa*), G. Salinger(*Was the Futuwwaan Oriental Form of Chivalry*) adlı uzmanların eserleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Türk fetihleri öncesi Bizans'ın içinde bulunduğu sosyal ve kültürel durumun felsefi analizlerini İbn Haldun(*Rosenthal*)'dan yararlanarak yapar. Bu bölümde özellikle çağın kroniklerini inceler. Bunların başında; Bryennius, Syrian the Michael, Ionnides, Metochites(*Miscallanea*), Nicetas Choniates ve H. G. Beck'in derlediği eser (*Theodoros Metochites: Die Krise des byzantinischen Weltbildes* Munich, 1952) başta gelir.

Dini Polemiklerin işlendiği bölümün ana kaynağı, E. Trap(*Manuel II Palailogos. Diologe mit einem "Perser"*), Legrand (*Lettres de l'empereur Manuel Paleologue*), Abel (*La Polemiue Damasceniene et son influencesur les origines de la thologia musulmane*), Eichner(*Nachrichten*), L. Oeconomus(*L'etat intellectual et moral des Byzantins vers le milieu du XIV*), N. Tomadakes(*On Bryennius*), John Cantacuzene, Matthew of Ephesus, Ricoldo-Cydones, Anna Commena, Procopius, George Acropolites, Abu'l Feda, Bartholomaeus, Schiltberger ve Neumannn(*Scylitzes*), A. Heisenberg(*Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige Eine mittelgriechische Legende*) ve İbn Batuta'dır.

İKİNCİ BÖLÜM

SPEROS VRYONIS'E GÖRE KÜÇÜK ASYA'NIN BİZANS TARAFINDAN KAYBEDİLMESİ

2.1. BİZANS'IN ANADOLU'YU KAYBETMESİNİN DÂHİLİ VE HARİCİ NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Bizans imparatorluğu, Malazgirt savaşı sonrasında doruğa çıkan dâhili bölünme tehdidini muvakkat tedbirlerle kontrol etmeye çalışsa da bu konuda kısmî bir galibiyet kazanabilmiş ve eski görkemli günlerine bir daha dönememişti. Öncelikle kadim Monofizit, Ermeni ve Latin çekişmesi üçgenindeki başarısız hamleleri onu güçlendirmek yerine daha zayıflatmıştı. Ardından gelen IV. Haçlı seferi ise Constantinople şehrini, felaketlerin en büyüğüyle tanıştırdı. Bizans imparatorluğunun çözülüşünü hızlandıran etnik isyanlara, batıdan Latin saldırıları ve doğudan Türk akınları eklendi. Tükenen Bizans mali, insani ve askeri kaynaklarına ise “*Video barbam et pallium, philosophum nondum video*”⁶⁰ (Sakalı ve hırkayı görüyorum ama filozofu göremiyorum) şeklindeki Latin atasözünü hatırlatan bozuk dinî hiyerarşik yapı eklenince yıkım için tüm şartlar hazır hale geldi.

Speros Vryonis durumu şöyle özetler:

*“Türk fethinin tamamlanarak Bizans’ın Anadolu’yu kaybetmesiyle ve İslâm’ın Bizans’ı bitirmek için yedinci asırda başlattığı sürecin yeniden harekete geçmesiyle, imparatorluk için kelimenin tam anlamıyla felaket günleri başlamıştı. Ve bu sürecin temelinde Türklerin bölgeyi aktif olarak fethettikleri dört asrın çoğunda Bizans’ın yenilgisiyle sonuçlanan dâhili ve harici faktörlerin bir birleşimi vardı...”*⁶¹

Aşağıda da göreceğimiz gibi Bizans’ın sonunu hazırlayan bu dâhili ve harici nedenler arasında en önemlilerini askeri, etnik, ekonomik nedenler ve dış baskılar oluşturmaktaydı. Halihazırda Bizans, pagan geleneklerinden hatıra bazı mitler, kehânetler ve şehir efsaneleriyle, gerilemenin hem psikolojik ortamını hem de buna karşı savunmasını muhtelif itiraflar aracılığıyla dile getiriyordu. Her türlü konuda toplumun kendi iç dünyasından kopup gelen bu mitsel tepkilerin yine toplum üzerindeki etkileri bize Bizans’ın içinde bulunduğu psikolojik atmosferi göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

---

⁶⁰ M.Türker Acaroğlu, **Dünya Atasözleri**, Kaya Yayınları, İstanbul 1983, s. 561

⁶¹ Vryonis **a.g.e.**, s. 403

2.1.1. Bizans'ın Gerileme Dönemi Üzerine Kehânet Fantezileri

İnsanoğlunun sözlü gelenek ürünlerinden olan mitolojiler, destanlar, efsaneler, kehânetler yaygın anlamda benimsenmiş fakat abartılmış kurgusal hikâyelerin ve tahminlerin birikimi olarak evreni ve dünyayı algılama, açıklama ve anlamlandırma çabasının ürünleridirler. Bu bağlamda psikolojinin bir bilim dalı olarak var olmasından önce, insanların mitler aracılığıyla yaşam dinamiklerine ilişkin ipuçları sunduklarını ve insan doğasına ilişkin bulguların sistematize edilmesi sürecine ışık tuttuklarını ileri sürmek mümkündür. Jung'a göre dinamik mitler, kolektif bilinçaltının arketipleridir ve her ne kadar insan ürünü olsalar da insanda daima, korku ile arzu arasında gidip gelen çift yönlü duygular yaratmaktadırlar⁶².

Sıklıkla ilgili oldukları topluluğun dinî, sosyal, ruhanî yaşantıları ile bağıntılı olarak gelişen bu sözlü gelenek ürünleri yani mitler, destanlar, efsaneler ve kehânetler bir süre sonra niteliklerini yitirip, sadece folklorik söylenceler olarak bile kalsalar uygarlıkların psikolojilerini öğrenmemizde fazlasıyla yardımcı öğelerdir. Aslında pek çok uygarlık, bu nevi hikâyelerle ya kendilerine kadim secereler çıkarıp, kuruluşlarına kutsiyet katma ve tebalarından böylelikle destek bulma yoluna gider ya da ulvî rüyalarla otoritelerini güçlendirmek arzusu içinde hareket ederlerdi. Her büyük tarihi dönüşüm geride bu büyük olayı anlatan bir efsane ya da mitoloji bırakır. Olayın hacmine ve yerine göre efsaneler değişiklik arzeder.

Sonuç olarak, insan psikolojisinin mitolojik algılamalarda ki dışa vurumu olan bu tarz yaklaşımlar, yaşanılan dönemlerle ilgili tarafımızdan güvenilir ve inanılır bilgiler olarak kabul edilmese de, yine de kısmî fikirler sunması bakımından değerlidir. Bizans tarihinin muhtelif dönemlerinde ortaya çıkan bu tarz hikâyeler de böylesi bir tasavvurun sonucu olmalıdır. Zira gerileme içindeki Bizans toplumu, yaşadığı bu kaotik durum için kurtuluşu artık imparatorlarından değil de bu nevi efsanelerden bekleme psikolojisine çoktan girmiştir.

Bizans'ın XI. ve XII. yüzyıllarda halk diliyle yazılmış bu tarz söylenceleri ve fantastik hikâyeleri bulunmaktadır. Arkaik dil ile halk dilinin birlikte kullanıldığı ve her türlü konu üzerine üretilen bu eserlerin Bizans edebiyatı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir⁶³.

---

⁶² Emet Gürel ve Canan Mutur, Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1, 2007, s. 539

⁶³ Hakkı Dursun Yıldız, "Bizans Tarihi" **Anadolu Uygarlıkları Tarihi Ansiklopedisi**, C. III, Komisyon, Görsel Yayınları, İstanbul 1982, s. 506

Doğa olayları üzerine anlatılagelenlerden en ilginç 557 yılındaki İstanbul depremi üzerine söylenen bir kehânet idi. Bu kozmik felâketin sonucunda dünyanın sona erdiğine ve son yargı saatinin geldiğine inanılıyor, yalancı kâhinler ve münecimler anlaşılmaz saçma-sapan düşüncelerini yaymak için bu panikten yararlanıyordu. Batıl inançlı sıradan kimseler tanrıya inancını kaybediyor ve doğal şeytan-cin-peri olaylarına karşı kendilerini korumak için, kutsal Tanrı'ya inanmak yerine, kendilerine muskalar, nazarlıklar ediniyordu⁶⁴.

Bizans'ta imparatorluğun gerileme nedenleri ile ilgili de pek çok hikâyeler anlatılıyor, kehânetler öne sürülüyordu. Bunların toplum üzerinde etkileri öyle büyüktü ki; Azizerli; bunlardan en ilginçlerini şu şekilde aktarmaktadır⁶⁵.

“İstanbul'da Bizans döneminde yer alan iki sütun (Theodosius⁶⁶ ve Arkadius⁶⁷ sütunları), üzerinde kentin tüm geleceğinin yazılı olduğu kehânetinde bulunulur. Günümüzde her iki sütundan da küçük kalıntılar mevcuttur. Sütunların üzerindeki süslemeli kuşaklarda herkes kendi hayatından sahneler görebilirmiş.”

“Bizanslılar, İstanbul'u kuran ve bitirecek her iki imparatorun hem kendilerinin, hem de annelerinin isminin aynı olacağına inaniyordu. Şehre kendi adını vererek kuran Constantinus I (324–337) iken Türkler şehri fethettiğinde imparator olan ise XI. Constantinus'tur (1448 – 1453). Her iki imparatorun annesinin adı da Helena'dır.”

Roma İmparatoru Constantinus'a bir kâhin, kent kurulurken şöyle der:

“İmparatorum! Bu şehir ve taht senin neslinindir. Ta ki gemiler karadan yürüyene dek.”

Azizerli'nin aktardığı bir başka kehânete göre ise; Osmanlı hanedanının 7. yöneticisinin, Bizans'ı yöneten son hanedanın 7. yöneticisini yeneceği söylentisidir. Fatih

---

⁶⁴ Frank Verclleyen, “Bizans Döneminde İstanbul'da Depremler: Halk Üzerinde Etki” çev. Feda Şamil Arık, **Byzantion**, LVIII/1, 1996, s. 303

⁶⁵ Nihan Azizlerli, **Kehânet: İstanbul'un En Eski Öyküsü**, Şenocak Yayınları, İstanbul 2009, s. 130–132

⁶⁶ Bu sütun, Roma'daki Traian Sütunu örnek alınarak 385 yılında I.Theodosius tarafından yaptırılmıştır. 1510 yıllarında kaldırılan sütunda Theodosius'un İskit seferini anlatan kabartmalar bulunurdu. Bunlardan bazıları İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Bu sütunun yüksekliğinin 50 m'nin üzerinde olduğu tahmin ediliyor. (**Meydan Larousse**, Gazetecilik ve Neşriyat Ltd, Şti., C.19, İstanbul 1990, s. s. 254 -255)

⁶⁷ Bu sütun, İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde Avrat pazarı denilen yerde Arkadius Forumu'nun ortasındadır. Roma İmparatoru Theodosius tarafından, Gotlara karşı kazanılan zaferin şerefine, Doğu Roma imparatoru Arkadius'un emriyle 403 yılında dikildi. Sonradan Theodius II babası için sütununun arkasına onun heykelini diktirtti. Anıtın eski çizimleri Bibliothegue Nationale, British Museum ve Cambridge 'deki Trinity college koleksiyonlarında mevcuttur. Heykel hariç, sütun 50 m yüksekliğindedir, kalan anıtın orijinal yüksekliği yaklaşık 70 m ve çapı 4 m'dir. Arkadius'un Tuna seferini anlatan kabartmalarla süslüdür. (**Meydan Larousse**, C. II, s.74)

Sultan Mehmet, Osmanlı'nın 7. padişahı, XI. Constantinus ise Bizans'ın son hanedanının 7. imparatorudur.

Bizans'ın son asırlarında yükselen kehânetsel ve astrolojik yaklaşımları, dinî polemiklerin yaptığı gibi Yunanlıların rahatlatılmasına yaradı. Bu kehânetlerde Bizans İmparatorluğunun çöküşü kehânet edilmiş ama aynı zamanda Yunanlıların nihai özgürlüğü de müjdelenmişti. Bu batıl inanç zihniyetinin tipik tarafı, Augustaeum'da⁶⁸ imparator Justinian'ın (527–565) bronz atlı heykeliyle ilgili efsanelerin gelişmiş hali olmasıdır. Ata binmiş imparator sol elinde istavrozlu küreyi tutmuş ve sağ eli doğuya doğru uzanmıştı. Procopius⁶⁹ sadece heykeli betimlemiyor aynı zamanda VI. yüzyıldaki ifade etiği simbolizminin yorumunu da anlatıyordu; küre, dünyayı temsil ediyor, haç ise Justinian'ın egemen olduğu dünyanın içinde bulunduğu inancı sembolize ediyordu ve sağ eli doğudan barbarların ilerlemesini durdurmak için uzanmıştı. Sasani devletinin yok oluşundan sonra uzanmış elin sembolize ettiği anlam Müslüman imparatorluğunu işaret etmek üzere yeniden yorumlandı. XIV. yüzyıla doğru, Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçtiği bir dönemde kürenin (veya çağrılmaya başladığı şekliyle elma) heykelin elinden düşmesi Yunanlıların politik güçlerini Türklere kaptırdıklarının yanlış anlaşılacak bir işareti olarak yorumlandı⁷⁰.

Yunanlıların şiddetle umdukları şey, XV ve XVI. yüzyıllardaki söylencelerinde ortaya çıktı; Türklerin, Constantinople'u fethi sonrası onları eninde sonunda buradan kovmak. Bu efsanelerdeki en yaygın tema yani tüm Yunan Âlemi için ortak bir elemente dönüşmüş örnek, imparatora ait hikâyede vücut bulmuştu. Bu efsanenin versiyonlarına göre 29 Mayıs 1453'teki son savaş sırasında bir melek, Türkler tarafından çevrilmiş imparator Constantine'i kurtarmak için müdahalede bulunmuş. Melek onu savaş alanından almış ve Constantinople'un batı bölgelerinde Haliç'e yakın bir yerde bir mağaraya götürmüştü. Burada, Tanrı meleği tekrar gönderene kadar taşlaşmış (veya uykuda) bir halde kalacaktı. Bu anda Tanrı'nın elçisi imparatoru uyandıracak, kılıcını ona iade edecek ve ondan sonra imparator ordusuyla birlikte

---

⁶⁸ İstanbul'daki büyük hipodromun Bizans devrindeki adıdır.

⁶⁹ Procopius en önemli Bizans tarihçilerindedir. VI. yüzyılın başlarında Filistin'deki Caesarea' da doğdu. Buradaki Belagat eğitiminden sonra Bizans'a göç etti ve burada hitabet dersleri verdi. Bazı hukuki davalarda, hukuk danışmanlığı yaptı. Sonrasında onun yetenekleri dikkat çekti ve devletin çeşitli kademelerine terfi ettirildi. Doğudaki ordu komutanlığı sırasında ünlü Belisarius' a eşlik etmesi için görevlendirildi. Danışmanlık vazifesiyle doğuya gitmesinden önce Justinian dönemiyle ilgili yaptığı etkili açıklamalardan, onun sarayda vakit geçirdiğini anlıyoruz. Justinian, Procopius'a yaptığı hizmetler karşılığında ödül olarak resmi sınıflar arasında en yüksek olan "illustrious" "şöhretli ünvanlar" verdi ve onu senatörlüğe yükseltti. 565'de Justinian döneminin sonunda 60' lı yaşlarındaiken öldü.

(<http://www.scribd.com/doc/2395331/The-Secret-History-of-the-Court-of-Justinian-by-Procopius>)

⁷⁰ Vryonis, a.g.e., s.437

ilerleyecekti. Constantinople'a, Haliç üzerinden girecek ve Türkleri Kızıl Elma Ağacına, onları kılıçtan geçireceği yere kadar sürecekti. Aya Sofya'daki son ayin efsanesi ve büyük mihrabın kaderi de benzer şekilde yaygınlaşmıştı. Bu hikâyede Türkler, vaftizin hemen öncesinde kutsal komünyon⁷¹ sırasında Aya Sofya'ya dalarlar, tam bu anda rahip kilisenin duvarları içinde kaybolur. Bununla birlikte, yarıda kalan komünyon, Yunanlılar kenti geri aldığı anda tamamlanır, rahip komünyonu tamamlamak üzere gizlendiği yerden ortaya çıkar. Marmara'nın dibine batan mihrap yine bu zamanda kiliseye döner⁷².

Bu efsaneler, tarihi eylemlere kesin bir momentum vermemiş olsa da, yenik Yunanlıları ayakta tutmak için dinî polemiklerle birlikte Yunan fikir dünyasının hayati bir parçası haline geldi⁷³.

Geçmiş kavimlere bazen erdemleri, bazen yaklaşan bir sonu ya da felaketleri, o günün koşullarına ve o günün insanın kapasitesine uygun olarak anlatmak için geliştirilmiş bir dil olan fantastik hikâyeler, Bizans'ın geç dönem halk edebiyatında büyük bir yer tuttu. Dilden dile dolaşan bu hikâyelerin sonunda sosyal bir terapi gören halk yaklaşan felaketlere karşı sözlü olarak uyarıldı. Korktuğun şey olur ya da çok istersen olur düşüncesinin bir pratiği olarak anlatıla gelenler ve yazılanlar halkı psikolojik anlamda bir çöküş platformuna doğru hazırladı ve çekti. Büyük Roma'nın doğudaki oğlu Bizans'ın bu uzun ömrü içinde, zafer ve ihtişamı bulduğu günlerde oldu, ikisini birden kaybettiği günlerde. İşte kayıp günleri onun için XI. asır itibarıyla başlayacaktı. Bizans uzun zamandır ardı ardına askeri mağlubiyetler ve politik başarısızlıklar yaşıyordu. Gerilemenin psikolojik atmosferdeki yansımalarını veren bu fantezilerin yanında gerilemenin asıl nedenleri Bizans'ın içerisinde bulunduğu askeri, mali, yönetsel ve dinî sahalardaki ciddi bölünme ve parçalanma hali idi ki; bu durum aşağıda işlenmiştir.

2.1.2. XI. ve XII. Yüzyıllarda Bizans Gerileyişinin Tahlili

726 da imparator Leo III. döneminde hazırlanmış, Bizans anayasasının başlangıcında *"İmparatorluk gücünü elimize Tanrı verdiği için, hak ve hukuk içinde hükmettekten başka yapabileceğimiz hiçbirşeyin daha yüksek ve daha büyük olmadığına inanıyoruz... ve böylece*

---

⁷¹ İsa Mesih'in ölümünü anmak için yapılan kutsal bir işlemdir. İsa'nın et ve kanını paylaşarak kıyamet günü sonsuz hayat kazanmak ve yeniden dirilme adına O'nunla inanç birliğini pekiştirmek için yapılır. Sadece hamursuz ekme ve üzüm suyu kullanılır. Ekmeği ve şarabı kutsarken ayini yöneten, İsa'nın Son yemek sırasındaki sözlerini tekrarlayıp hatırlatır. (Thomas Michel, **Hristiyan Tanrıbilimine Giriş Dinler Tarihine Katkı**, Orhan Basımevi, İstanbul 1992, s. 94)

⁷² Vryonis, **a.g.e.**, s. 438

⁷³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 438

düşmanlarımıza karşı Hak'kın lütufl sahibi eliyle taçlandırılabiliriz... ve bu surette sulh vaki olacaktır."⁷⁴ şeklinde yer alan ifade, sadece kadim imparatorlukların kuruluşunda sıkça karşılaşılan kuruluşa kutsî bir meşrûyet verme geleneği olarak değil aynı zamanda devlet politikasının temelini idealize etmesi bakımından da ehemmiyete haizdir. Ancak zamanla bu idealizasyondan uzaklaşma, sonun başına giden neticeleri Bizans için ardı ardına getirdi ve Bizans aslında kronolojik bakımdan uzun bir dönem yaşasa da, bu uzun ömrü içinde refah ve adil bir imparatorluk dönemi, çok sancılı ve bedbahtlık içinde geçirdiği asırlar bakımından oldukça kısadır. Bizans için sonun başlangıcı XI. yüzyıldır.

Konstantinos Dukas (1059–1067) ölünce genç oğlu VII. Mikhail'i (1067–1078) imparatoriçe Naibe Eudokia nezaretinde arkada bırakmıştı. Fakat İmparatoriçe Eudokia, yedi ay görevi sürdürebilmiştir. İç politikada da hata üzerine hata işlemiş, sonunda Patrik Johannes X. İpehelin'in (1068–1071) de tavsiyesi üzerine Kapadokya'nın ünlü kumandanı Romanos Diogenes (1068–1071) ile evlenmiştir. Daha önce imparator olmak için isyan teşebbüsünde bulunmuş olan başkumandan Romanos Diogenes bu evlilikle imparatorluğa yükselmiş olur⁷⁵.

Konstantinos Dukas'ın dul eşi Eudokia, haklı bir üne sahip general Romanos Diogenes ile evlenmekte acele etti. Böylece askeri aristokrasi, üstünlüğünü tekrar aldı; ordu ve şefleri imparatorluğun bütün ikramlarına ve ihsanlarına erişti. Romanos, seçkin bir asker ve samimi bir vatanseverdi; fakat karşı karşıya kaldığı görevi çözmek için dâhi olmak lazımdı. Devletin emniyetinin Ermeniye'yi geri almayı gerektirdiğini anladı. Fakat Bizans ordusu, artık elli yıl önceki gibi mükemmel bir savaş aleti olmaktan uzaktı. Eyalet birlikleri, kendi bölgelerini akınlardan korumaya yetmedikleri gibi, imparatorun seferlerine katılmak imkânına da sahip değildiler⁷⁶. Selçuklulara karşı savaşların yeniden başlaması ile kendini gösteren bir prestij politikası, tembellik ve siliklik politikasının yerini aldı kaybedilmiş olan bir gelenek, bir hükümdarın askerlerinin başında sefere çıkışı ile yeniden görüldü⁷⁷.

Ancak, yeni imparatoru bekleyen birçok mesele vardı: İç isyanlar, sınırlarda ortaya çıkan yeni düşmanlar, ücretleri ödenmediği için kendi topraklarını yağmalayan bir ordu ve benzeri sebepler. Bu sırada Bizans ile Macarların arası da açılmıştı. Kumanların tazyiki ile daha batıdaki topraklara ulaşan Oğuzlar, Balkanlara kadar ilerlemişler ve daha önce buraya

---

⁷⁴ John F.Haldon, **Warfare, State and Society in the Byzantine World (565–1204)**, UCL Press, USA 1999, s.13.

⁷⁵ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, çev. Fikret İşıltan, C. I, TTK, Ankara 1989, s. 48

⁷⁶ Runciman, **a.g.e.**, s. 48

⁷⁷ Auguste Bailly, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, çev. Haluk Şaman, Nokta Yayınları, İstanbul 2006, s. 273

gelmiş olan Peçenekleri yerlerinden oynatarak, 1065 yılında Tuna nehrini geçerek, Bizans ordusunu mağlup etmişlerdi. Bu mücadele sırasında daha sonra İmparator olacak olan Nikephoros Botaneiates'i (1078–1081) de esir almışlardı ancak veba salgını nedeniyle Oğuzlar bu ilerleyişlerini sonlandırmışlardı⁷⁸.

Öyle görülüyor ki Bizans'ın XI. yüzyılda hızla gerileme dönemine girmesindeki amil nedenler arasında öncelik, askeri olanlardı. Artık imparatorları dinlemeyen taşra eyaletlerinin askeri kodamanları ve yerel etnik kuvvetlerle iş birliği yapan eyalet askerleri Bizans askeri sistemini fena halde sarstı ve bunun sonuçlarının ilk yansımaları askeri kayıplar şeklinde tezahür etti.

2.1.2.1. Askeri Kayıplar

Bizans'ın askeri kayıplarına geçmeden genel ordu düzeninden bahsetmek daha doğru olacaktır. Buna göre genel olarak baktığımızda Bizans ordusu deniz ve kara kuvvetlerinden meydana gelmekteydi. İmparatorluğun kurulduğu dönemde kara ordusu iyi örgütlenmiş ve iyi eğitim görmüştü. Bunlar merkezde oturan ve her bölgeye gönderilen ana kuvvet birlikleri ile sınırlarda oturan birliklerden oluşmaktaydı. Piyade ve süvari birlikleri olmak üzere iki kola ayrılan ordunun 150.000 civarında olduğu tahmin edilir⁷⁹. Ancak XI. yüzyıldan sonra bunun sayıca azaldığı bilinmektedir.

Speros Vryonis, XI. yüzyıl Bizans ordusunu şöyle özetler:

“XI. yüzyılda Bizans bürokratik sınıfı ile eyaletlerin (özellikle Anadolu’da) kodaman-askeri aristokrasisi arasındaki çekişme kritik bir gelişmeydi. Bu çekişme Bizans’ın sadece politik yaşamını felç etmekle kalmadı aynı zamanda Anadolu ordusunu da yok etti ve Bizans Türkmenleri paralı asker olarak Anadolu’ya getirdi. Eş zamanlı olarak Ermeni nüfusunun, Selçuklu işgali karşısında Bizans Anadolu’sunun doğudaki tımar bölgelerine yerleştirilmesi ilave sorunlara neden oldu. Ermeniler bu yeni anavatanda genellikle Bizans yönetimi ile Yunan ve Suryani komşularına düşmandı. Politik içerleme, dinî karşıtlıkla birleşti. Türklerin Küçük Asya’yı fethi, imparatorluğu en büyük insan gücü kaynağından yoksun bıraktı. Oysaki Balkanların çoğunun, yedinci yüzyılda Slavların eline geçmesinden sonra, önce Roma ve arkasından Bizans’ın en kalabalık doğu eyaleti, ana asker kaynağı Anadolu idi. Yunan ve

---

⁷⁸ Abdulkadir Yuvalı, “Malazgirt Savaşı Öncesi Selçuklu ve Bizans’ın Anadolu Politikası”, <http://www.mus.gov.tr/malazgirtsavasi.aspx>

⁷⁹ Yıldız, a.g.m., s. 500

Ermeni askerleri, VII. ve VIII. yüzyılda Arap'ların ilerlemesini durduran ve mücadeleyi Suriye'ye taşıyan bu orduların temelini oluşturuyordu. Anadolu sahil bölgelerindeki donanma vergilerinin de çok büyük önemi vardı ve Bizans'ın hemen Malazgirt savaşından sonra Venedik donanma gücüne bağımlı hale gelmesi bir tesadüf değildi."⁸⁰

Bizans, XI. yüzyıl öncesi de oldukça zor günler geçiriyordu; bir taraftan Avrupa kıtasındaki isyanlarla meşgul olurken diğer taraftan doğu topraklarında hem Anadolu'nun yerli kavimlerince çıkarılan dinî kargaşa hem de gittikçe daha da tehlike arz eden Arap saldırılarına karşı bir önlem alma ihtiyacı hissetti. Siyasi otoriteyi ve istikrarı sağlamak amacı ile Anadolu'yu Thema⁸¹ denilen askeri garnizon niteliğindeki vilayetlere ayırdı. Bununla da yetinmeyerek, Müslümanların Bizans sınır boylarında oluşturduğu Suğur⁸² bölgeleri gibi askeri garnizonlar kurmaya başladı. Kayseri, Tarsus, Erzincan civarında kurulan bu garnizonlar zamanla Thema'ya dönüştürüldü⁸³. Buna karşılık Müslümanlarda Tarsus, Maraş, Malatya gibi suğur eyaletleri oluşturdu. Bu yapılanma iki tarafta da VIII. asrın sonlarında başladı.

Bizans Thema'larından Doğu Anadolu'daki ve Erzincan havalisini de içine alan Khaldia Thema'sı⁸⁴, Pavlikanlar⁸⁵ tarafından Bizans'ın elinden alındığı için, doğuya yapacağı

---

⁸⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 403

⁸¹ Thema kelimesi bir vilayet dâhilinde konaklayan kolordu manasına gelir. Başkasına devredilemeyen toprak askeri hizmete tevarüs etmek şartıyla askere bağışlanmıştı. Bu suretle dört büyük askeri mıntıka meydana geldi. Bunlar Anadolu'nun kuzey doğusundaki Armaniakoi ve *Anatolikoi* idi. Anadolu'nun bütün orta kısmını işgal eden ve hudutları doğuda Kilikya, batıda ise Ege denizi sahillerine kadar uzanan bu iki thema, imparatorluğu Araplar'a karşı müdafaa edeceklerdi. Marmara civarındaki Opsikion theması ise payitahtı koruyacak, Anadolu'nun güney sahillerinde teessüs eden *Caravisionorum* deniz theması Bizans'ı Arap donanmasının taarruzlarına karşı müdafaa etmekle mükellefti. Bu themaya ihtimal VIII'nci asırda *Cibyrrhaeote* adı verilmişti. (Şahin Uçar, **Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 53)

⁸² Bizans İmparatorluğu ve İslâm devletleri arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen addır. Bu hudut eyaleti Kilikya'daki Tarsustan Toroslar boyunca Malatya'dan Fırat'a kadar uzanıyordu ve Avasım hudutlarının düşman akımlarından korunması vazifesini görüyordu. (**İslâm Ansiklopedisi**, M.E.B., Cilt: 11, İstanbul 1970, s. 2)

⁸³ Mehmet Çog, "İslâm-Bizans İlişkileri Bağlamında 'Pavlikanlar' Üzerine Bir Değerlendirme" **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.13, Sayı: 2, 2008, s. 75

⁸⁴ Karadeniz'in kıyısından Ordu -Giresun hattından başlayıp Gümüşhane ve Bayburt'u da kapsayan ve Çoruh Irmağı'nın doğu kıvrımını izleyip Rize'ye ulaşan yönetim birimine Chaldia Thema'sı adı veriliyordu. Bizans İmparatorluğu'nun VIII. theması olan Chaldia'nın merkezi ise Trabzon idi. (<http://www.sp.gov.tr/documents/planlar/RizeSP0610.pdf>)

⁸⁵ Pavlikanlar'ın itikat olarak ortaya çıkışının dayanaklarından biri, Antakya Patriği Samsatlı Paul'ün fikirleridir. 260 yılında Antakya'da Patrik olarak seçilen Paul, zamanının en iyi Hıristiyan teologlarından biriydi. Zamanla doğu kiliselerinin İsa ve Teslis anlayışına ters düşen fikirlerini sergilemesi ve büyük bir taraftar topluluğu edinmesi sonucu, diğer doğu kiliseleri tarafından düşman ilan edildi. Samsatlı Paul'e göre; "*Baba, Oğul ve Kutsal Ruh diye üç farklı bir Tanrı anlayışı söz konusu olamaz. Sadece tek bir Allah vardır ve Kitab-ı Mukaddes onu Baba olarak adlandırmaktadır. Mesih ise Kutsal Ruh vasıtası ile Meryem'den doğmuş, tam ve mükemmel bir insandır. Onun Bakireden doğması Tanrı-insan olduğunu göstermez. O, saf bir beşerden başka bir şey değildir.*" III. yüzyılda Paul'ün fikirlerinin Doğu Anadolu'da hızla yayılması üzerine Doğu kiliseleri tarafından Paul

askeri seferlerde sürekli sorunla karşılaşılıyordu. Pavlikanların muhkem yerlerde yerleşmeleri ve önemli geçitleri kontrol altında tutmaları, Bizans'ın doğu vilayetlerini kontrol etmesini sürekli engelledi⁸⁶. Pavlikanların bir kısmı 811'li yıllarda büyük sürgünden önce Ermenistan yakınlarındaki Tondrak şehrine sürüldü. İlerleyen yıllarda Tondrakiler adını alan Ermeni gruplar bunlardan geldi⁸⁷. Sonuçta Bizans'ın askeri alanda faydalandığı bir etnik halk artık Bizans ordusunda yer almadığı gibi ona karşı oluşan bir cephenin içinde yer aldı.

Anadolu'da Arap ve batıda Slav akınlarının etkisiyle Bizans'ın vergi gelirlerindeki azalma ve bu nedenle maliyenin bozulması askeri ücretler açısından sorun teşkil etmekteydi. Konstantinos Dukas döneminde İmparatorluğun hazineleri bomboştu ve ordu tehlikeli bir ölçüde güçlüydü. Problemi çözmek için başvurduğu çare silahlı kuvvetleri azaltmak oldu. Konstantinos'un, iç siyasete ait bir önlem olarak attığı bu adım pekâlâ savunulabilirdi; fakat buna mukabil Bizans tarihinin hiçbir devresinde devletin müdafaa güçlerini azaltmak cihetine gidilmemesi gerekirdi. Özellikle tamda bu sırada böyle bir politik değişiklik gerçekten birçok felaketi davet edebilirdi⁸⁸. Saltanatı VIII yıl sürdü ve bu, Isaakios Komnenos'un (1057–1059) politikasına karşı ve onu imparatorluğa yükseltmiş olan asker takımına karşı kesin bir tepki devri oldu. Siviller, memurlar, burjuva sınıfı yeniden iktidara sahip olduklarını gördüler; senato tekrar en mütevazı kastlara mensup yüksek dereceli memurlar kalabalığının istilasına uğradı. Bu gelişme esnasında burjuvalaşma rejiminin demokratikleşmesi idi ve adeta radikalizmin askerlere ve kilise mensuplarına karşı bir zaferi idi. Ordu azaltıldı, fakirleştirildi, tehlikeli şeflerin yerine kendilerine güvenilen ancak kabiliyetsiz olanlar getirildi. Komutanlar, özellikle korku veren sınır garnizonlarının mevcudiyetini hiçe indirdi. Sekiz yıl, Konstantinos Dukas bu tahrip politikasını mutaassıp bir inatla devam ettirdi. Fakat 1067'de öldüğünde asker takımı, bir kere daha, galip gelecekti. Bu, imparatorluğun kuvvetlerini tüketen bir denge oyunu idi⁸⁹.

---

taftarları büyük bir baskı ve işkenceye maruz bırakıldı ve Anadolu'nun farklı yerlerine sürüldüler. VI. yüzyılda Maniheizmin ve ilk dönem Hıristiyanlığın farklı yansımalarından biri olan Marcionizm etkisiyle de yeni bir kimliğe kavuşan Pavlikanlar, Bizans toplumunda Paul taraftarları anlamında Paulician adını almışlardır. (Mehmet Çog, **a.g.m.**, s. 73)

⁸⁶ Ernest Honigman, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 52

⁸⁷ Yavuz Ercan, "Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi, **Bellekten**, Sayı:198, 1986, s. 701

⁸⁸ Runciman, **a.g.e.**, s. 42-43

⁸⁹ Bailly, **a.g.e.**, s. 273

İmparatorluğun çözülen askeri yapısına dışarıdan bir nedenmiş gibi görünse de Vryonis'e göre asli sebepler arasında yer alan “gulâmlar” ile ilgili olarak Speros Vryonis'in ifadeleri şöyledir:

“Önceleri Selçuklu gulâmı olarak, sonraları Osmanlı devşirmesi olarak küçük ölçekli de olsalar askeri ve idari sahada Hıristiyan unsurlar doğrudan asimile edildi. Bunu, Anadolu'nun çeşitli Müslüman devletlerinin saraylarına, bürokrasi ve ordularına, mühtedilerin alınması izledi. Selçuklu ve Osmanlı'da devşirmelerin ve gulâmların kullanılması geleneksel İslâm idari biçiminden bir miras idi ve üstelik ister Grek ve Ermeni'lerin komşu topraklarından olsun ister onların kendi memleketlerinden olsun Anadolu'da Hıristiyan gençlerin kâfi derecede var olması gerçeği de bu durumu daha elverişli hale getirdi. XI. ve XVII. yüzyıllar arasındaki süren uzun periyotta, Anadolu Hıristiyan gençlerinin ve erkek çocuklarının Türkler tarafından silâh altına alındığına dair belirtiler vardır. Çağdaş edebi metinler daha açık bir şekilde ortaya çıktığında sistemin askere alma metotlarının XIII. yüzyıl itibariyle geleneksel bir hâl aldığı görülür. Bu genç potansiyel, Selçukluların; Kırım akınlarına, Kafkaslar'da Gürcü'lere, Kilikya'nın Ermeni'lerine ve Trabzon ile İznik'in Grek'lerine karşı akınlarda geniş bir şekilde yer aldığı için savaş alanının temeli olarak kullanılmıştır. Keşif seferleri ve bu akınlarda ganimet elde etme yasasına göre arpalıkların beşte birini alma hakkını Sultanlar uygulamışlardı. Ayrıca başka ülkelerden aldığı rehinelere vasıtasıyla ve ihtida dolayısıyla, satın alma ve hediyeler yoluyla da Sultanlar, gulâmlar kazandılar. Son bahsedilen rehine, I. Alâeddin Keykubad (1221–1237) döneminde Kırım'ın, Suğdak limanı alındıktan sonra buranın ileri gelenlerinden birinin oğludur. Batı Anadolu'daki Bizans alanında, XIV. yüzyılda Türkmen akınları, Grek Hıristiyanlarının çocuklarını alıp götürüyorlardı. Sivas'ta, Doğu Anadolu'da gençlerin satın alındığı önemli bir köle pazarının olduğunu ayrıca ifade edelim. 1456 yılına ait bir dilekçede Türklerin Hıristiyan çocuklarını kaçırap götürdüklerini Rodos şövalyelerine şöyle şikâyet ediyor:

“Biz sizin zavallı köleleriniz... Türkiye'de oturanlar... Türkler tarafından fazlasıyla ızdırapa uğradığımızı siz efendimize bildiriyoruz ki; onlar çocuklarımızı Müslüman yapmak için alıp götürüyorlar, bu sebepten dolayı biz efendimizden diliyoruz ki; Kutsal Papa'nın, gemilerini gönderip bizi, çocuklarımızı ve eşlerimizi buradan alıp götürmesi için konseyi toplansın. Türklerin yüzünden inanılmaz acılar içindeyiz, çocuklarımızı kaybetmeyelim diye, sizin tebaanız olarak yaşayalım diye ve oralarda ölelim diye topraklarınıza gelmemize izin

verin ve eğer bunu yapmasanız, bizi burada bırakırsanız biz çocuklarımızı kaybedeceğiz ve siz de bunun için Tanrı'ya hesap vereceksiniz.”⁹⁰

Gulâmlar konusu Vryonis'in üzerinde çalıştığı önemli bir konudur. Gulâmların Müslüman hükümdarların, daha IX. yüzyılda, hatta belki daha önce yabancı köle birliklerini kullanmaya başlamış olduklarını ifade eder. İbn Haldun⁹¹'un bir saptamasını ise sistem için uyarlar. İbn Haldun şöyle der: “*Hanedan yönetiminin başarılı kurucusu, hanedanın kalıcı olabilmesi için kendini bu gruplardan kurtarmalıdır.*” İşte bu noktadan yola çıkarak, gulamların kullanılması gündeme geldi. Sistem için elverişli olan şey, gulamların çoğunlukla küçük yaşta yabancı bir kültürel ortamdan ya da uzak bir coğrafi bölgeden devşiriliyor olmalarıydı; küçük köleler saraya getirildiklerinde uygun eğitimle beklenen tarzda değişebiliyordu. Bunun sonucunda, tanımadığı bir ortama geldiği için, en azından teorik olarak, efendisi olan sultana yerli Müslüman tebaadan daha itaatkâr olması ve aldığı sıkı terbiye sayesinde yetenekli bir asker ve idareci haline gelmesiydi. Şairin şu özlü sözleri bu durumu gayet iyi özetler: “*İtaatkâr bir uşak yüz çocuktan iyidir; çocuklar babanın ölmesini, uşaklar ise uzun yaşamasını ister.*” Modern milliyetçiliğe özgü kavramlara ve duygulara sahip olunmayınca ve bu hanedanların hâkimiyet kurduğu bölgelerde dilsel, etnik ve dini birlik de genelde olmayınca, gulam sistemi en azından XIII. yüzyıla kadar dikkate değer bir başarı kazanmış, ama bu tarihte bu tür sistemlere dayalı olan birçok hanedan Moğol istilası karşısında iskambilden evler gibi yıkılmıştı.⁹²

Bu gulâmlar ve devşirmeler Müslüman Anadolu'nun içinde tamamen eridiler, Anadolu'nun kültürel, dinî, idari, askeri hayatına muazzam katkılarıyla tanıklık ettiler. Gayri

---

⁹⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 241

⁹¹ M.S. 1332-1406 yılları arasında yaşamış bir İslâm bilginidir. Hayatının ilk 20 yılını Tunus, 6 yılını Cezayir, Fas ve Endülüs, 4 yılını yine Tunus, son 24 yılını Kahire'de geçirdi. Devletin en üst kademelerinde bulunma hırsları takibata uğramasına, sürgün ve hapse neden olsa da genellikle saray ve konaklarda rahat itibarlı bir hayat sürmüştür. Bedevi kabilelerinin içinde yaşayarak elde ettiği gözlemlerinin, bilgi ve deneyimlerinin sonucunda Mukaddime'sini yazdı. Onun düşünce sisteminin merkezini ilk defa kendisinin temellendirdiği *umran ilmi* oluşturur. Amacı insanları taklitten kurtarıp daha önce olmuş bitmiş olanla daha sonra olacak olanın anlaşılması konusunda bir bakış açısı kazandırmaktır. Umran ilmi bir tür toplum metafiziğidir. Ona göre tarihçi kendi dönemini umranın ahvalindeki değişikliklerin farkında olarak incelemelidir. Onun gözlemleri ve yetişme döneminde aldığı felsefe ve mantık eğitimi kendisine zahirde olup bitenin anlaşılmasının onun gerisinde bulunan ve doğrudan idrak edilemeyen Batını esasların tespiti ile mümkün olacağını öğretmiştir. (Tahsin Görgün, “İbn Haldun” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 19, Divantaş, İstanbul 1999, s. 538–555)

⁹² Speros Vryonis, “Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri” **COĞİTO: Selçuklular**, Sayı: 29, Güz 2001, s. 94–95

Müslim bile olsalar tamamen asimile edildiler ve yüzyıllarca Hıristiyan unsurların zararına, Müslüman unsurların nicelik ve nitelik olarak güçlendirilmesinde katkıda bulundular⁹³.

Nihayetinde, Bizans askeri otoritesi XI. yüzyılın ikinci yarısındaki idari beceriksizlik ve buna paralel olarak mahalli ve mali durumunun sarsılması yüzünden XII. yüzyılın sonuna doğru süratle zayıfladı ve 1204'te IV. Haçlı seferi düzenleyen Hıristiyan ordularının hücumları sonucunda da parçalandı. İmparatorluk arazisinin büyük bir kısmı Latinler arasında bölüştü. Grek halkının bir kısmı Batı Anadolu'ya sığındı. Merkezi İznik olmak üzere geçirdiği 57 yıllık sürgün hayatından sonra başşehir İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu'nun zayıflaması ve İznik İmparatorlarının dirayetli yönetimi sayesinde, 1261'de eski başşehir yeniden fethedildi. Ancak yeni bir hayata başlayan Bizans İmparatorluğu için bu yeni dönem, eski devirlerin şaşaasından gelen uzak ışıkların sadece gölgesinden ibaret idi. Çünkü maliyesi bozulmuş, etrafı çok kuvvetli yeni dış düşmanlarla çevrilmişken, bu yeni şartlarla mücadele etmek ve yeniden düzenli bir ordu kurmak Bizans için oldukça zor olacaktı⁹⁴.

Bir başka sorun ise, 1261'de İznik Grek Devleti'nin eski başşehir İstanbul'u geri alarak oraya taşınması dolayısıyla, Anadolu savunmasını ihmal etmesiydi. İmparatorluk merkezinin, doğu hudutlarından uzaklaşmış olması, imparatorluğun siyasî ağırlığının Batı'ya kaymasına sebep oldu. Hâlbuki tam bu sıralarda Türk akınları, Bizans'ın Anadolu eyaletlerini tehdit ediyor ve Batı Anadolu Türklerin eline geçmiş bulunuyordu⁹⁵. Buralarda iskâna başlayan Selçuklular iskân bölgelerinde normal bir şehircilik anlayışının ötesinde askeri açıdan da yeni bir yapılanma içine girmişti. Bu çerçevede, Selçuklu dönemi Anadolu kent ve yerleşim modellerini biçimlendiren temel değişkenler; dönemin askeri-siyasal koşulları, sosyal, kültürel ve ekonomik örgütlenmeleri, üretim-dağıtım ilişkileri zinciri ve coğrafyanın özgün koşulları olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla Selçuklu yerleşim sistemi siyasal egemenlik düzeninin tanımladığı ya da etkin kıldığı Bizans askeri ve stratejik koşullarına göre biçimlenmiş savunma sistemine göre uygulanmaktaydı⁹⁶. Bu durum ise Bizans'ın Anadolu'da askeri etkisinin azaldığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

⁹³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 244.

⁹⁴ Şerif Baştav, **Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261–1461)**, T.K.A.E. Yayını, Ankara 1989, s.6–7

⁹⁵ Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa" **Osmanlı Ansiklopedisi Siyaset**, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.169

⁹⁶ Koray Özcan, **Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri**, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 8

Özetlemek gerekirse, Türk fetihleri öncesinde genel olarak Bizans'ın Anadolu'daki askeri savunma hattı Arap saldırılarına karşı Anadolu'daki siyasi otoriteyi sağlamak için kurulan ve tema denilen askeri garnizon vilayetleri şeklinde idi. Ancak, etnik unsurlardan oluşan ordusunun kontrolünde ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştı.

Pavlikanlar, Bizans'ın doğudaki bazı temalarını ele geçince Bizans'ın doğu vilayetlerini kontrol etmesi güçleşti. Onları sürgün etti ama askeri alanda faydalandığı bir etnik halkı da böylece kaybediverdi.

Anadolu'da Arap akınları, batıda Slav akınlarıyla birleşince Bizans'ın vergi gelirleri azalıp maliyesi bozuldu, askerlerine ücret bile ödeyemedi ve asker sayısı azaltılarak kritik bir hata yapıldı. Ordudaki asker sayısının azaltılarak fakirleştirilmesi ve sınır garnizonlarının etkisinin azaltılması politikasından yani imparatorluğu tüketen bu politik davranıştan imparator Konstantinos Dukas'ın (Ö.1067) ölümüyle vazgeçildi.

Venedik ve Ceneviz donanmalarının bazı ticari imtiyazlarla İstanbul'a yerleşmelerine izin verilmesi ise Bizans'ı ileride kendi denizlerinde hapsedecek siyasi bir talihsizliğin ilk belirtisi olacaktı.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Bizans'ın XI. ve XII. yüzyıllarda gerileme dönemi birbirinin sebep ve sonucu olan birtakım vakalar zincirinden oluşur. Örneğin mali ve etnik çözümlerin askeri otoriteyi zayıflattığı, askeri otoritenin ise devlet otoritesini ve etkisini ortadan kaldırdığı söylenebilir. Bu durum ise yani, Bizans'ın nitelik ve nicelik olarak idari beceriksizlikleri her anlamda Müslüman unsurları güçlendirir. Bizans açısından en az askeri kayıpları kadar önemli hatta gerilemeye sebep olan en hayati konulardan bir diğeri aşağıda göreceğimiz gibi etnik çözümlerdir. Zira Bizans bir imparatorluktur ve imparatorluğu oluşturan kütleler bir süre sonra ondan koparak onu zayıf ve güçsüz bir duruma sokacaktır.

2.1.2.2. Etnik Çözümler

Çok uluslu imparatorlukların, içinde bulunan toplumları sevk ve idaresinin çok kolay olduğu söylenemez. Çok az imparator, bu toplumları eyleme geçiren koşulları ustalıkla hesaplayıp, toplumun dinamiklerini başarı ile yönetebilir ve içindeki bu milletlerin, klanların, cemaatlerin, fraksiyonların bağlılıklarını sosyal ve siyasal alanlarda uyumlu hale getirebilir ve imparatorluğa bağlayabilir. Çok uluslu bir imparatorluğun egemen hamisi olan Bizans, parçası olduğu Roma'nın kişisel olarak belki ama kurumsal olarak liderlik kabiliyetini pek

fazla taşıyamıyordu. Çünkü imparatorluğun sarayı ve kilisesi, içindeki farklı etnik toplumlarla sürekli bir hâkimiyet mücadelesi yaşıyordu.

Bu etnik topluluklardan olan Pavlikanların dinî kimliği hakkında farklı görüşler ortaya konulmakla birlikte genel temayül, Hıristiyanlığın heretik bir kolu olduğu yolunda yoğunlaşmaktadır. Hıristiyanlık, tarihi süreçte diğer dinlerde olduğu gibi muhtelif cemaât, kilise ve mezheplere ayrılmıştır. Söz konusu ayrışmanın temelinde dinî inançların farklı yorumlanması, ibadet uygulamalarının farklı olması, cemaâtlar arasındaki siyasi rekabet ve temsil yetkisi gibi sebepler etkili olur. Başlangıçta Hıristiyanlık, ilk yüzyıl içinde havariler arasındaki tartışmalardan kaynaklanan bölünmelere uğrar. Ardından sonraki yüzyıllarda Roma, İstanbul ve Antakya merkez olmak üzere üç büyük gruba ayrılır⁹⁷. Bununla birlikte, Pavlikanlar ve Marcionlar⁹⁸ gibi Hıristiyanlığın temel akidelerine ters düşen ve büyük mezhepler tarafından heretik kabul edilip sürekli dışlanan ve her yerde zulme uğrayan Hıristiyan cemaâtlar de zaman zaman kendinî göstermiştir⁹⁹.

Nitekim Bizans ordusunda da yer alan bu halkın baskılara ve zulme karşı çıkması Bizans'ı tedirgin etmeye başlamıştı. Ayrıca Bizans themalarından doğu Anadolu'daki ve Erzincan havalisini de içine alan Khaldia Theması, Pavlikanlar tarafından Bizans'ın elinden alınca bu halkın doğudaki etkisini kırmak için dönemin Bizans İmparatoru Basil I. (867-886) bu bölgeye akınlar düzenlemiştir. İlk seferde ağır mağlubiyet alan Bizans'ın 873'deki ikinci seferinde galibiyeti ve büyük bozgunu sonrası Pavlikanlar, Doğu Anadolu ve İç Anadolu'daki mekânlarından büyük oranda sürüldüler ya da göç ettiler¹⁰⁰. Suriye'den Balkanlara, hatta İtalya ve Fransa'ya kadar çok geniş bir alana yayıldılar. XI. Yüzyıla kadar pek sahnede görünmeyen Pavlikanlar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarında, Anadolu'da Bizans ile yaptığı mücadelede Ortodoks kilisesinin zulüm ve işkencelerinden bıkararak Türklere yardım eden yerli halklar arasında Pavlikanlardan kalan bazı gruplar da mevcuttur¹⁰¹.

Diğer yandan Hıristiyanlıktan önce İran'ın hâkimiyeti döneminde Zerdüştlük dinî Ermeniler arasında yayılmıştı. Daha sonra, Hıristiyanlığı devlet dinî olarak ilk kabul eden

---

⁹⁷ Ömer Faruk Harman, "Hıristiyanlık", **Dinler Tarihi Araştırmaları II**, Ankara 2002, s. 187

⁹⁸ Sinop Piskoposu'nun oğlu olan ilahiyatçı Marcion, İncil şeriatına muhalefet eden St. Paul'un öğrencisidir. M.S. 144'te Roma toplumundan atılmıştır. Onun kilisesi V. yüzyıldan itibaren doğuda yaşamıştır. O, reddeden Tanrı ile bağışlayan Tanrı arasındaki uyumsuzluğu gösteren fikirleri ortaya koymuştur. (Mehmet Aydın, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2005, s. 473)

⁹⁹ Çoğ, **a.g.m.**, s. 75

¹⁰⁰ Çoğ, **a.g.m.**, s. 83

¹⁰¹ Çoğ, **a.g.m.**, s. 83

Ermeniler (M.S.300) Gregorien Kilisesine mensup olarak mezhep bakımından Bizans'tan ayrıldılar ve hatta Bizans'a muhalif oldular¹⁰². Ermeniler kendi aralarında ayrıca Gregorien, Ortodoks, Pavlukien şeklinde çeşitli mezheplere ayrılmışlardı¹⁰³.

Ermeni Kilisesi, Bizans kilisesinden ayrıldıktan sonra Ermeni nasyonalizminin temeli ve birliğin ana unsuru haline gelmişti. Bunu fark eden Bizans imparatorları ve ruhban sınıfı sadece Ermenistan'ın feodal ailelerini ortadan kaldırmakla iktifa etmeyip, Ermeni kilisesinin otonomisini de yok etmeye çalışmıştı ve bu gaye için, her türlü ikna yoluna, tehdide ve hepsinin üstünde de zulme başvurdu¹⁰⁴.

İşte bu durum Bizans - Ermeni çekişmesinin başı olacaktı.

Ermeniler'in Bizans'a bakış açısını gösteren en iyi örneklerden bir tanesi şöyledir:

Muaviye döneminde Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler'i, Bizans'a çekmeye çalışan II. Jüstin'e Ermenilerin cevabı şöyle olmuştur: *“Biz, kaç defa Greklerin hâkimiyetine girdiysek, kötü anlarımızda onlardan hiçbir yardım görmedik. Aksine itaatimiz hakaretle karşılandı. Sadakatle bağlılığımız, yıkımımıza ve ölümümüze mal oldu. O halde bizi, himayecileriyle kuşatan şimdiki hâkimlerimizin, Müslüman efendilerimizin egemenliği altında bırakınız.”* Ermeni yazar Papazyan ile Ermenilerin, İsa'da *“Tek tabiat”* bulunduğu inandıklarından dolayı, Bizans İmparatorluğu döneminde *“Messe Ayini”*ni ve ibadetlerini serbestçe *“icra”* edemediklerini ve bunun için Türkler'in İstanbul'u almalarını beklediklerini belirtmektedir. Hülâsa Ermeniler ile Bizans hem dinî, hem siyasi bir tefrika içinde olmuştur¹⁰⁵.

Ermeni kilisesi Chalcedon konseyine de girmemişti ve Kıpti ve Jakoben (Yakubi) kiliseleriyle de durum aynıydı. Bizans on birinci yüzyıl Anadolu'sunda, bir anlamda, yedinci yüzyılda Arap fethi arifesinde Suriye-Mısır eyaletlerinin durumunu andırır bir durumla yüz yüze geldi. Tüm on birinci asır boyunca Bizans yönetimi ve kilise dinî birleşmeyi Ermeni ve Suryaniler'e dayatmaya çalıştı. Küçük Asya'nın doğu bölgelerinde Yunan, Ermeni ve Suryaniler arasındaki bu dinî ve politik çekişme Bizans bölgelerindeki kargaşayı tam da Türk baskısının doruğa ulaştığı kritik bir zamanda tamamladı. Yunan birlikleri, neredeyse

---

¹⁰² Yusuf Sarımay ve Diğerleri, **Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918- 1920)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001, s. 7

¹⁰³ Yaşar Kalafat, “Gregorien Türklerin Stratejik Boyutu” **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu**, C. 4, Kayseri 2007, s. 542

¹⁰⁴ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK, VII. Dizi- Sayı: 79, Ankara 1985, s. 25

¹⁰⁵ Abdurrahman Küçük, “Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Sayı: O, Cilt: 31, 1989, s. 245-259

Türkler'den çekindikleri kadar Ermeni askerlerden de korkar oldular. Çünkü pek çok Ermeni hâlihazırda bu akıncı Türklere katılmıştı. Sonuçta ilan edilmemiş bir savaş çoktan bu iki grup arasında başlamıştı bile¹⁰⁶.

Türklerin Anadolu'yu fethinden yüzyıllar önce Ermenilerin Roma tarafından dağlık bölgelere ve ücra yerlere sürgün edildikleri bilinmektedir. Bizans'ın dinî ve askeri baskısı karşısında Türklerin müsamahalı idareleri Ermenileri birçok defa Türklerin müttefiki durumuna getirmeye başlamıştı. Selçukluların, Van Gölü çevresindeki Ermeni Vaspurakan Krallığı'na son vermeleri üzerine, yoğun olarak Güney Anadolu Toroslarındaki feodal beylerin himayesinde yaşadılar. Selçukluların 1064 yılında Kars ve Ani'yi almalarından sonra ise Kilikya Bölgesine gelerek yerleştiler¹⁰⁷. Bizans'a karşı Selçuklu Türklerinden yardım aldılar¹⁰⁸. Diyar-ı Ermen vilayetindeki Ermeni ahalisi başlarında Selçuklu Sultanına bağlı bir Ermeni beyi bulunduğu halde, Türklerle dostane münasebetler içinde yaşamlarını devam ettirdiler¹⁰⁹.

Pavlikan, Ermeni, Süryani¹¹⁰ gibi bazı yerli kavimler, Bizans zulmü karşısında Türklerin din ve fikir hürriyeti ile tanışınca, buldukları havalide Türk kuvvetleri ile iyi geçinmişlerdir. Haliyle bu durum, Selçuklu kuvvetlerinin ilerlemesini kolaylaştırmış ve yerli halkla Türk göçmenlerin kaynaşmasını kolaylaştırmıştır¹¹¹.

---

¹⁰⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 404

¹⁰⁷ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 155–156

¹⁰⁸ Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1990, s. 35

¹⁰⁹ İbn-i Bibi, **El-Evamiru'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye(Selçukname)**, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 58

¹¹⁰ Süryaniler, kökenleri M.Ö.5000 yıl öncesine giden bir toplumdur. Mezopotamya'da yeşeren ve uygarlığın gelişiminde önemli rol üstlenen eski Mezopotamya halklarının köklü kültürünün mirasçılarıdır. İsa'dan önce putperest bir yaşam sürmekteydiler. Sonrasında Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Süryani kilisesi, Kadıköy iman ilkelerini kabul etmeyerek İstanbul kilisesi ile ilişkilerini kesmiştir. Bu ayrılıkta en önemli neden, Bizans'ın Doğu'da Süryaniler tarafından kurulan kiliselere kendi görüşlerini empoze etmeye çalışmasıdır. Bu konsilde öne çıkan isim ise, Süryani asıllı olan ve konsil esnasında Bizans Kilisesinin patriği olan Mor (Aziz) Nastur'dur. Ondan önce birçok, Süryani bilge, Bizans otoriteleri tarafından sindirilmiştir. Mor Nastur da sindirilmeyi göze almayınca sürdürülmüştür. Onu savunan herkese “*Nasturi*” damgası vurulmuştur. Bu anlaşmazlıkta Nastur'un görüşlerini benimseyen Süryaniler tarihte *Nasturiler* ismi ile anılmaya başlamıştır. Bu ad, onları küçümsemek için verilmişti. Bizans sınırları içinde yaşayan, Süryani halka karşı baskı ve şiddet mezheplerine yönelik eleştiriler yüzünden Bizans ile aralarında uzun yıllar bir çekişme olmuştur. İslâm hâkimiyetine girdikten sonra, Haçlı Seferlerine kadar bu baskı biraz olsun durmuştur. Süryanilere karşı baskı ve şiddet, Urfalı Mateos'un Vakayinamesinde şöyle dile getirilmektedir: “*Antakya'daki Süryaniler çok zengin olup, debdebeli bir hayat sürüyorlardı. Romalılar bunları kıskandılar, onlara karşı derin kin beslediler. Bu baskılar yüzünden, bazılarını zorla kendi mezheplerine döndürdüler. Şehirde, her gün mezhep yoklamaları ve nizalar vuku buldu, hatta Süryanilerin İncilini de yaktılar.*” (Betül Sezer, “**XI. - XIII. Yüzyıllarda Bizans Kilisesi**” Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006, s. 111)

¹¹¹ P. M. Holt, **The Cambridge History of İslâm**, Cambridge at The University, London 1970, s.236

Sonuç olarak, Heretik olmakla suçlanan Pavlikanlar, Marcionlar ve diğer fraksiyonlar Bizans'a karşı hem siyasi, hem askeri olarak Türkler ile birlikte hareket edince Bizans imparatorluğunu inşa eden taşlar yerinden oynamaya başladı. Ayrıca, Yunan, Ermeni ve Süryaniler arasındaki dinî ve politik çekişme Türklerin geldiği döneme tesadüf etmişti. Bizans yönetimi ve kilisesinin, dinî birlik konusunu Ermeni ve Süryanilere dayatmaya çalışması Ermeniler ile ilan edilmemiş bir savaş ortamı meydana getirmişti ve bu durum esasında Bizans'ı, Türk ilerleyişi kadar korkutuyordu. Ancak, Bizans açısından gerilemeyi hızlandırıp, savunmasız bırakan bir diğer sebep şüphesiz Bizans'ın doğu ve batı hudutlarından gelen dış baskılardı.

2.1.2.3. Dış Baskılar

XI. yüzyıl Bizans askeri yenilgilerinin içinde, Malazgirt sonuçları bakımından en dramatik savaş olarak sembolize edilse de bu yüzyıl içinde böylesi yenilgiler onun için ne tek ne de son yenilgi olacaktı. Çünkü hem doğudan hem de batıdan aralıksız devam eden askeri akınlar Bizans Anadolu'sunu darmadağın edecek gelişmelerin başlangıcını oluşturacaktı. Bizans pek çok defa küllerinden dirilmişti ama bu yüzyıldaki gelişmelerin şiddeti, onun küllerini bile dört bir tarafa savuracaktı.

Konstantinos IX. (1042–1055) döneminde Bizans'ın dış siyasetinin esas faktörleri değişikliğe uğradı. Doğuda Arapların yerini Selçuklu Türkleri, Batıda Normanlar¹¹², Kuzeyde de Bulgar ve Rusların yerini Step kavimleri olan Peçenek, Uz ve Kumanlar aldılar. Step devletlerinin ilerlemesiyle Rus devletinin ağırlık merkezi kuzeydoğuya kaymış, Rusya XI. yüzyıl ortalarından itibaren uzun bir süre Bizans'ın doğrudan politikası olmaktan uzaklaşmıştı. 1048'de Tuna, Peçenekler tarafından geçildi. Peçenekler Bizans topraklarına akınlar yapıyor, Bizans'ın bu göçebe kitlelere gücü yetmiyordu. Sonunda Bizans, Peçenek reislerine hediyeler ve araziler vererek barışı tesis etti¹¹³.

Dâhili çözülme, Bizans'ın tamda giderek karışan dış ilişkilerinin olduğu bir döneme tesadüf etmişti. Kendilerine Sicilya ve Güney İtalya'da yurt bulan Norman'ların sayısının,

---

¹¹² VIII. yüzyıldan X. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa'yı kasıp kavurmuş, uzun süreli işgallerde bulunmuş olan Normanlar kendilerine Vikingler diyen bir İskandinav kavmidir. İskandinav adalarında süren uzun süreli sert kışlar nedeniyle güneye akınlar düzenledikleri sanılmaktadır. Doğuda Dinyeper üzerinden Konstantinopolis'e kadar ulaşmış bol miktarda haraç toplamışlardır. Siyasi ve kültürel anlamdaki en büyük etkileri feodal dönemi yaşayan İngiltere ve Fransa üzerinde olmuştur. İngiltere'nin siyasi yapısını değiştirmişler, İngilizcenin büyük ölçüde değişmesine neden olmuşlardır. Bu dönemdeki güçlü deniz filoları nedeniyle deniz ticaretini ele geçirmişlerdir. (<http://atilyav.free.fr/danisman/frtraih.pdf>)

¹¹³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 301–302

Anadolu'ya gelen Türklerin sayısından daha az olduğu doğrudur. Lakin politik beklenti ve arzuları başlangıçta belki de Türklerinkinden çok daha hırslıydı. Guiscard'ın birlikleri yalnızca ganimet ve otlaklı toprak arayışında olan göçebe aşiretler değildi, Constantinople'un kendisini ele geçirmek ve imparatorluğu teslim almak umudu taşıyorlardı. XI. ve XII. asırlarda Normanlar Bizans tahtı için Türk akıncılarından çok daha büyük bir tehlikeyi teşkil ediyorlardı. Balkan eyaletleri de aynı şekilde Peçenek ve Uzlar'ın sarsıcı akınlarıyla tükenmişti¹¹⁴.

Aleksios I. Komnenos (1081–1118) tahta çıktığında Normanlar, Peçenekler ve Selçukluların saldırılarına maruz kaldı. İlk olarak Normanlarla mücadeleye girdi. Normanlar Bizans'ın Güney İtalya'daki arazisini itaat altına almış ve gözünü Bizans tahtına dikmişti. Aleksios I. Normanlara karşı Venedik donanmasından yardım isteyince 1081 yılında Venedik, Norman donanmasını, ağır bir bozguna uğratarak onları 1082'ye kadar geri çekilmek zorunda bırakmıştı¹¹⁵.

Aleksios I. Komnenos, Norman tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra Peçeneklerle savaşmak zorunda kaldı. Peçenekler, 1090 yıllarında Bizans payitahtının surları önünde görülmeye başlamıştı. Aleksios, Peçeneklere karşı Güney Rusya ovasında Peçenek ve Oğuzların ardından gelen Kumanlardan yardım istedi. İzmir Emiri Çakhas (Çaka Bey), Peçenekler ile birlikte İstanbul'u kuşatmıştı¹¹⁶. 1091'de Bizanslılar ve Kumanlar Peçenekleri ağır bir bozguna uğrattılar. Fakat bu ufak başarılar dış baskıların sonunu getirmemişti.

Bu andan itibaren imparatorluk üzerine üç yönden gelen baskılar durmaksızın devam edecekti. Bizanslılar kendilerini, daha önce durumun gerektirdiğinden daha fazla askeri güç ve harcama zorunluluğu olan üç cepheli bir savunma yükünün altında buldular. İnsan gücüne ve paraya ihtiyaç aniden artarken, insanî ve malî kaynaklar büyük ölçüde kısılmıştı. On ikinci yüzyıldaki imparatorlar, politikalarını bu artan dış baskı ve azalan dâhili tahammül temellerine göre geliştirmek zorundaydı. On ikinci asır Bizans Anadolu'sunun kaderi, kısmen bu durum tarafından belirlenmişti. Alexius Comnesus, Balkanlarda göçebelerle ve özellikle batı Anadolu'da Norman tehlikesiyle yüzleşmek zorunda olduğu sürece, Anadolu Türklerine karşı yapabileceği hiçbir şey yoktu. Ancak Norman'lar yenildiler ve imparator, dikkatini

---

¹¹⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 404

¹¹⁵ M. V. Levchenko, **Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi**, çev. Maide Selen, Özne Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 274

¹¹⁶ Mustafa Eravcı ve Mustafa Korkmaz, **Saruhanogulları ve Osmanlı klasik döneminde Manisa'da yaşayan kültürel izleri**, Manisa 1999, s. 1

Anadolu'ya yöneltti. Böylece İlk Haçlı seferinin de yardımıyla Anadolu'da önemli eyaletleri Türklerin elinden kurtarmayı başardı. Devamında oğul John II (1118–1143) Türklerle savaşa devam ederek babasının başardığı yeniden fethi, istikrarlı duruma getirebildi. Bununla birlikte Manuel I (1143–1180), batı ilişkileriyle o kadar meşgul oldu ki, Küçük Asya'daki Yunan girişimlerini gevşetti ve bu en çok Konya Sultan'ının (II. Kılıçarslan) işine yaradı. Öldüğünde, geçici Bizans parıltısı, Anadolu'daki Bizans vilayetlerinin isyanları, Türk akınları ve Ermeni ayrılıkçıların baş döndürücü başarısıyla hızlı bir biçimde sönüverdi. Tuhaftır ki, batılıların Constantinople'u alma başarısı sonucunda, Yunanlılar oradan kovuldukları için tüm dikkatlerini Anadolu işlerine vermeye zorlandılar, bu durum Yunan saltanatının, batı Küçük Asya'da tüm on üçüncü yüzyıl boyunca devam etmesine yol açtı. Ama imparatorluk kavramı, Constantinople'a ayrılmaz şekilde bağlıydı ve şehri almak başlıca hedefleri olduğu için Lascarids'in Bithynia'daki çabaları süreci hızlandırdı. Bunun karşılığında Balkanlar'ın yeniden fethi ve Latin Haçlıları gibi mevzulara daha fazla ilgi göstermeye başladılar. VIII. Michael'in (1259–1282), Constantinople'a tekrar girmesiyle Bizans Anadolu'su bir kez daha ikinci sırada önemli pozisyona indirildi. Sadece ihmal edilmedi aynı zamanda Türklere direnme kabiliyeti ve isteği XI. yüzyıldakini hatırlatan bir tarzda sistematik bir şekilde sümenaltı edildi¹¹⁷.

Söz konusu dönemde Oğuz (Türkmen) boyları Anadolu'ya akmaya başladı. Anadolu'ya gelen Türkmenler Doğu, Güney, Kuzey, Batı ve Orta Anadolu yönlerinde ilerleyerek, bir taraftan virane olmuş eski köyleri yeşertirken, diğer taraftan kendi adlarıyla yeni köyler kurarak iskâna başladılar. Kısa sürede bazı Türkmen grupları da şehirlerde yerleşerek şehir hayatına uymaya çalıştı. Anadolu'ya ilk büyük Türkmen kabileleri 100.000 ve 320.000 kişilik olarak geldi. XI. Yüzyılda ise bir milyon Türkmen kabileleri geldi¹¹⁸.

Bizans, Küçük Asya ile Balkanlar arasında sallanırken, Türkler tüm çabalarını Küçük Asya üzerindeki kazanımlarını birleştirmeye ve daha sonra Yunan otoritesini sahil bölgelerinden atmak şeklinde yoğunlaştırdı. Aynı zamanda Türkmen aşiretleri, Anadolu'nun içlerine doğru girerken çoğunlukla yerleştikleri sınır boylarında da istikrarlı bir şekilde çoğalıyordu. Anadolu'daki Müslüman toplumun sayısı Orta Doğu'dan gelen Arap, Pers ve Türkler ile ama özellikle istikrarlı bir şekilde artan mühtediler bağıyla artmış idi¹¹⁹.

---

¹¹⁷ Vryonis, a.g.e., s. 405

¹¹⁸ Rıfat Özdemir, "Anadolu'nun Türk Vatanı Oluşunda Malazgirt'in Zaferinin Önemi", <http://www.mus.gov.tr/malazgirtsavasi.aspx>

¹¹⁹ Vryonis, a.g.e., s.405

Özetlemek gerekirse, Malazgirt savaşı Bizans'ın Orta ve Doğu Anadolu'daki varlığını temelden sarsan, XI. yüzyılın en belirleyici meydan savaşıydı. Bizans'ın ardı ardına gelen askeri kayıpları imparatorların değişmesine neden olurken batıdan gelen Norman saldırıları imparatorluğu Balkanlarda savunmasız bıraktı. Normanlara karşı Venedik donanmasından yardım istenmesi ileride büyük politik yaralar açacak bir hata olacaktı. Zira Bizans deniz gücündeki Venedik ve Ceneviz varlığının önce artması, sonra da tam bir teslimiyet içermesi, hem Bizans'ın deniz ticaretinde, hem de askeri savunmasında ciddi tehditler oluşturacaktı. Çünkü Venedik ve Cenevizliler, Bizans'ı ikame ve müdafaa için onlardan inanılmaz ticari ve dinî imtiyazlar talep ettiler ve aldılar. Tam da insan gücü ve paraya ihtiyaç artarken insani ve mali kaynaklar azaldı. Balkanlarda göçebeler ve batı Anadolu'da Normanlar oldukça, Bizans'ın Türklerle uğraşacak hali kalmadı. Bizans, I. Haçlı seferi ile Anadolu'da kaybettiklerini alsa da bu, Latin destekli muvakkat bir başarı idi ve zaten ardı ardına gelen Latin politik ve dinî baskı dönemi Bizans'a Anadolu'daki Türk ilerleyişini unutturdu. Bu ilgi, ancak Bizans'ın, Trabzon ve İznik sürgün devletlerinden sonra özellikle İznik imparatorluğu döneminde yeniden canlanacaktı.

IV. Haçlı seferi ise asırlar boyu sürecek kiliseler kırgınlığına ve kinine sebep oldu. Bizans için hangisi daha büyük bir felaket olacaktı? Kaderlerine bulaşan Latin kanı mı? Yoksa bir sabah ansızın Haliç'te gördükleri Osmanlı kadirgaları mı? Grek Projeleri ile gelen 19. yüzyıl Yunan fikri ve siyasi oluşumları bu soruya kısmen de olsa cevap niteliğindedir.

Sonuçta askeri kayıpların ve etnik çözümlerin yüzünden zor asırlar geçiren Bizans'ın gelecek günlerinin de hayli sıkıntılı olacağı boşalan hazinesinden belli oluyordu. Dış baskıları bertaraf etmeye çalışırken gelen ekonomik sıkıntılar hızla beklenen o yıkılış kehanetlerini Bizans için bir bir hazırladı.

2.1.2.4. İktisadi Kayıplar

Kibelenin bereketli toprakları imparatoruna zengin tahıllar sunuyor, Karun'un nehri Sardes eskisi gibi altın alüvyonlarıyla Bizans hazinesini zenginleştiriyor, denizlerden gelen muazzam vergiler ve Ön Asya ticaret yollarının kavşak şehirleri Bizans'ı tüm zenginliğiyle ihya ediyordu. Ancak, Bizans için bu ihtişamlı dönem XI. ve XII. yüzyıl itibarıyla sona erecek ve bahsi geçen gelirler bölgenin yeni sahiplerinin eline geçecekti.

Bir devletin yüzölçümü bakımından büyüklüğü, devletin gelir bakımından da büyümesi anlamına geliyordu. Bizans İmparatorluğunda ekonomik hayatın temelini toprak dolayısıyla

tarım meydana getirmekteydi. Bizans anlayışına göre toprak, hava ve güneş Tanrı'ya ait olup bunları imparatora bırakmıştı. Böylece toprak devletin malı oluyordu ve kişilere vergi karşılığında veriliyordu¹²⁰.

XI. yüzyıldaki olaylar, sadece ekonomik zeminde bile Bizans'ın artık önemsiz bir politik konuma indirildiğinin göstergesiydi. Türk akınları ve fetihleri III. Nicephorus'un hükümdarlığına gelinceye kadar (1078–1081) Bizans'ı zengin Anadolu vergi gelirlerinden tamamen yoksun bırakmıştı. Comnenoi sülalesinin, kısmî fetihlerinin ardından tüm gayretiyle batı Anadolu'yu yeniden kolonileştirme çabaları, hazineye gidecek gelirlerin hazır olabileceği düşüncesiyle gerçekleştirildi. Ancak sürekli Türk akınları hem yeniden kolonileşmeyi, hem de vergi tahsilini ciddi biçimde köstekledi. XI. yüzyılda Bizans'ın Anadolu'daki otoritesinin sarsılması, Michael VII (1067–1078) ve III. Nicephorus'un hükümdarlıkları sırasında Bizans sikkelerindeki altın miktarının azalmasıyla birleşti. Bu madeni paralardaki değer düşüşü, hiç şüphesiz yarımada'nın Türkler tarafından işgalinin sonucu olarak Bizans'ın devam eden ekonomik kaybının bir yansımasıdır. Ayrıca Anadolu, imparatorluğun en zengin tarım ve çayır alanı idi. Tahılları, meyveleri ve canlı hayvan stoku sadece başkent'in ikmali için değil aynı zamanda Kırım yarımadası ve bazen Mısır'ın ikmali için de önemliydi. Anadolu'da madenler, yerel zanaatlar, ticaret ve endüstriler işlevsel durumda idi ve Anadolu'nun ekonomik zenginliği, XIII. yüzyıl İznik ve Konyası'nın muvakkat ama büyük başarılarının temeliydi. Tüm Bizans eyaletleri içinde hiçbiri Anadolu ile ekonomik zenginliğin bir kaynağı olarak kıyaslanamazdı. Politik ve askeri yönden Anadolu, Constantinople'u muharip İslâm'dan koruyan uçsuz bucaksız bir tampon görevi gördü. Malazgirt yenilgisi bu tamponu anında kaldırdı ve geleneksel düşmanı Constantinople'un eşğine getirdi. Türk fethi, Bizans'ın kendisi için bir talihsizlik olduğu kadar Yunan kiliseleri için de neredeyse aynı derecede talihsizlikti. Kilise, cemaâtinin çok büyük bir bölümünü kaybetti ve en önemli başpiskoposluklarının azalmasına sonrada piskoposluklarının yok olmasına tanıklık etti. Bizans tarafından Anadolu manastır merkezleri büyük ölçüde yitirilmiş ve gelirleri ile mülklerinin çoğu Türkler'in eline geçtiği için epeyce yoksullaşmıştı¹²¹.

---

¹²⁰ Yıldız, **a.g.m.**, s. 508

¹²¹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 406

Bizans'ın politik çıkarları ve iddialarının coğrafi alanı artık sınırlanmıştı ve onun kaynakları bir daha imparatorluğun eskiden sahip olduğu gururu sürdürmeye yetmeyecekti çünkü Anadolu'nun kaybı bunu imkânsız hale getirdi¹²².

I. Aleksios'un Normanlara karşı Venedik donanmasından yardım istemesi ve 1081 yılında Venedik donanmasının Norman donanmasını ağır bir bozguna uğratması Bizans'a pahalı mali sonuçlar getirmişti. 1082 yılı Mayıs ayında yapılan bir anlaşma ile Venedik Doge'u¹²³ kendisine ve halefleri için protosebastas¹²⁴ ünvanını ve bunun yıllık maaşını, Grado¹²⁵ Patriği hipertimes¹²⁶ ünvanını ve Venedik Kilisesi de kendisine her yıl 20 libre altın şeref hediyesi verilmesi hakkını elde etti. Ancak her şeyden önce Deniz Cumhuriyeti ticaret bakımından olağanüstü imtiyazlar elde etti. Venedikliler bundan sonra Bizans Devletine ait bütün yerlerde, hatta İstanbul'da da herhangi bir vergi ödemek zorunda kalmadan her türlü emtia ile serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Bundan ayrı olarak İstanbul'da birkaç imalathane ve Galata'da üç iskele tahsis olunmuştu. Bu suretle Bizans'ın ticaret sisteminde derin bir yara açılıyordu¹²⁷.

Bizans bu kayıpla öncelikle güç açısından ikinci sıraya düştü. Sarayda ve başkentte geçmişteki gibi muhteşem törenlere sıklıkla rastlanmasına rağmen, daha yeni ve daha acımasız gerçekleri hiçbir şekilde kapatamayacak şekilde anlamsızlaştılar: İmparatorluk, basitçe bir dizi küçük Balkan devletinden biriydi. Anadolu'nun kaybedilmesi, arkasından kesin şekilde Constantinople'un düşmesine ve Bizans İmparatorluğu'nun dağılmasına sebep oldu¹²⁸.

Genel olarak, X. yüzyılda Grek imparatorlar tarafından neşredilen kanunların, kudretlilerin tecavüzünü bir dereceye kadar sınırladığı söylenebilir. Fakat yine bu süreçte, tarımda, küçük köylü mülkiyetinin gittikçe yok olduğu, bunun sonucunda da varlıklarının yoksulu köleleştirdiği de bir gerçektir. Böylece, evvelce Bizans gücünün dayanağı olan ekonomik ve sosyal kurumlar yıkılmıştı. Feodalleşme başlamış ve küçük köylüler bu süreç içinde kurban edilmişti. Elbette geç Bizans döneminde özgür köylüler de vardı; fakat orta Bizans döneminde, VII. yüzyıldan XI. yüzyıl başına kadar, köylü sınıfının özgürlüğü ve

---

¹²² Vryonis, **a.g.e.**, s. 405

¹²³ İtalyanca "Dük" ünvanının karşılığıdır.

¹²⁴ Bizans sarayında yüksek bir görevlidir.

¹²⁵ İtalya'nın kuzey doğusu bölgesinde Adriya Denizine kıyısı olan şehrin adıdır.

¹²⁶ İtalya'da Grado kentinde M.S. 640 yılında oluşturulan dini merkezin verdiği ünvanıdır.

¹²⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 331-332

¹²⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 405

serbest hareketi zirai gelişimin ana unsuru ve Bizans ziraatının belkemiği iken XI. yüzyıldan itibaren, erken dönemlerdeki gibi, büyük arazi sahipleri duruma hâkim oldu. Geç Bizans dönemi zirai tarihi büyük arazi sahipleri ve onlara bağlı olanların tarihidir denebilir¹²⁹.

Sonuç olarak, coğrafi büyüklüğün vergi gelirlerinin büyüklüğünü de ifade ettiği durumundan hareketle Anadolu'nun verimli arazileri Türker'in eline geçince Bizans bu vergilerden mahrum kaldı. Zira ekonomik ve sosyal kurumları, Bizans iktisadi gücünün kaynağı idi. Bunlar yıkılınca feodalleşme başladı. Artık zirai topraklar, büyük arazi sahiplerinin kontrolüne girerken köylüler de büyük arazi sahibi kodamanların kontrolüne girdi. Bu feodal kısır döngü Osmanlı idaresine kadar böyle devam etti. Osmanlı'da devlet topraklarının miri addedilmesiyle mülk topraklar azaldı ve böylece egemen feodal düzen zayıfladı.

XI. ve XII. yüzyıla kadar düzenli bir şekilde toplanan vergilerin tahsili konusunda çıkan arızalar, tarım arazilerinin azalması, Bizans deniz hâkimiyetinin Venedik ve Ceneviz mefaatine el değiştirmesi ve en önemlisi bereketli hilalden başlayarak imparatorluğun doğu topraklarının Türk akınlarına maruz kalması gibi sebeplerden dolayı Bizans iktisadi yapısında ciddi yaralar oluştu. Yavaş yavaş Anadolu kapital varlığının Anadolu'nun yeni sahiplerinin eline geçmesi Bizans'ı para güçtür, güç haklıdır noktasında fena halde kitlediğinden imparatorluk iktisadi bakımdan toparlanamaz şekilde dağıldı. Bu durum ise yukarıda bahsettiğimiz diğer nedenlerle bağlantılı olarak gerilemeyi hızlandırdı.

2.1.3. Fetih Sonrası “Sosyal Dönüşüm Psikolojisi”

İnsanı tek olarak inceleyen ve bireyin duygu, düşünce ve davranışlarının, başkalarının gerçek, hayal ya da varsayılan değerleri üzerinden anlamlandırmaya çalışan Sosyal Psikoloji, çalışmamızın analitik boyutunu oluşturmamakla beraber yine de “Dönüşüm” ve “Değişim” kavramlarının altyapısını oluşturan unsurları çözümlenmemiz için üzerinde durulması gereken bir başlıktır. Çünkü özellikle çalıştığımız yüzyıl ve imparatorluk böylesi bir sosyal dönüşümün modeli olarak karşımıza çıkar. İmparatorluğun tebası için, bu tarz bir süreç o gün bakıldığında sonuçları bakımından oldukça sisli görünse de biz bugün görebiliyoruz ki, bu tarz bir dönüşüm organizeli ve tamamen sistematik olarak yürütülmüştür. İşte bu başlık altında inceleyeceğimiz konu, Türk fetihleri altındaki Bizans toplumlarının bu fetihler karşısındaki psikolojik yenilgisinin nasıl oluştuğu, kabul ve itaat noktasına nasıl geldiğidir.

---

¹²⁹ Ostrogorsky, a.g.e.,s. 299

Türkmen akınları ve Selçuklu yönetiminin desteklediği Bizanslı yerel hâkimlerin faaliyetleri karşısında merkezî idarenin etkisiz kalması eyaletlerdeki Bizans halkının hoşnutsuzluğunu arttırdı¹³⁰. İstanbul'dan ümidini kesen Anadolu'daki ahali yaşadıkları bölgelerde istikrarın sağlanması için, merkezî idareye karşı başkaldıran yerel hâkimleri kendi liderleri olarak benimsedi ve onları destekledi. Bizans'ın içinde bulunduğu bu buhran atmosferi, Anadolu'daki sosyal alan mücadelesinde Türklerin elini kuvvetlendirdi.

Türk hâkimiyeti, büyük kısmı Türkleştirilmiş ve Müslümanlaştırılmış yarımadanın Yunan nüfusu için oldukça vahim bir gelişmeydi. Kültürel değişim sorusunu uzun uzadıya düşünen Arap tarihçi İbn Haldun¹³¹, “*Mağlup olan her zaman galip olanı, ona özgü işaretleri, giyimi, uğraşısını, tüm diğer şartları ve alışkanlıklarıyla taklit etmek ister, yenilen ve başka bir ulusun yönetimi altına giren bir ulus çok çabuk bozulur*” demiştir. İbn Haldun fethedilen halkların çoğunlukla fethedenlerin dinini, dilini, giyimini, silahlarını, bineklerini ve alışkanlıklarını taklit ettiğini gözlemlemiştir. Fethedilenler, muzaffer olanların mükemmel oldukları için fetihle başarılı olduklarını düşünür ve onların alışkanlıklarının ve tarzlarının üstünlüğünün de bu galibiyette etkili olduğunu varsayarlar. Böylece, askeri ve politik zafer gerçeği, fethin sosyal ve kültürel formlarının dönüşümü içinde bir çekicilik kazanır¹³².

Din ve devlet ilişkileri açısından Hıristiyanlığın üç model yaşadığını biliyoruz. Papaların, kralları imparatorları aforoz edebildikleri uzun bir dönem vardı ki; hemen bütün önemli devlet görevleri din adamlarınca yerine getiriliyordu. Bizans'ta ise tersi bir durum geçerliydi. İmparator, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sayıldığı için kilise, kralın emrindeydi; yani devlet dine egemendi¹³³.

Siyasi erkin dinî yapıyı bile otorite etmesi gerçeğinden yola çıkarak, bölgenin yeni sahipleri doğrudan imparatorluğun kendisini tüm kurumlarıyla çökertme hedefine doğru nişan aldı. Çünkü İmparatorluğun taşra ile dinî bağlantısını kesmek fethi yerleşik zeminde epeyce kuvvetlendirecekti. Selçuklular'ın Anadolu'ya yerleşirken uyguladığı siyasetin yerel etnik gruplar üzerindeki rolü bu noktada önemliydi. Sosyal açıdan hoşgörülü davranmalarının etnik açıdan fayda sağlayacağından eminlerdi. Çünkü Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin yerleşmesinde sosyal etkileşim zamanla kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

---

¹³⁰ Diehl, **a.g.e.**, s. 124-125

¹³¹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 407

¹³² Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler**, İmge Yayınları, Ankara 1993, s. 32

¹³³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 407

İbn Haldun'un dinî değişimler yasası da, dilsel değişimler yasasına oldukça paraleldir. Yani, Kent nüfusunun diyalektiği, kontrolü elinde tutan ulusun veya ırkın veya onları kuranların dilini izler¹³⁴.

Bu kayıtsızlık ve moralsizlik, Orhan ile Bursa'nın Hıristiyan temsilcisi arasında, şehir ele geçirildikten ve sultan Hıristiyanların neden en sonunda teslim olduklarını araştırırken geçtiği iddia edilen sohbette anlatılır. Yunanlının cevabı tarihi şartlar ve felsefi genellemelerin bir birleşimidir. Türklerin gücü gün be gün artarken Yunanlılarınkinin azaldığını ifade eder. Ek olarak Osman, civarda kale inşa etmiş, köyleri almış ve bu nedenle Yunanlılar kendilerine tedarik sağlayamamıştı ve Yunan yönetiminin, tedarikler ve askerler için parası olsa da bunu kullanmayı reddetmişti. Bunun sonucunda Bursa'nın duvarları, açlıktan kırılan ve ölmekte olan Hıristiyanlar için bir hapisaneyeye dönmüştü. Son olarak Yunanlı, dünyanın değişimlerle dolu olduğunu ve Yunanlıları böyle bir değişimin esir aldığını aksettirdi. Böylece Yunanlılar İslâmiyet ve ona eşlik eden Türkleştirme ile geniş ölçüde asimile edildi ve hatta döndürülmemiş olan kentli Hıristiyanlar bile, İbn-i Haldun'un yasasına göre dilsel olarak Türkleştirildi. Hıristiyan Yunanlıların daha izole köylerinde yaşayanlar, Yunan dilini korumada daha başarılı olmuş görünüyordu¹³⁵.

Ancak Türk-İslâm'ı, politik ve sosyal hâkimiyetinin bir sonucu olarak duyarlılıkları yavaş yavaş eritti. Fetih, sakinler arasında, Türk görenekleri için sadece bir saygı değil aynı zamanda bir uyuşukluğa da neden oldu, İbn-i Haldun bunu şöyle ifade eder: “*Uyuşukluk insanlara kendi ilişkilerinin kontrolünü kaybettiğinde gelir ve köleleştirme yoluyla diğerlerinin aracı haline gelir ve onlara bağımlı olurlar. Umutlar yıkılır ve zayıflar.*”¹³⁶ Anadolu Hıristiyanları, kültürlerinin kalbinden ve kan damarlarından yalıtılmıştı ve zaman geçtikçe tarihi anılar daha da soluklaştı. Böylece Yunanlı Hıristiyanlar kültürel değişime yenildiler.

Anadolu'nun kaybının Bizanslılar üzerine bir diğer etkisi de, o andan itibaren Avrupa'daki topraklarına daha fazla önem vermeleri oldu. George Gemistus Pletho¹³⁷

---

¹³⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 407

¹³⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. 407

¹³⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 408

¹³⁷ Seçkin bir ailenin oğlu olarak 1360'da İstanbul'da doğdu ve zamanla iyi bir klasik eğitim alarak kendini geliştirdi. 1380'de Osmanlı'nın başkenti Edirne'ye gitti. Orada esrarengiz bir Yahudi - Heliseus'un bir Zerdüşt ve çok tanrılı inanca sahip olduğu sanılıyor - ile birlikte çalıştı. Onun nezaretinde burada Bizans devletinin entelektüel ve politik yapısı ile ayrıca Hıristiyanlık ile ilgili olarak şekillendi. Gemistos, uzun kariyerine hukuk, felsefe yazarlık ve ilim adamlığını ekledi. Floransa'da iken Medici'yi Plâton Akademisini kurması için ikna etti. Gemistos, Plâtoncu felsefenin fanatik bir taraftarıydı, hatta adını bile Plâton olarak değiştirdi, meşhur Platon'u

zamanında, Peloponese¹³⁸ o kadar önemli olmuştu ki; Peloponese'yi, taahhüt ettiği reformların merkezi yaptı. Helenizm'i doğuya doğru Küçük Asya, Mısır ve Suriye'ye yayan ve sonra Arap fetihleriyle birlikte geri çekmeye başlayan uzun tarihi süreç şimdi tamamıyla tersine dönmüştü¹³⁹.

Sonuç olarak, diyebiliriz ki, bu başlığı özetleyen en kabul edilir ifade; şüphesiz İbn-i Haldun'un mağlub olanların muzaffer olanlara karşı mahcubiyetlerinin ve hayranlıklarının sebebi olarak galiplerin mükemmel olduğu dolayısıyla bu mükemmeliyete itaatin nihai kurtuluş olacağı konusundaki inanç saptamasıdır. Anadolu'nun İslâmlaşma sürecinde bu sosyo-psikolojik altyapının etkili olduğu çok sarihtir.

Türklerin hoşgörülü siyaseti o günkü pragmatik ihtiyaçlardan mı yoksa bağlı oldukları değerler sisteminden mi kaynaklandığı konusuna Vryonis, bunların ikisinin de bu siyasette etkisinin olduğu görüşündedir.

2.2. BİZANS'IN, ANADOLU'NUN KAYBI ÜZERİNE DÜŞÜNCE VE TEPKİLERİ

2.2.1. Anadolu'nun Kaybedilmesiyle İlgili Olarak Bizans Kroniklerinden Bazı Örnekler

Vryonis, kitabında Anadolu'nun kaybının Bizans çevrelerindeki yansımalarını ve tepkilerini ele alan ilginç bir başlık açar. Bu bölümde, Anadolu'nun kaybının Bizans uygarlığı üzerinde neden olduğu travmayı yansıtan çağdaş Bizans eserlerindeki örnekleri inceler.

Bu eserler, büyük oranda tarihçiler ve vakanüvislerin ürünüdür yine de travmanın boyutuna göre daha açıklayıcı olanlar dönemin entelektüellerinin eserleri ve profesyonel hedefleri imparatorluğun tarihini yazmakla ilgisi olmayan teologların yazılarıdır. Anadolu'nun kaybı üzerine yazınsal düşünceler genellikle bozulma ve gerileme altında

---

anımsatsın diye. Onun en dikkate değer çalışmaları arasında Mora despotlarının politik durumu üzerine, manifestolar ve antlaşmaları ile astroloji ve coğrafya alanlarındaki yapıtlarıdır. O, aynı zamanda bir politikacı ve sosyal bir reformisttir. O, Plâton'un takipçisi olarak ve zamanının hümanisti ve Rönesans ruhuyla şekillendirilmiş biri olarak, tümüyle Hristiyan dogmalarına karşı çıkmaya cesaret eden ilk Bizanslı felsefecidir. Onun yazıları da doğal olarak kilisenin güçlü bir muhalefetiyle karşılaşmıştır. Kitabı *Nomon Syngraphe*, (Book of Laws) yasaklanmış ve Constantinople Patriği ile George Scholarios Gennadios'un bizzat kendisi bu çalışmayı ateşe atmışlardır. Buna rağmen onun sıra dışı entelektüel liderliği ve felsefeye katkıları Bizans Rönesans'ının kilit isimlerinden biri olmasına engel olmamıştır.

(<http://www.fhw.gr/chronos/10/en/pl/pn/pnf4.html>)

¹³⁸ Yunanistan'ın güneyindeki Mora Yarımadasının adıdır.

¹³⁹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 408

sınıflandırılır ve bu nedenle bu eserler, genelde imparatorluğun olduğu kadar Küçük Asya'nın tarihine de atıfta bulunur. Giderek ve sıklaşarak artan eserlerin türleri, ağıtlar (kasideler) ve imparatorluğa musallat olan pek çok uğursuzluğun kaynağı olarak açıklanması gerektiği iddia edilen hitabelerdir¹⁴⁰.

Bu hitabelere konu olan malzemenin hacmi belki rahatlıkla iki yapay kategoriye ayrılabilir: Bunlardan ilki, talihsizliğin açıklamasının öncelikle dinsel olduğunu savunanlar, bir diğeri ise ve yazarların da baskın olarak savunduğu gibi durumun tarihi ve felsefi bağlamda ele alınması gerektiğini düşünenler. Tarihçiler ve Edebiyatçılar çoğunlukla, tarihi analizlerinde Tanrı'nın takdirini görmezlikten gelmemekle beraber, yine de insan kaynaklı nedenler ve Hristiyan öğretisiyle tamamen etkilenmemiş tarih yasalarıyla çok daha ilgilidirler. Tersine olarak, dinî dokümanlar ve kilise adamlarının ve diğer tarihçi ve vakanüvislerin yazıları, dinî açıklamalara çok daha fazla eğilimlidir. Literatürün eski türünün çoğunun Constantinople yanlısı olmasına rağmen, Anadolu'nun kaybı öylesine ciddi bir darbeydi ki tarihçiler buna büyük bir dikkat gösterdi. Gerçekten de bu yazarların çoğu ya Küçük Asya'da doğmuş veya orada hatırı sayılır bir zaman geçirmişlerdi. Onlar, Anadolu'daki olaylarla haylice ilgilendiklerinden, Bizans uygarlığının gerilemesine karşı yeniden bir yapılandırma girişimine de cesaret edebildiler. XI. yüzyıl tarihçileri bürokratlarla askerler arasındaki çekişmenin Anadolu'nun Türkler'in eline geçmesine sebep olduğunun bilincindediler. Bir asır sonra Nicetas Choniates (1155–1216) ise Alexius(1081–1118) ve John Comnesus'un(1118–1143) kurmak için Herkülce çaba harcadıkları yasa, düzen ve refahı yok eden batı Küçük Asya'daki iç savaşları uzun uzadıya anlattı. Aynı zamanda Bizans'ın batı ve doğu'da iki ön cephele savaşının karmaşıklığını da kaydetti. Pachymeres¹⁴¹, Bithynia'yı son Osmanlı fethine hazırlayan olayların sosyal, ekonomik, dinî ve politik analizinde kendi içinde modern olan bir tarih derledi. Bu yazarlar, Türklerin politik fethinin, İslâm'ın kültürel başarısını ve Bizans uygarlığının gerilemesini temin ettiğini fark ettiler¹⁴².

İslâmlaşma karşısında Bizans tarafının özellikle duygusal tepkilerini ve çaresizlik içerisinde ürettiği çözüm tekniklerini işlemiş olan bu eserler, Vryonis'in kitabında oldukça ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Aşağıda Bizans'ın Türkler karşısındaki kayıpları üzerine

---

¹⁴⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 409

¹⁴¹ M.S.1242–1310 yılları arasında yaşayan Bizanslı tarihçidir. Bitinya'daki, İznik'te doğdu. VIII. Palaiologos'un İstanbul'u Haçlılar'dan geri almasıyla İstanbul'a geldi ve belagat, ilahiyat risalelerinin yanı sıra Aristo felsefesi üzerine bir özet ve dört bilim yani aritmetik, müzik, geometri, astronomi üzerine de el kitabı yazdı. (Donald M. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)** Tarih Vakfı Yurt Yayınları 77, çev. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 175)

¹⁴² Vryonis, **a.g.e.**, s. 416

nedenler, sonuçlar, etkiler bakımından tahlil eserleri yazmış bazı Bizanslı imparator, edebiyatçı ve tarihçilerin eserlerinden örnekler verilmiştir.

2.2.1.1. Theodore Metochites'den İskit Medeniyeti Yorumu ve Anadolu'nun Kaybı Üzerine Ağıtları

Varlıklı bir Bizans ailesinden gelen Theodore Metochites (1270–1332) geç dönem Bizans İmparatorluğu'nun en seçkin politik ve entelektüel figürlerinden biridir. Engin bilgisi ve geniş bilimsel ilgileri onu, önceki yüzyılların başka ünlü Bizanslı bilginlerinin dengi kılar. Ne var ki Metochites, hem Bizans'ın bilgin bürokratlar dünyasında kavuştuğu büyük güçle, hem de doğrudan kendisinin bir sanat ve edebiyat koruyucusu haline gelmesine olanak veren büyük servetiyle de ilginç biridir¹⁴³.

Metochites'in çok yönlü bir bilgin olmasından dolayı, ona canlı kütüphane diyorlardı. Eski Yunan edebiyatının ihmal edilmiş hazinelerinin yeniden keşfedilmesi olayına karşı kilise kuşkuyla baktığı ve inanç sahiplerine gerçek felsefenin putperest yazarların düşüncelerinde değil tersine kutsal kitaplarda ve Hıristiyan kilise kurucuları ile azizlerinin anlattıkları gerçeklerde bulunabileceğini söylediği için, Metochites pagan filozoflarına karşı duyduğu hayranlığı açığa vururken çizgiyi geçmemeye çalışıyordu. Ayrıca, kendi kesesinden cömertce harcayarak Chora kilisesini restore ettirmiş ve kendi dindarlığını ve cömertliğini kilise girişinin üstüne koydurduğu etkileyici portresi ile herkese duyurmuştu¹⁴⁴. Metochites ahlak felsefesinde uzman olmasına rağmen makam satışlarını yöneterek servetine servet katmıştı. Rüşvet o zamanlarda bütün ülkeyi sarmıştı ve bulaşıcıydı¹⁴⁵.

Anadolu'nun kaybının, Bizans dünyasında neden olduğu karmaşanın pek çok açıdan en çarpıcı yansıması, bir Bizans devlet adamı ve aydını olan Theodore Metochites'in yazılarında sunuldu. Anadolu'lu olarak doğmamış olsa da Metochites yaşamının şekillendirici yıllarının bir bölümünü Anadolu'da geçirdi ve İmparatorluğun bu coğrafyasına büyük bir tutkuyla bağlıydı. Önemli bir saray görevlisi olarak, Metochites Bizans'ın başına gelen felaketlerin oldukça farkındaydı ve yazıları çoğunlukla *bozulmanın nedenleri ve etkileri* ile ilgiliydi. Küçük Asya'nın kaybıyla ilgili düşüncelerini sık sık Bizans'ın kötü zamanlarına dair

---

¹⁴³“Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik Theodoros Methokites'den Thomas Whittemore'a Kariye” www.arkitera.com

¹⁴⁴ Kariye Camii'nde Metochites'e ait bir mozaigi gösteren resim Ek 1'de yer almaktadır.

¹⁴⁵ Nicol, a.g.e., s. 261

çok daha genel düşüncelerle bütünleştirdi. Bu nedenle Bizans'ın gerilemesi ile ilgili olarak saptadığı nedenler aynı zamanda batı Anadolu için de geçerliydi¹⁴⁶.

Metochites, bu heybetin düşüşü için çekişme, haset, aptallık, lüks, dinî yaşamın suistimali ve benzerlerini kesin nedenler olarak görse de, “*tyche*”¹⁴⁷ talih kavramı yazılarının içine işlemiştir. İnsanoğlu'nun iştigaline kılavuzluk eden, Hıristiyan Tanrısından çok, talih Tanrıçasıdır ve bu Tanrıça hem kör hem de zalimdir. Metochites, İskitler ile ilgili olarak çeşitli devletlerin bu dalgalı süreçleri üzerine bir monolog yapar. Ona göre, insanların ulusların ve ülkelerin yaşamlarını, sadakatsizlikler, belirsizlikler ve dalgalanmalar yönetir. Önceden diğer ulusları yöneten uluslar, sonrasında köleleştirilir:

*“Bu durum, başarısız olan Asurlular'ın, Persler'in yönetimi altına; Persler'in ve onların bütün tebaalarının Makedonyalıların yönetimi altına ve Makedonyalıların da Romalılar'ın hükmü altına girmesiyle aynıdır. Ve olaylar, zaman ve talihin şansına göre değişik bir tarzla sürekli olarak meydana gelir. Ne insan ilişkilerinde sabit bir şey vardır ne de sonsuza kadar değişmeden kalırlar. Tıpkı bir bireyde veya herhangi bir hayvanda doğum, büyümeye doğru bir gelişme; büyüme, sonrasında gerileme ve nihayetinde yıkım ve ölüm gibi bir gelişmeye gitmesi örneğinde olduğu gibi, insan ilişkilerinde, politikada ve despotlukta da aynı şekilde bir süreç vardır. . Bunlar, sürekli bir akıntı ve değişim içinde görülecekler, sabit kalmanın bir yolu olmaksızın ama doğarak, ilerleyerek, yavaş yavaş gerileyerek ve karşıt devlete benzeyerek ve artık bir sona gelerek ve ölümler.”*¹⁴⁸

Bizans'ı doğudan batıdan ele geçiren tüm devletler için ortak olan şey talihin bu tersine dönüşüydü. Bizans'ın yenilgisi ve Türklerin zaferi için en makul sebepler arasında Metochites, Türkler'in üstün erdemlerini listeler. Metochites, İskitler'in çok eski zamanlardan beri büyük ve zapt edilemez bir ırk olduğunu anlatır. Bu, onlardan bazılarının hiçbir zaman yabancı bir yönetimin altında olmadığı anlamına gelmiyor, daha çok tüm ırkın hiçbir zaman tek bir yönetimin altında olmadığı anlamına geliyor. Onlar sayısız ve savaşçı bir halktır, yabancılarla ve birbirleriyle savaşmaya eğilimlidir. Antik çağlarda Tuna'yı geçtiler, Trakya'yı yağmaladılar ve İyon topraklarından geçerek İtalya, İskoçya toprakları, İspanya'yı işgal ettiler

---

¹⁴⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 409

¹⁴⁷ Yunan mitolojisindeki talih tanrıçasının sembolüdür.

¹⁴⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 410

ve oradan Libya'ya geçtiler. Çok daha yakın zamanlarda bu İskitler, Asya'nın çoğunu, Babil'i, Asur'u ve Hindistan'a kadar olan toprakları köleleştirdiler¹⁴⁹.

Methochites, neden İskitler'in tüm tarihleri boyunca fethedilmeden kaldığını (hem İskender hem de Kserkses¹⁵⁰ ve Metochites'in zamanına kadar onlara boyun eğdirmek isteyen herkes başarısız oldu) açıklar. Çünkü tüm diğer insanlardan tamamen farklı bir yaşam, yabancı devletlerin saldıramayacağı ve yıkamayacağı bir var oluş tarzı sürdürüyorlardı. Tüm diğer insanlar gibi, bir toplum içinde beraber yaşamalarına rağmen canavarca hiçbir mekanizma ve üretkenlikle uğraşmamış bir yaşamdı onlarınki. İskitler ne şehirlerde oturuyordu, ne yaşadıkları yerleri duvarlarla çevreliyordu, ne de kırsal köylerde yaşıyorlardı. Zanaatı, ticareti, tarla ve bahçe ekimini bilmiyorlardı ve normal toplumlardaki insanların göreneklerine aşına değillerdi. Sadece yazları bir yere, kışları bir yere değil, başka topraklara da sürekli göç ediyorlardı. Su ve otlak bulmak için muhtelif yerleri dolaşırken çoğunlukla açık havada kalırlardı. Eğer kıştan korunmaları gerekirse, küçük sırıklardan daire şeklinde bir iskeleti olan fötr kulübeler kurarlardı ve muşamba olan bu kulübeler, barınma ihtiyaçları için yeterliydi. Yiyecekleri basitti ve bolluktan yoksundu. Hem sürülerinin çiğ eti ve sütüyle hem de avladıkları yabani hayvan ve kuşlarla beslenirlerdi. Ateş üstünde bir parça et ısıtır ve başka hiçbir ek hazırlığa gerek olmadan yerlerdi, böyle yaparak sadece vücudun kaçınılmaz ihtiyaçlarını bertaraf ediyorlardı. Bundan yola çıkarak Metochites, İskitler'in başlangıçtan beri hafif, basit, ağırlıksız, çarpık muhakeme, dolandırıcılık, davalar, tartışmalar, söylev çelişkileri, mahkeme temyizleri, iftira ve benzeri şeylerden doğal olarak uzak bir yaşama alışmış olduklarını anlatıyor. Yunanlılar ve diğer barbarlar arasında alışıldık olan seçilmiş hâkimleri, davacıları, yasa uzmanları, tefsircileri, tahrifçileri, profesörleri ve savunmada ve suçlamada söylenenleri çarpıtanları, laf kalabalığı yarışmaları onların hayatında yoktu. Yaşamlarının basitliği ve maddi kaygılardan bağımsız oldukları için İskitler, diğer çoğu insanın sürdürdüğü yaşamdan fazlasını sürdürdüler. İddialarına bir destek olarak Metochites, bu sıfat ve erdemleri ima eden şair Homer'e atıfta bulunur¹⁵¹.

Metochites'in "*Περί Σκυθών*"¹⁵² (İskit Peri) adlı bir çalışmasındaki düşünceleri ilk bakışta Türklerin ahlaki meziyetlerinin; sürdürdükleri yaşamın basitliğinden kaynaklanan

---

¹⁴⁹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 410

¹⁵⁰ M.Ö. 488–465 yılları arasında hüküm süren Pers İmparatorudur.

¹⁵¹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 411

¹⁵² Metochites'in bu çalışmasının adı Vryonis'in eserinde Yunanca olarak yazılmış olup İngilizce çevirisi verilmemiştir. Ancak yaptığımız araştırma sonucunda bu çalışmanın adının "İskitler Hakkında" olduğunu tespit ettik. Çünkü Yunanaca'da "Peri" "hakkında" anlamına geliyor.

üstün niteliklerinden dolayı olduğunun tarafsız bir değerlendirmesiyle başlar. Bununla birlikte, Metochites, insan karakterini fazlasıyla saptıran kent yaşamının sahteliklerindense özgür, tabiata yakın yaşayan (modern zamanların yazınlarında fazlasıyla tanıdık) “*asil yabaniliği*” övmektedir. Onun “*İskitler Hakkında*” yazdıklarına daha yakından bakınca, sanki bu yazılanlar Yunan ve Roma klasiklerine kadar giden klişe bir eser olduğunu ve akla hemen türünün en iyi örneği Tacitus’un¹⁵³ “*Germania*” adlı eserini getirdiğini görürüz. Tacitus, kabul edilemez ve istenmeyen bulduğu Roma toplumu kuralları altında, yazınsal okunu fırlatmak amacıyla Germen barbarları arasındaki zayıf gelişmeyi idealize etti. Metochites, benzer şekilde, İskit barbarlığını ahlaki bir saflık içindeki devlet anlayışına dönüştürdü, böylece onu bir flöre gibi kullanarak kendi toplumunun eksiklerine saldırabilirdi. Theodore Metochites, İskitler üstüne olan bu bölüm için malzemeleri, Herodot, Diodorus¹⁵⁴, Diyojen¹⁵⁵, Aelian¹⁵⁶ ve Homer’dan aldığını kabul eder. Dolayısıyla bu bölüm, antik yazarlardan alınan ve daha sonra Türklere uyarlanan bir “*kes – yapıştır*” ürünüdür. Metochites’in kullandığı “*İskit*” terimi, erken ortaçağ dönemindeki tüm Germen halkı kadar Türkler ve Moğollar’ı da ifade etmektedir. Kısaca, “*göçebe*” ile eş anlamlıdır ve bu nedenle herhangi bir etnik gruptan çok bir yaşam biçimiyle eş anlamlıdır¹⁵⁷.

Metochites’in göçebe yaşam üzerine gözlemleri fazlasıyla basitleştirilmiştir ve göçebe grupların zanaatlara sahip olduğu, ticaretle ve marjinal tarımla uğraşan ve *sedentan* gruplarla çoğunlukla yakın *simbiyotik*¹⁵⁸ ilişkiler kurduğu gerçeği dikkate alınmamıştır. Buradan yola çıkmak, tamamen göçebe bir olay olmayan Türk fethi olgusunu da oldukça basitleştirir.

---

¹⁵³ M.S. 56–117 yılları arasında Roma’da yaşamış hatip, avukat, senatör ve tarihçidir. Tacitus, Germania’nın topraklarını ve Germanialılar’ın kanunlarını, gelenek-göreneklerini inceler daha sonra eserinde Roma İmparatorluğuna yakın olanlardan Baltık Denizi sahillerinde yeşik olanlarına kadar tek tek kavimleri ele alır. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Tacitus>)

¹⁵⁴ M.Ö. 90–30, yılları arasında yaşamış bir Yunan tarihçidir. Bibliotheca Historike (Tarih Kitaplığı) adlı eseriyle ünlüdür. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Diodorus>)

¹⁵⁵ M.Ö. 412–323 yılları arasında yaşamış olan ve kendine yetme ile sadelik ilkelerine dayanan Sinop’lu çileci düşünürdür. Diyojen yoksulluk içinde yaşadığı, halka açık yerlerde yatıp kalktığı ve yiyeceğini dilenerek topladığı halde, herkesin aynı şekilde yaşaması gerektiğini savunmamıştır. Onun tek amacı, kişinin en kısıtlı yaşam koşullarında bile, mutlu ve bağımsız olabileceğini göstermek olmuştur. Bunun kaynağı bilgeliktir, Diyojen insanı erdemli yapmaya yaradığı için yalnızca bilgelige değer verir, öteki uygarlık değerlerini ise saçma, gereksiz ve anlamsız olarak reddeder. (http://bilgedost.net/index.php?option=com_content&view=article&id=65%3Adiyojen&catid=39%3Afilozof&Itemid=79)

¹⁵⁶ M.S. 170–235 yılları arasında Yunanca yazmış Romalı yazar ve retorik (belagat) öğretmenidir. Yunanca konuşup yazmadaki ustalığı dolayısıyla “*tatlı dilli*” olarak anılırdı. Yapıtlarını Yunanca yazdı. Büyük hayranlık duyduğu Platon, Aristoteles, İsokrates, Plutarkhos ve Homeros gibi yazarları özenle inceledi. Kendinden önceki yazarlardan aktardığı alıntılar günümüze kalmasını sağladığı için çok değerlidir. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Claudius_Aelianus)

¹⁵⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 411

¹⁵⁸ Farklı kültürlerin içinde, tarafların birbirinden etkilenme halini anlatan terim.

Selçuklu ve Osmanlılar göçebelik durumunun ötesinde gelişmemiş olsalardı, Selçuklu Saltanatı'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurduğu politik yapıyı asla kuramazlardı. Ek olarak bu devletler bir toplumun sahip olması gereken bütün hususi zenginliklere yani şehirlere, cemiyetlere, detaylı saray teşrifatına, hukuk öğretmenleri ve öğrencilerine, hâkimlere, teologlara vb. sahipti. Metochites ile Tacitus'un bu noktadaki paralelliği çarpıcıdır. Her ikisi de ahlakçıdır ve “*asil yabaniliği*” bu amaçla yazınsal bir araç olarak kullanırlar. İnsan gerçekten şaşırıyor, Tacitus'un, seçkinlerin hakemi olarak ya da Metochites'in lider bir aydın veya Paleontolojik çağda sanatın en ihtişamlı abidesinin savunucusu olarak, bu kaba yaşama olan hayranlıklarına ama bu bir gerçek¹⁵⁹.

Metochites'in eserlerinden yapılan bir derlemede yani *Miscellanea*¹⁶⁰ adlı eserde Anadolu'nun yavaş yavaş Bizans'ın idari sahasından çıkmasına ve kaybedilmesine atfen nedenler, sonuçlar ve bu durumu anlatan ağıtlar yer alır. İşte aşağıda onlardan bazı örnekler var.

Miscellanea'nın 37'den 40'a kadar olan bölümünde Metochites, Anadolu'nun Türkler tarafından Bizans'tan koparılmasına ağıtlar yakar. Bölüm 37, imparatorluğu teslim alan genel felaketin temasını anlatır. İstirap o kadar büyüktü ki, der Metochites, onu tanımlamak benim kabiliyetimin çok ötesindedir. İmparatorluğun Britanya'dan Fırat'a, Tuna'dan Etiyopya'ya uzandığı eski günler bir altın çağdı. Şimdi hem doğuda hem batıda çok küçük parçalara gerilemiş, komşularının alçaklığı ve canavarlığının çaresiz bir kurbanı olarak yatıyordu. İmparatorluk devrilmiş büyük bir meşeye benziyordu ve düşmanlar onun odunlarını neredeyse hiç çaba harcamadan topluyordu. Aşağılanmıştı ve İsa'nın dogmaları ve gizemi, onları ayaklarının altında kirleten ve çiğneyen dinsizler tarafından bertaraf edilmişti. Eskiden hor görülen ve Roma cömertliğiyle var olmalarına izin verilen bu insanlar şimdi küstah ve arsız hale gelmiş, Bizans'a kafa tutuyorlardı. Bizans'ın eski zaferleri, aşağılanma ile yer değiştirmiş artık Bizans, sadece Müslümanlar için değil Hıristiyanlar için bile bir ayıplama ve dalga geçme nesnesiydi. Metochites, çağdaşlarının geçmişteki büyük ulusal refahı göz ardı etmemeleri durumunda, daha mutlu olacaklarına dair inancını dile getirdi ki; zaten kim böyle bir şeyi görmezden gelebilir di? Kim zamanın yığıldığı antik kalıntıları fark etmeyecek kadar

---

¹⁵⁹ Vryonis, *a.g.e.*, s. 412

¹⁶⁰ Batı dillerinde, *derleme*, *seçmek* anlamına gelen *Miscellanea*, Methotichetis'in eserlerinden derleme yapılan bir başka eserin adıdır ve eserin tam adı şu şekildedir: **Miscellanea philosophica et historica**, ed. Christian G. Müller and Theophilus Kiessling (Leipzig, 1821; reprint Amsterdam, 1966 http://www.learn.columbia.edu/byzantium/html/resources_biblio.html)

sezgisiz olabilirdi? Dolayısıyla, Bizanslılara artık, sadece eski zaferlerinin hatıraları kalmıştı¹⁶¹.

Metochites'in gözüyle, Anadolu'nun kaybı sadece devlet için bir kayıp değildi, aynı zamanda gözyaşı döktüren şahsi bir trajedydi. Yarattığı hüznü, birinin kendisine çok yakın bir akrabasının ölümüyle yaşadıklarıyla kıyasladı, zira Metochites için Anadolu, onu "besleyen" anneydi."¹⁶²

"Ey en güzel İyonya, en güzel Lidya, Aeolia¹⁶³, Frigya ve Helen toprakları! Aşına olduğum ve gözümü açtığımdan beri her yönden en mutlu yaşadığım topraklar! Şimdi sadece elemli bir sürgüne sahibim, gözyaşlarım ve ağutlarım bu ölümcül fedakârlığın karşısında seller gibi boşalıyor. Ey sevgili şehirlerim, ovalarım, dağlarım, vadilerim, çağlayan nehirlerim, korularım, çayırlarım sizler ki, sizinle tanışan, sizi gören, sizinle yaşamış herkese karşı bir sevinç kaynağısınız. Aranızda uzun zaman geçiren ve adamakıllı eğitilen ben, sizi hatırladığım şu anda büyük acılar içindeyim, bu düşüncelerle kalbim hemen eriyor, nefes alamıyorum ve zorlukla yaşıyorum. Ey sevgili yaşam ve insani meziyetlerin ittifakı ve yönetimi, düzenlediği halk etkinlikleri, özel teşebbüs, sosyal lütuf, asil görenekler ve değerlerin her türlüşünü sunan... Ey pek çok zanaatın zekâları! Ey yoktan var olan her şeye bütünlük getiren her tür meslek! Toprağın sürülmesi, değerli taşlar, tüm nafakamızın kaynağı ki, refahın ve doğal doğurganlığın en güzel etkileri... Ey kiliseler, manastırlar ve tüm dindar topluluklar, inananlar, rahipler ve insanlar... Başka hiçbir yerde bu kadar zikredilen başka bir toprak (Anadolu) yok. Birakın başka ulusları ve devletleri, kendi topraklarımızda (Roma) bile yok. Zamanın başlangıcından beri zaman içinde en güzel olan, insan yaşamının mutluluğu ve erdemleri içinde en mükemmel olan, Hıristiyan bağlamlarında en asil ve Roma İmparatorluğumuz içindeki en güze, en muhteşem toprak. Artık bizler için geride kalan ıstıraptır sadece. Roma'dan koparıldı (Anadolu)! Ah bu mahrumiyet! Ah bu kayıp! (önceleri öylesine büyük ve güzel olan) Hayatın ve bedeninin kalan birkaç üyesiyle yaşıyoruz, sanki hayati organların çoğu ayrılmış gibi. Ve utanç ve istihza içinde, varlık ve yaşam anlamında tamamen yetersiz olarak yaşıyoruz."¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Vryonis, a.g.e., s. 413

¹⁶² Vryonis, a.g.e., s. 413

¹⁶³ Batı Anadolu'da Kazdağı yarımadasının güneyinden, İzmir körfezine kadar uzanan kıyı şerididir. Edremit'ten Foça'ya kadar devam eder.

¹⁶⁴ Vryonis, a.g.e., s. 413

Metochites'nin yaşamı (1269–70/1332), Türkler'in Yunan yönetimini pratik anlamda tüm batı Anadolu'dan srldg süreç ve dönemle sanal anlamda sınırdaştır. Bizans ordularının Türkler'e karşı zavallıca abaları, İyonya Hıristiyanlarını derinden üzmüştü. Sayısız Anadolu sığınmacısının İstanbul ve Trakya'ya akını, Metochites'in Anadolu'nun kaybına yaktığı ağıtların bizzat İstanbul toplumunun büyük bir kısmının duygusal durumuyla muhtemelen uygun düşmesi sonucuyla başkent bizzat kendi sakinlerinin demoralizasyonunu arttırdı. Bu nedenle bu mersiyeler bireysel bir tepkiden daha fazlasını temsil ediyordu. Türkler'in Avrupa'yı fethinin arifesinde mağlup ve zayıf Yunanlılar arasında süregelen ruh halini gösteriyordu. Metochites, Anadolu olmadan Constantinople'un, varlığını sürdürmesi için, gerekli bedeni olmayan dev bir baş haline geldiğini idrak etti¹⁶⁵.

2.2.1.2. Manuel II Palaeologus'un Mektupları

Manuel II Palaeologus, (1391–1425) zeki ve alışkan bir imparatordu. Metochites'in ölümünden yaklaşık altmış yıl sonra, bu imparatorluk prensi Bizans'ın batı Anadolu'daki son bağımsız kenti, Philadelphia'yı (Alaşehir) alması için Sultan Beyazıd'a yardım etmeye zorlandı. Bir Türk vassalı olarak Manuel Palaeologus Türk efendisi tarafından kuzey-orta Anadolu'daki Türk beyliklerine karşı kampanyaya katılması için çağrıldı. Bu deneyim, Manuel üzerinde kalıcı bir etki bıraktı ve yazılarına kasvetli bir şekilde yansdı. Yazdığı uzun dinî paragrafların dışında (Ankara mderrisiyle yaptığı tartışmaların rnleri) Manuel, Anadolu'da görüp yaşadıkları hakkında arkadaşlarına bir dizi mektup yazdı. Bu mektuplar, önceleri mamur olan bir toprağın perişanlığını tarif ediyordu. Bu mektuplarda Bizans'ın eski merkezi Anadolu'nun, özellikle Türklerin gelişinden sonra nasıl değiştiğine dair önemli kanıtlar sunmaktadır¹⁶⁶.

Türkler'in işgalci ordularının elinde ölmekten kurtulmayı başaran sakinler dağ zirvelerinin, mağaralarının ve ormanların güvenliğine sığınmışlardı. Yiyecek seyrekti, yollar güvenli değildi ve çetelerle doluydu. Bununla birlikte daha etkileyici olan Manuel'in dikkatle incelediği ülkenin, bir zamanlar Yunan ve Hıristiyan olmasına rağmen artık kendisine yabancı olduđuydu¹⁶⁷.

“şu anda içinde olduğumuz ovanın, mamur, meskn ve Romalılar tarafından yönetilirken bir adı vardı. şimdi bu ismi öğrenmek için aranırken, tabiri caizse boşa kürek

¹⁶⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. 414

¹⁶⁶ Gregory, **a.g.e.**, s. 289

¹⁶⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 415

çekiyorum zira bunu bana öğretecek hiç kimse yok. Burada görülecek pek çok şehir var ama hiç sakini olmadığından sadece dekoratifler ve oturan bir kimse olmadığından onlara şehir denemez. Şehirlerin çoğu, ataları önceden burada yaşamış olanlar için zavallı bir görünümde. Kendi isimleri bile önceki yıkımlarının sonucu olarak kurtulabilmiş değil. Şehirlerin adını öğrenmek için yaptığım soruşturmaya binaen soruyu yönelttiğim kişiler “biz onları şu isimlerle çağırıyoruz” (tarih isimlerini zamanla sildiği için) diye cevap verdiler. Anında bir ıstırap hissettim ama hala duygularımı kontrol edebildiğim için içimden sessizce beddua ettim.”¹⁶⁸

Manuel, buralarda olduğu kadar Anadolu'nun diğer yerlerinde de meydana gelen yıkım ve kültürel dönüşümü görmüş ve kaydetmişti. Değişim o kadar keskin olmuştu ki, şehir adları bile farklıydı. Manuel, Anadolu boyunca seyahat ettiği sıralarda, Türkleştirme ve İslâmlaştırma süreci üç asırdır devam ediyordu ve çoğunlukla tamamlanmıştı. Kederi, bu gerçeklerle daha da artırdı¹⁶⁹.

Manuel Palaeologus, yerinde bir davranışla, kardeşi Theodore'un tabutu önünde okumak üzere, İslâm'ın sadece bedenleri değil pek çok Yunanlının ruhlarını da fethettiğini açıklamak için fırsat olarak bir cenaze konuşması seçti¹⁷⁰.

“Söylemeliyim ki, Tanrı'ya saygısı olmayan düşmanlarımıza teslim olan Hıristiyanlar, açıkça delirmişsiniz, hatta aklını gerçekten kaybetmiş olanlardan bile daha kötüsüsünüz. Akıllarını kaybedenler için, eğer kendilerine uzatılan kılıca güvenseler bile ne ruhlarına bir zarar gelir ne de onları gören kişilerden nefret görürler, tersine sadece merhamet görürler. Ancak akli başında olanlar için, deli değil ama delice davranış gösteren için büyük bir kin beslenmesi gerekir, çünkü bunlar ruhlarını, seçici mantıkları yoluyla isteyerek lekelediler. Aslında bulmak için gittikleri şeyler, inancın düşmanlarıdır yani, zenginlik, zafer ve bütün bu şeyler ki bu hayat için hoşurlar. Onlar için bu şeyleri almak, imkânsızdır eğer karşı tarafı memnun etmezlerse. Ve onları [Türkleri] memnun edemezler, eğer onların [Türklerin] hoşlandıkları her şeyi yapmazlarsa, başka bir ifadeyle, genel olarak barbarca yaşamaz ve ruhlarını kanunsuz amellerle isteyerek kirletmezlerse... Dinsizler [Türkler] arasında iyi bir yer elde edebileceğini düşünenler parlak bir balon gibi çabucak şişer ve sonra yine çabucak patlar ve boş düşünceleri sonuçta hiçbir şey getirmez. Bu da oldukça makul. Eğer istekleri

---

¹⁶⁸ Vryonis, a.g.e., s. 415

¹⁶⁹ Vryonis, a.g.e., s. 415

¹⁷⁰ Vryonis, a.g.e., s. 416

[Türklerin] yerine getirmekte yavaş kalırlarsa, şüpheli durumuna düşerler ve kısa zamanda hor görülürler. Eğer, barbarların isteyebilecekleri şeyleri kolaylıkla kabul ederlerse ve barbarlar onların kanunlara [Türk kanunlarına] ve göreneklerine uymalarını ve hiçbir ayırım yapmadan ırkı [Yunan ırkını] yok etmelerini isterse, [dönemler] ırkına karşı zalimliklerinden, karakter ve yaşamlarındaki değişiklikten dolayı haklı olarak hor görülürler. Biri her ne isterse yapabilecek kadar ilkesiz göründüklerinden, onlardan [Türk] takdir göremezler. Güvenilmez oldukları için hep ikinci sırada gelirler. Nasıl biri, kendi yükselttiği görenekleri kolaylıkla ayakları altında çiğnerken henüz kabul ettiği görenekleri sıkı sıkıya sürdürebilir? Ve aynı zamanda kendine ve kendi ırkına açıkça şeytan olan biri nasıl olurda diğerine yararlı olabilir? Eğer bu konuyu dikkatle düşünersek, böylesi bir insan kendi vicdanına karşı nefret dolu hale gelir. Böylece, nasıl diğer insanlara karşı olmasın ki? Peki, ben henüz önemli noktayı belirtmeden neden bunları anlatıyorum? İsa'ya, kutsal inanç ve ikrarlarını korumadılar. Neden? Çünkü kendilerini İsa'ya adamakla, O'na sevgilerin en büyüğünü ve şeytanlara karşı düşman olmaya söz vermişken sonra tam tersini yaptılar. Bundan ziyade, daha kesin olarak, kötülüğün boyutlarını betimlemek ve belirtmek zorunludur. Müslümanlarla, inancın düşmanlarıyla, yaşamayı arzulayanlar ve onların bize karşı tasarılarını paylaşanlar, inancı veren Kurtarıcı'ya karşı mücadele ediyorlar ve açıktır ki O'na karşı savaşıyorlar...

Onların yaptıkları arasında Muhammed'i peygamber olarak ilan etmekte var. Bu nefret edilesi adam(!) ayarttığı ve zorladığı ırklara bize karşı zafer kazanmaları için çağrıda bulundu.”¹⁷¹

Küçük Asya'da yenilgiye tanık olan Hıristiyanların gözünü açmak için, Türk fethi, sosyal ve dinî saik bir döndürme işleminin itici gücü oldu¹⁷².

II. Manuel Paleologos'un Müslümanlık üzerine yorumlarının ve tesbitlerinin de yer aldığı kendisine ait kitaptaki bir ifade son dönemde Papa'nın kullanımı ile yeniden tartışma konusu oldu. Aslında XIV. yüzyıl sonlarında. Manuel II Paleologos'un İranlı bir İslâm aydınıyla Bizans imparatorluğunun Türkler'in emri altındayken ve Müslümanlar'la dolu bir ortamda sultanın yakını olan bu âlime “Bana Hz. Muhammed'in getirdiği yenilikleri göster... Sadece kötü ve insanlık dışı şeyler bulacaksın. Tıpkı vaaz ettiği dinin kılıç gücü ile yayılması emrini verdiği gibi... Dine davet için, şiddet ve tehdit yerine, iyi konuşma kapasitesi ve doğru

---

¹⁷¹ Vryonis, a.g.e., s. 417

¹⁷² Vryonis, a.g.e., s. 417

akıl yürütme gerekir...” deme ihtimali yoktur. İmparator, daha sonra tartışmayı kaleme alırken kendisini ön plana çıkarmak için bu sözleri uydurmuştur. Manuel, Müslümanlar'ın, Hz. Meryem'in bakireliğine inanmalarına, Hıristiyanlığı hak din olarak kabul etmeleri gibi konuları öğrendikçe de hayretler içine düşmüştür. İmparator ve Hacı Bayram arasındaki tartışma, “*Bir gün gelecek Hıristiyanlar ve Müslümanlar ortak bir düşüncede birleşecekler*” temennisi ile son bulmuştur.

Manuel II, bu tartışmayı diyaloglar şeklinde kaleme almış ve kardeşi Mora Valisi Theodoros'a da göndermiştir.

Aslında bu tartışmalar, Müslüman ilahiyatçılar tarafından pek bilinmezken Hıristiyan ilahiyatçılar için her zaman muteber bir kaynak olarak kullanılmıştır. Bu konunun işlendiği temel kaynakların başlıcaları şunlardır:

T. Khoury, *Entretiens Avec un Musulman, 7 eme Controverse, Sources Chretiennes* 115, 1966;

E. Trapp, *Manuel II Palaiologos, Dialoge mit Einem “Perser”,* Viyana 1966;

Reiner, SW Reinert, “Manuel II Palaeologos and His Müderris”, *Twilight Byzantium*, s. 39-51.¹⁷³

Bu oldukça taraflı ve ihtilafli politik ve dinî savunmalara karşı, Uri Avnery adındaki Yahudi bir gazetecinin cevabı da oldukça manidardır ve ciddi bir bakış açısı sunar.

“II. Manuel bunları ifade ettiğinde tüm mekanizmalarıyla çökmüş, mefluç görünümdeki bir imparatorluğun başındadır. Hükümdarlığı sırasında Avrupa başkentlerini gezerek, onlardan destek ister. Burada bahsedilen dinsel içerikli mektupların Hıristiyan ülkelerini Türklere karşı kızdırtmak için yazıldığı kesindir. Müslümanlar bin yıldan fazla hüküm sürdükleri topraklarda dinî kılıçla yayacak kadar güçlüyken, ne yaptılar? 1099'da Haçlılar, Kudüs'ü işgal ettiklerinde şehirdeki bütün Müslümanları ve Yahudileri sevecen İsa adına öldürürken İspanya Yahudileri, Müslüman idaresi altında, bakan, şair, bilim adamı oldular. Müslüman Toledo'da Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman aydınlar el ele vererek eski Yunan'ın felsefe ve fen metinlerini çevirdiler. O dönem tam bir 'Altın Çağ'dır. 'Dinî kılıçla yaymak' hikâyesi kötü bir tevatürdür. İspanyanın Hıristiyanlarca tekrar fethedilmesi ve Haçlı

---

¹⁷³ Erhan Afyoncu, “Papa'nın görmezden geldiği gerçek”, <http://www.webturkiyeportal.com/webforum/showthread.php/62147-Papa-nin-gormezen-geldigi-gercek?p=252667&viewfull=1>

Seferleri gibi Müslümanlara karşı yapılmış büyük savaşlar sırasında Avrupa'da yaygınlaştırılmış bir efsanesidir.”¹⁷⁴

2.2.1.3. Michael Attaliates'in¹⁷⁵ Yazıları

Türklerin Anadolu'yu fethi için daha genel ve tamamen dinî olan bir açıklama, Tanrının, Türkleri, Yunanlıların günahlarına karşı bir ceza olarak gönderdiğidir. Attaliates, Türklerin, Ermeni ve Süryanilerin oturduğu eyaletleri ilk kez işgal ettiğinde, Yunanlıların işgalleri, Tanrının bu insanlara aykırı inançları nedeniyle gönderilen bir ceza olarak düşündüğünü anlatır. Bununla beraber Türkler, Anadolu'nun Yunan kısmına girdiğinde Yunanlılar fikirlerini değiştirdi ve bu işgallerinin nedenin kendi günahları olduğuna karar verdiler. Oysa şimdi, Attaliates, Tanrının Türkleri Yunanlıların Doğu Anadolu'nun Monofizit Hıristiyanlarına (Hz. İsa'nın hem insan hem de tanrısal bir varlık olduğuna inananlar) uyguladıkları dinî zulmü cezalandırmak için gönderdiğini beyan etti. Hatta çoğu Türk bile Yunanlılara karşı zaferlerini, Yunanlıların sapkınlıkları ve Tanrı'nın onları cezalandırma isteği olarak düşünüyordu. Türk emirliklerindeki Hıristiyan toplumun üzücü durumundan bahseden geç XIII., XIV. ve XV. yüzyıllardaki, kilise meclisi tutanakları da durumu bu boyutuyla yani günahlara karşılık gelen ilahi bir cevap olarak açıklar¹⁷⁶.

2.2.1.4. Nicephorus Bryennius'a¹⁷⁷ Göre Bizans'ın Gerileme Nedenleri

En iyi bilinen dinî gerekçelendirme metinlerinden biri, Bizans vaizi John Bryennius'un Yedi zaman, Yedi Bölüm çalışmasındaki “*Bize ıstırap veren acıların bazı nedenleri*” başlıklı 47. bölümdür. Bryennius, tarih boyunca diğer pek çok ahlâkçı vaizler gibi kendi zamanlarındaki ahlâkın, eski günlerdeki ahlak anlayışı gibi olmadığı, zayıfladığı için Tanrı'nın Hıristiyanları Türkler aracılığıyla cezalandırdığından yakınmıştır.

“Eğer biri Tanrı tarafından çarptırıldığımız cezaları görse şaşırır ve hayrete düşerdi, ama bırakın sadece bunları diğer günahkârlıklarımızı da düşünsün ve sonra da nasıl olup da

---

¹⁷⁴ Uri Avnery “Ateist bir Yahudinin Papa'ya yanıtı” <http://www.okulyolu.biz/dundenbugune/ateist.htm>

¹⁷⁵ Bizanslı devlet adamı ve tarihçidir. Muhtemelen Antalyalı'dır. 1130 ya da 1140'lı yıllarda İstanbul'a gelmiştir. Bu kıraliyet şehrinde refah ve iyi bir mevkiye sahip olup, İmparatorluk nezdinde yargıçlık ardından da hukuk danışmanlığı yapmıştır. (http://oce.catholic.com/index.php?title=Michael_Attaliates)

¹⁷⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 418

¹⁷⁷ M.S. 1062–1137 yılları arasında yaşayan Bizanslı general, devlet adamı ve tarihçidir. Makedonya themasında doğdu. Godfrey Bouillon'un I. Haçlı seferindeki İstanbul surlarına yaptığı saldırıları başarılı bir şekilde püskürttü(1097). Alexios ile Bohemund I arasındaki barış sözleşmelerini düzenledi(1108). Selçuklu Sultanı Melikşah'ın saldırılarını durdurmada önemli rol oynadı(1116).

(http://oce.catholic.com/index.php?title=Nicephorus_Bryennius)

yıldırımlarla çarpılmadığımızı şaşırırsın.” Bryenius, dini yaşamdaki düzensizlikten şiddetli bir şekilde yakınır.

“Bazıları bir tek daldırmayla vaftiz edilmiştir, diğerleri üç kez. Çoğu Hristiyan, Haç’ın simgesel kullanımını bilmez veya basitçe reddeder. Vaizler, para karşılığında papazlığa kabul, komünyon ayinleri ve günah çıkarma gerçekleştirirler. Eşleriyle evlenmeden önce yaşarlar ve keşişler rahibelerle beraberdir. Hristiyanların, işlemedikleri küfür kalmamıştır. Ruhban olmayanlar, ruhban olanlardan daha ölümlü değil¹⁷⁸. Sadece erkekler değil aynı zamanda kadın nesli de, adeta yeni doğmuş biri gibi çıplak uyumaktan utanmıyorlar. Körpe kızlarını yozlaşmaya veriyorlar. Karılarını erkek gibi giydiriyorlar. Bizler, kutsal bayram günlerini flütlerle dans ederek, bütün o şeytani şarkılarla, alemlerle, sarhoşlukla ve diğer utanç verici alışkanlıklarla kutlamaktan utanmıyoruz.”¹⁷⁹

Düşük ahlâk seviyesi, yaygın cahil batıl inançlarla eşleşti. Bu batıl inanç uğraşları genellikle, eski pagan yaşantısından geriye kalanlardı, gelecekteki olaylar ikonların hareketinden tahmin edilir oldu, bir merhaba ya da elvadadan bile kehânetler çıkarıldı ve kümes hayvanları ile kuzgunların uçuşunun kehânet olarak alındığı görüldü, insanlar astrologlar gibi saatlerin, kaderin, şansın, burçların, gezegenlerin hayatı kontrol ettiğine inanarak kendinî kandırdı, denizlerdeki su perilerine ve karalarda yaşayan ruhlara inandılar. Bazıları incir ağaçlarının, salatalık tarlalarının ve evlerinin önünde tütsüler yaktılar, diğerleri yeni ayı kutsadılar ve ona taptılar, Mart muskaları taktılar, Mayıs’ta evlere çelenkler koyuldu ve ateş üstünden atlandı¹⁸⁰.

“Tarlaların verimliliğinde, sağlıkta ve cemaâtin artması, avdaki bereket, şarap bağlarının verimliliğindeki kurtuluşumuz efsunlandı. Günahın peşinden gitmek arttı, erdemlerin uçup gitmesi hızlandı.”¹⁸¹

Toplum onu tutan bağlardan ayrıldı ve bozuldu¹⁸².

“Yöneticilerimiz adaletsiz, müfettişler açgözlü, hakimler hediye kabul ediyor, arabulucular yalancı, şehir sakinleri iki yüzlü, taşralılar tutarsız ve hepsi yararsız. Bakirelerimiz, fahişelerden daha utanmaz, dullar olmaları gerektiğinden daha meraklı, evli kadınlar kibirli ve hiçbir inançları yok, genç adamlar seks düşkününü olarak ve ayyaş ayyaş

¹⁷⁸ Vryonis, a.g.e., s. 419

¹⁷⁹ Vryonis, a.g.e., s. 420

¹⁸⁰ Vryonis, a.g.e., s. 420

¹⁸¹ Vryonis, a.g.e., s. 420

¹⁸² Vryonis, a.g.e., s. 420

yaşlanıyorlar. Rahibeler ödevlerini aşağıladılar, Papazlar Tanrı'yı unuttu, Keşişler doğru yoldan saptı... Çoğumuz açgözlülük, ayyaşlık, zina, kokuşmuşluk, sekse düşkünlük, nefret, rekabet, gıpta ve hırsızlıkla yaşıyoruz. Küstah, fodul, tamahkâr, bencil, nankör, asi, bağdaşmaz hale geldik... Bu şeyler ve bunlara benzer diğerleri, Tanrı'nın gazabını üstümüze çekti."¹⁸³

2.2.1.5. Gemistus Pletho, Bessarion, Charitonimus Ermonymus¹⁸⁴, dan Çöküşü Engelleme Önerileri

Bessarion(1403–1472), Trabzonda doğdu. Sonra Constantinople'a gelerek, burada dini eğitim gördü. Burada İtalyan hümanisti Francesco Filelfo ile tanıştı ve onun sayesinde klasiklerin batıda yeniden canlanması şeklindeki entelektüel bir yorumu öğrendi.1423 yılında Gemistos Pletho'yu anlamak için Mistra'ya gitti. Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasında birleşmeyi sağlamak için ise 1437 yılında Bizans İmparatoru Palaiologos VIII tarafından İtalya'ya gönderildi. Halk ile irtibatı yoktu. İznik Piskoposu iken Roma'da kardinal oldu. 1054'den beri devam eden şizmanın ortadan kalkması Bizans İmparatorunun Türkler karşısında elini güçlendirecekti ancak, bu gerçekleşmedi. Bessarion Roma'da öldü ve orada gömüldü¹⁸⁵.

XV. yüzyıl edebiyatçı ve diplomatlarından olan Charitonimus Ermonymus ie Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde, Yunanca öğreten ilk kişidir. Aslen Spartalı olan Hermonymus, 1476'da Milano'da çalışmış oradan da Paris'e Yunanca öğretmeni ve tercümanı olarak gitmiştir¹⁸⁶.

Bizans'ın bu ilahiyat, felsefe ve edebiyat uzmanları yaşadıkları dönem içinde Bizans'ın içinde bulunduğu durumu ve bu durumun hem sebepleri hem sonuçları üzerinde tahliller yapan çalışmaların içinde olmuşlardır. Görüşleri ve eylem teşebbüsleri teorik olarak kalsada fikri hareketlenmeye getirdiği katkı bakımından bu teşebbüsler oldukça dikkat çekici ve incelenmeye değerdir.

Pletho ve Bessarion olumlu yönde değişiklikler için yeni düzenlemeleri ciddi ciddi düşündüler. Onlara göre, gerileme, sonları olmamalıydı ve eski şöhretli günlere dönülebilirdi.

---

¹⁸³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 420

¹⁸⁴ Vryonis'in eserinde geçen Charitonimus Ermonymus ismi, aslında George Hermonymus'dur. Almanca literatürde bu isim daha çok Charitonimus Ermonymus şeklinde kullanılıyor ve Vryonis de Almanca şekliyle bu isimden bahsetmiştir.

¹⁸⁵ Nicol, **a.g.e.** s. 384, 386

¹⁸⁶ <http://www.ancientlibrary.com/smith-bio/1531.html>

Pletho, Peloponese’de, yeni bir Yunan devleti kurmayı önerirken, Bessarion, Bizans gençliğinin Batı teknolojisini öğrenmek üzere batıya gönderilmesini önerdi. Hatta nedenlerin tamamen Tanrı’nın elinde olduğunu düşünenlere göre bile umut vardı. Charitonimus Ermonimus, Romalılardan geri kalanlara, talihsizliklerinden dolayı umutsuzluğa kapılmamalarını, bu talihsizliğin şu an yaşanmakta olduğunu, geçmişte yaşandığını ve gelecekte de yaşanmaya devam edeceğini söyleyerek cesaret verdi. Ama hatalarını ve yanlışlarını düşünerek, onları düzelterek ve yolundan saptıkları Tanrı’ya yakınlaşarak, talihleri tersine çevrilecek ve bir kez daha kıvanç içinde olacaklardı. Çünkü küçük bir kasaba böylece büyük bir şehir haline gelecek ve büyük bir şehir ise artık muhafaza altında olacaktı. Ermonimus sadece, gerekçelendirmenin dinî kategorisinde örtülü olan bir bölümü genişletti. Eğer gerileme, günahlar nedeniyle geldiyse o halde günah işlemeyi bırakıp erdemli hayatı kucaklayarak tersine çevrilebilirlerdi. Bu nedenle Bizanslıların bakış açısı tamamen ve değiştirilemez şekilde kaderci değildi. Bu örnek XV. yüzyılda, devletin bu çaresizliği için kara kara düşündüğüne ciddi bir emsaldir¹⁸⁷.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Bizans’ın kayıplar karşısında yazdıkları elem dolu ifadeler bizzat Bizanslı teolog, tarihçi ve imparatorların kaleminden çıkmıştır. Bunların, analizi yapıldığında, çöküşün tahlilinin nedenleri türlü türlü cevaplar içerir. Bizans’ın başına gelenler, onun kiliseden uzaklaşıp dinî ritüelleri terk etmesi yüzünden verilen ilahi bir ceza mıydı? Yoksa müteveffa Roma imparatorluğunun sonuna doğru başlayan ebedi bir göç mü? Ya da talih tanrıçasının hiç de tesadüf olmayan okundan çıkan yaydan mıydı bu çöküşün sebebi? Çağdaş Bizans eserleri bu sorulara cevap niteliğindedir ve dönem ile ilgili hem özeleştirici yapması hem de kurtuluşa dair çareler üretmesi bakımından değerlidir.

2.2.2. Çöküş Üzerine, Bizans’ın aldığı Dinî ve İdari Tedbirler

2.2.2.1. Dinî Tedbirler

Papanın bir Krala taç giydirerek onu dinen kutsamasıyla, Bizans’ın kendini hem siyasi hem de dinî yönden ökümenik kabul edip ona göre davranması da tarihe karışmıştır. Bu hareket artık kültürel, ırki ve de mezhepsel yönlerden farklı olan iki kilisenin halklarının birbirinden daha fazla nefret etmesine sebep olmuş, 1054’teki ayrılığın alt yapısını da hazırlamıştır. Bizans için XI. yüzyıl itibariyle başlayan askeri ve politik kayıp ve ardından

---

¹⁸⁷ Vryonis, a.g.e., s. 421

gelen yalnızlığa, kilisenin kan kaybı da eklenince kilise kurumunun yeniden ihyası adına dinî tedbirler alınma yoluna gidildi.

Mikhail VIII. döneminde Ortodoksluğu eskiden beri en kutsal varlığı olarak kabul eden ve Latin düşmanlığı içine kadar işlemiş bulunan Bizans ecdadının dinine ihanet eden İmparatora isyan ediyordu¹⁸⁸. İmparator ise bütün bunları görmezlikten geldi ve devleti için kurtuluş addettiği *Union*'a¹⁸⁹ sıkıca sarıldı.

Bizans kilisesi zaten dinî bölünmelerden dolayı hâkimiyet mefhumunu yitirirken artan Türk fetihleriyle de bu mefhumun ekonomik detaylarını kaybetmişti. O detaylar, Bizans kilisesini ayakta tutan kolonlardı. Çünkü bölünmüş doğu kiliseleri zenginliklerini cemaâtlerinin kalabalığından değil onların iktisadi varlıklarının desteklerinden alıyordu. XI. yüzyıl başında Bizans dinî yapısının görüntüsü şöyleydi:

Türk fethi ve yerleşimi Hıristiyan devletin sadece etkili politik kontrolünü mahvetmekle kalmadı, aynı zamanda çok etkili bir şekilde Ortodoks kilisesini de parçalamıştır. Türk fetihlerinin bu üst üste ve tahrip edici yapısı kilise kurumlarını yavaş yavaş yok etti ve üst düzey ilişkilerini aşındırdı. Fatihler, kilisenin mallarına, gelirlerine, yapılarına el koymak suretiyle kiliseyi sonsuz bir fakirliğe mahkûm ettiler. Ganimetler, onları İslâmi bir kurum olarak takipçilerine ve Müslüman cemaâte paylaştıran sultanlara ve galip olanlardan yardım talep edenlere aitti. Episcopal kurum, kilisenin temel yapısıydı ve pasif bir kültürel araç halinde bitmiş bir devletin içinde varlığını sürdürdü. XV. yüzyıl itibariyle burada sadece 17 metropoliten, 1 başpiskoposluk, 3 piskoposluk vardı oysaki bir zamanlar burada elliden fazla metropolitenlik ve dört yüzden fazla piskoposluk yok muydu? Episcopal kurumu eskiden Bizans idari bürokrasisine paralel olarak geniş bir dinî bürokrasiyi meydana getirmişti, gerçi sonraki Constantinople merkezliydi. Türk fethinin şartları öyle bir boşluk ortaya çıkardı ki, kilise kurumunun Constantinopoliten merkezliliği kilisenin sürekli işlevine ve varlığına ağır sorumluluklar getirdi. Her metropoliten ya da başpiskopos Constantinople'da imparatorun kuvvetli bir politik temsilcisi olmak babında, imparator için İslâm'a hasımlık görevinin yanı sıra kilisenin de başıydılar. Piskoposluk, Bizans taşra idaresinde olduğu gibi, *officia* denilen

---

¹⁸⁸ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 425-426

¹⁸⁹ Bizans Kilisesi'nin, Vatikan Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul etmek şartıyla iki kilisenin birleştirilmesine dair düşüncelyi iade eden kelimedir. (Michel, **a.g.e.**, s. 61)

sayısız kadro ve uzmanlık görevleriyle birlikte yüksek gelişmiş bir idari yönetimi de üstlendi¹⁹⁰.

Bu hiyerarşi kiliseye, sadece büyük kalabalıkların ruhanî yönetimini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda onu dünyevî alanlarda da yetkili kıldı. O gün devletin sorumluluğunda olan yani yetimlerin, hastaların, fakirlerin, yaya olarak yolculuk eden yabancıların bakımı ve eğitimi ile ilgili alanlarda da kilise hiyerarşisi sorumluluk sahibi idi. Çok eskiden, Piskoposluk Bizans yargı sisteminin tamamlayıcı bir parçası idi ve zaman geçtikçe Türk fetihleri Bizans'ın mahkemelerini Hıristiyanların temel yargı kurumu haline getirdi. Bu yüksek derecede gelişmiş kilise yönetimi maddi, sosyal, ruhanî fonksiyonlarını yerine getirmek için çok geniş eleman ve gelirler talep etti. Fetihler, metropolitanları ve piskoposları idari kadrosundan, sadaka kurumlarından mahrum bırakarak ve onları sadece ruhanî görevleri olan yoksul ruhbanlar durumuna dönüştürerek Anadolu kilisesinin iktisadi temelini telâfisine imkân vermeyecek şekilde tahrip etti. Onlar artık daha fazla yeni ve muhteşem hastaneler, imaretler, medreseler, camiler ve pek çok şeyler lütfetmekle övünen İslâmî muhatapları karşısında dayanamadılar. İslâm kurumları sadece eskiden Hıristiyan toplumuna (XIV. yüzyılda kiliseyi ilave ağır bir vergi yüküne maruz bırakmıştı.) ait olan varlıkları, yapıları ve toprakları alarak onları vakfetmekle kalmadılar aynı zamanda çok sayıda Hıristiyan serfine de aynı durumu uyguladılar. Bizans dinî kurumunun kuruluşuna hizmet etmiş olan aynı ekonomik refah şimdi Türkler'in eline geçmişti ve muzaffer, müteceviz Anadolu İslâm'ının temel ekonomisi oldu. Kilisenin çökmesindeki bu ekonomik faktör muazzam derecede önemli olsa da tek bir etken değildi. Süregelen akınlar (özellikle XI. ve XII. yüzyıllardaki ile XIII. ve XIV. yüzyılların sonundakiler) Anadolu kilise yönetimini ciddi şekilde böldü. Eskiden beri var olan dinsel bürokrasinin yüksek derecede merkezileşmiş olması ve Hıristiyan bir devletten sivil desteğin kesilmesi, metropolitanların, piskoposların ve onların idari kadrosunun yokluğu karşısında artık hiç bir şey yapılamazdı ve bu şartların Hıristiyan toplumlar için ciddi geri dönüşümleri olacaktı. Politik istikrar, düzen ve barışçıl şartların eksikliği her şeyi zorlaştırdı. Türkler ruhbanları, azletti ve onların kilise makamlarına girmelerine engel oldu. Sonuç olarak Grek toplumunun çok uzun zaman lidersiz bırakılması bastırılmış sınıflarda, topluluklarda Hıristiyan canlılığının ciddi şekilde azalması sonucunu doğurdu ve kültürel bağlar ve sosyal bileşkeleri üzerinde genel bir rahatlamaya sebep oldu. Böylece Anadolu kiliselerinin Constantinople ile bağları koptu ve sanki fırtınalı ve vahşi bir denizde rehbersiz, dümensiz başıboş tekneler gibi

---

¹⁹⁰ Vryonis, a.g.e., s. 349

kalakaldılar. Türk fethinin bu muzaffer esintileri Anadolu'daki Bizans toplumunu kültürel değişime hazırlayacak, sosyal bağlarını koparan bir dizi kuvvetli değişikliklere maruz bıraktı¹⁹¹.

Anadolu Yunanlılarının, kitlesel din değiştirmesi ve aynı zamanda çok büyük sayılarda Türk Müslüman'ın Anadolu'ya girişi ile karşılaşan Bizans devleti ve kilisesi Yunanlıların dinî tabiiyetini sağlam tutmak ve kısmen de olsa Türkleri değiştirmek için çeşitli önlemler aldı. Türklerin yarımadayı fethinin fitilledığı kültürel dönüşüme pasif şekilde boğun eğmediler. Aldıkları önlemlerden bazıları, basit polemik yazını olmaktan çok daha önemliydi. Dinin toplum yaşamında en yayılğan ve birleştirici güç olmasına binaen imparatorlar Küçük Asya'da kilisenin yapısını korumak için her çabayı gösterdiler. Çünkü Bizans'ın politik gücünün geniş oranda yitirildiği şu anda sadece kilise Küçük Asya Hıristiyan toplumunu kısmen koruyabildi. Bu nedenle imparatorlar, Alexius Comnenus'tan başlayarak, doğu eyaletlerinde kilise yapısını korumak için her çabayı gösterdi. Bunlar çoğunlukla, piskoposluk yönetiminin işlerinin büyük bir kısmının uzun bir süre boyunca, şartlar başpiskopos ve piskoposların kendi Anadolu makamlarına tekrar gidebilecekleri durumuna gelinceye kadar Constantinople'da sürdürülmesini içeriyordu¹⁹².

Hiyerarşi, sonrasında Hıristiyan toplumun liderleri haline gelerek sadece tebaa Hıristiyanlarının, Yunan âleminin kültür merkeziyle bağlantısını sürdürmekle kalmadı aynı zamanda yeni Türk liderlerle Hıristiyanlar arasında arabulucu görevi gördü. Fethedilen Hıristiyanların moralini yükseltmeye çalışanlar ve onları yönlendirenler piskopos ve başpiskoposlardı. Isaac Angelus (1185–1195–1203–1204), Andronicus II Palaeologus(1282–1328), Andronicus III Palaeologus(1328–1341) ve diğerlerinin kilise hiyerarşi listesindeki oldukça garip çoğalma için olası bir açıklama, kısmen Anadolu kiliselerini gerilemeye başladıkları zamanda güçlendirmeyi amaçlayan bir idari önlem olduğudur. Müslümanların din değiştirtme salgını başlarken, Hıristiyanların din değiştirmelerine engel olmak için imparatorlar muhtemelen daha fazla hiyerarşinin gerektiğini hissetti. Ancak XIV. yüzyılın sonuna doğru ve XV. yüzyılda Hıristiyanların çoğunluğunun dininden dönmüş ve Constantinople'un Türklerin eline geçmiş olmasından Hıristiyanlığın mücadeleyi kaybettiği açıktı. Her halükarda yıllık gelir böylesi bir politikayı uygulanamaz kıldı. Böylece XV.

---

¹⁹¹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 350

¹⁹² Vryonis, **a.g.e.**, s. 439

yüzyılda kilise geniş sayıda Anadolu başpiskoposluğu ve piskoposluğundan vazgeçti ve sadece 17 başpiskoposluk ile 3 piskoposluğu elinde muhafaza etti¹⁹³.

İoannes V(1332–1391), “*union*” müzakerelerinin başarısızlığa uğramasından dolayı yine de Türklerin Balkanlarda ilerlemelerine karşı tek yardımın Papalıktan gelebileceğini ümit ediyordu¹⁹⁴. İoannes V. halkının tepkisine rağmen 18 Ekim 1369’da kiliseler birliğini gerçekleştirmek için Roma’ya gitti. Burada Roma inancına geçerek Roma usulüne göre vaftiz oldu. İmparator, Roma’da atalarının inancına ihanet ederken İstanbul’daki patrik, sadece Bizans ahalisini değil, devlet sınırlarının dışındaki Suriye, Mısır, Güney Slav ülkeleri ve Rusya’daki Ortodoks Hıristiyanlara, gönderdiği uyarıcı mektup ve yazılarla inançlarına sadakate teşvik ediyordu. Böylece İoannes V.’in büyük bir törenle icra ettiği Roma inancına dönüşü sadece imparatorun şahsını ilgilendiren bir davranıştan ibaret olarak kaldı¹⁹⁵. Papalık ile Bizans Kilisesini dinî birleşme ile bütünleştirmeye çalışan Bizans imparatorunu ne kilise ne de Bizans halkı affetmedi. Zira bunun asıl amacı teolojik zeminde oluşturulmaya çalışılan ama aslında siyasi otoriteyi kimin elde edeceği hesapları üzerine yapılmış bir kurgu olduğundan bu “*union*” hiç gerçekleşemedi.

Bizans Kilisesinin, Roma Kilisesi ile siyasi ve dinî ilişkileri Kadıköy konsilinden sonra bozulmaya yüz tutmuş, ancak VIII. yüzyıla kadar Bizans İmparatorlarının bir kısmının Roma Kilisesiyle dinî ve siyasi gücünden dolayı tamamen kopmak istememelerinden dolayı bu ilişkiler gergin de olsa devam etmişti. Özellikle bu gerginliklerde, Doğu’daki diğer Hıristiyan cemaâtlere Bizans Kilisesinin mezhepsel anlaşmazlıklardan dolayı uyguladığı baskı ve bazen de zulümlerin payı olmuştu. Roma Kilisesi, Hıristiyanlığın ilk ve önemli merkezlerindeki halklara karşı Bizans’ın bu baskıcı uygulamalarını yanlış bulmuş ve Bizans’ı ancak onlarla birlikte tanıyacağını belirtmişti. Bizans’ın Doğu’daki bu halklara baskı yapmasındaki tek neden dinî yönden anlaşmazlıklar değildi; bu merkezlerin birçoğunun oldukça verimli topraklar üzerinde olması ve buradaki cemaâtlere refah seviyesinin yüksek oluşu bu nedenlerin başındaydı. Bizans Kilisesinin hem Roma Kilisesiyle hem de cemaâtlere olan gergin ilişkileri Bizans siyasetini oldukça yıpratmıştı. Baskı uyguladığı bu cemaâtlere XI.

---

¹⁹³ Vryonis, a.g.e., s. 439

¹⁹⁴ Arzu Taşcan, **Bizans-Papalık İlişkileri (X.-XV. Yüzyıl)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2000, s. 33

¹⁹⁵ Ostrogorsky, a.g.e.,s. 494-496

yüzyıldan sonraki Türk Arap saldırılarında Bizans'ın karşısında yer almış olması da bunun kanıtı olmuştur¹⁹⁶.

Sonuç olarak, Bizans'ın çöküşü engelleme çabaları çerçevesinde aldığı hiçbir dinî önlem neticeyi değiştirme anlamında etkili olmadı. Dinî bölünme konusu kadim bir meseleydi ve telafisi çok zordu. Kilise örgütlenmesi ise kendini idame eden ekonomik yapının el değiştirmesi yüzünden ayakta durmakta güçlük çekiyordu.

2.2.2.2. Dinî Polemik Yazımı

Vryonis, eserinde dinî polemik yazımının, yazım nedenleri, kapsamı, katılımcıları ve etkilerini oldukça ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Eserin bu başlığı altındaki metinleri okuyanlar açısından Anadolu'nun İslâmlaşma sürecinde Hıristiyan teoloji üzerinden yapılan savunmaların mahiyetinin ne kadar dramatik ve kaotik olduğu görülür. Vryonis elbette dinî savunmaların, Bizanslı tarafını işliyor ve Müslüman savunmaları konusunda detaylı bilgi vermiyor. Vryonis'in eserinin, genel olarak objektif olma konusunda gösterdiği duyarlılık dikkate alınırsa Müslüman savunmalar ile ilgili olarak ayrıntılı bakış açısı getirmemesi kasıtlı olduğundan değil, ya yeterli kaynak bulamadığı için ya da konunun sadece Bizanslı cephesini göstermek istediği içindir. Bizans için dinî tartışmalarda amaç şüphesiz Hıristiyanlığı İslâm karşısında düştüğü durumdan kurtarmaktı, dolayısıyla tartışmalar amansız ve ağır bir dil üzerinden oldu. Burada tarafların birbirlerine karşı birbirlerinin dinleri üzerinden yaptıkları itham ve buna karşı geliştirdikleri savunma ifadeleri -özellikle İslâmiyet üzerine yapılan ithamlar hayli eksik ve hayli incitcidir- en ufak bir tercüme hatasını bile kaldıramayacak kadar hassastır. Sürecin bu cephesinin tahlilini ve araştırmasını yapmak başlıbaşına iki teolojinin disiplin mantalitelerini çok iyi bilmekten geçiyor. Burada bulunacağımız eksik bir saptama ya da tecümede yapacağımız bir ifade arızası bizi, Hıristiyan polemikçilerin onların İslâmiyet üzerine olan ithamlarındaki hatalı yaklaşımları noktasında birleştirebilirdi. Biz burada Vryonis'in Bizans'ın savunmalarının kapsamı üzerindeki saptamaları üzerinde durduk. Savunmaların içeriği ise yukarıda bahsettiğimiz çekincelerden dolayı işlenmemiştir.

Yunan edebiyatının bir türü de dinî polemiklerdir. Büyük felaketler, özellikle politik ve askeri tabiatı olanlar, yerleşik düzende krizlere neden oldu ve çoğunlukla bu düzenin kurumlarının sorgulanmasına yol açtı. Romalıların İspanya ve Galya'yı fethi bölgenin Latinleştirilmesiyle sonuçlandı. İspanyolların İber Yarımadası'nı Arapların elinden yeniden

---

¹⁹⁶ Sezer, a.g.t., s. 138

alması beraberinde İslâm ve Arapların yok edilmesini getirdi. Benzer bir şekilde Arap yayılması da en nihayetinde Kuzey Afrika, Mısır ve Doğu Akdeniz’de sadece Hıristiyanlığı değil aynı zamanda Yunan, Kıpti, Süryani ve Berberi dillerinin de bu bölgelerde pratik olarak ortadan kalkması durumunu getirdi.

Eğer dinleri gerçekten doğru bir dinse, Tanrı onları neden terk etti? Putperestlik zamanlarında siyasi yenilgiler, dinî değerlerle ve mağlup olanların sistemlerinde ille de bir düşüş olması düşüncesini gerektirmezdi. Ama Hıristiyanlık ve İslâm her ikisi de, ayrıcalıklı, hakiki ve özgün doğalarının bilincindeydi. Birinin veya diğersinin siyasi olarak yenilgisi ille de bir dinî açıklama gerektiriyordu, bir Müslüman veya Hıristiyan devletinin galibiyeti İslâm’ın veya Hıristiyanlığın gerçekliğini ima ediyordu sanki¹⁹⁷.

Bizans’ın yüzleştiği yeni sosyal ve politik gerçeklikler, Ortodoks Hıristiyanları için imparatorluğun Türkler tarafından parçalanıp yutulduğunu gördükçe dinî açıklamaların gelişip olgunlaşmasına neden oldu. Sadece keşişler değil aynı zamanda imparatorlar bile kalemlerini alıp Hıristiyanlığın talihsizliğinin nedenlerini açıklamaya koyuldular. İslâm’a karşı savunma geliştirmede en önemli sözel katkı Latin menşeli, Florentine Dominican Ricolda da Monte Groce (ölümü:1320)’in “*Improbatio Alcorani*” adlı eseridir. Ricoldo, Kudüs’e hac ziyaretinden sonra Kuran’ı Latinceye çevirmek düşüncesiyle Arapça okuduğu Bağdat’a gitti. Mezopotamya kentinde kaldığı sırada önde gelen Müslüman teologları duymak ve onlarla dinî görüşmeler yapma fırsatı bulan Ricoldo sonuçta İslâmî doktrinler, hizipler ve Kuran hakkında kıyaslanabilir ölçüde detaylı bir bilgi edindi. Önde gelen Bizanslı Latin uzmanı Demetrius Cydones(1324–1398), Ricoldo’nun “*Improbatio Alcorani*” adlı eserini 1354–1360 arasında Yunancaya çevirdiğinde, Bizans polemikçileri için ayrıntı ve savlardan oluşan yeni bir cephane sağlamıştı. Bir on yıl sonra imparator John VI Cantacuzene (1347–1354) kendi Hıristiyanlık savunmasını ve İslâm’a karşı eleştirilerini oluştururken Ricoldo’nun, Cydones çevirisine tamaiyle yaslanmıştı. Manuel II Palaeologus (1391–1425), bunun karşılığında ikincisinin tezinden kısmen ve bu nedenle Ricoldo’dan dolayı olarak etkilenmişti¹⁹⁸.

Anadolu toprakları üstünde yapılan ve günümüze kadar yazılı şekilde gelebilmiş son büyük polemik Manuel Palaeologus ile Ankara Müderrisi arasında, Manuel 1390–1391 yılları arasında Beyazıt’ın ordusunda askerlik hizmetini gerçekleştirirken meydana geldi. Bu tartışmanın temelini kadimliği ve kullandıkları dil Küçük Asya’daki tüm dönüşüm sürecini

---

¹⁹⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 422

¹⁹⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 424

sembolize ettiği için ilgi çekicidir. Müderris ve oğulları İslâm'ın ana vatanından Anadolu'ya yeni göç etmiş kişilerdir ve Manuel ise Constantinople'dan gelmiştir. İkincisi sadece Yunanca ve ilki Farsça, Arapça ve Türkçe konuştuğu için tartışma bir tercüman üzerinden sürdürüldü. Tercüman da Hıristiyan aileden gelme, yakın zamanda İslâmiyet'i kabul etmiş olan bir Yunan genciydi. İki dil (Yunanca ve Türkçe) konuşabildiğinden, tartışma onun dilsel arabuluculuğu ile ilerledi. Ama müderris ve oğulları, hala ailesinin dinine karşı bir eğilim gösteren bu yeni Müslüman olmuş genç tercümana tam anlamıyla güvenmiyordu. Böylece zor anlarda müderris oğullarıyla Türkçe dışındaki bir dille danışıyordu, böylece tercümanı engelliyordu. Üç taraf, Anadolu'nun kültürel dönüşümünün de içinde bulunduğu uzun karmaşık sürecin tarihçi-izleyici profilinde, soyutlaştırılmış ve mikro-evrensel görüşlerini tartışmaya sundular. Manuel, daha önce Küçük Asya'yı Helenleştirmiş olan Bizans Helenizm'inin yenik ve tükenmiş güçlerini temsil ederken, müderris Anadolu'yu asimile etmekte olan İslâm uygarlığının muzaffer güçlerini temsil ediyordu. Tercüman, doğuştan Hıristiyan ve seçimiyle Müslüman, değişim sürecini sağlam bir şekilde şahsında sembolleştirmektedir. Bir anlamda sadece iki dilli değil neredeyse *iki dinlidir*. Sadece bu tercüman, bölünmüş kültürel kişiliğinin verdiği bir meziyetle iki gücü bir tartışmada bir araya getirebilirdi. Bununla birlikte zaman ilerledikçe, ondan gelen nesiller Yunanlıklarını unutacak ve Hıristiyanlığa yabancılaşacaktı¹⁹⁹.

Sonuç olarak bu durum bize gösteriyor ki, tarafların birbirlerine karşı savunmaları ve dinî tartışmaları aslında günün şartları göz önüne alındığında taraflı ve eksik metinler üzerinden yapılmıştır. Özellikle Kur'an'ın, Yunanca'ya Latince'den çevirileri üzerinden başlatılan Yunan savunmalarının hâlihazırdaki eksik bilgisi, onların tartışma ve savunma zemininde elini zayıflatmıştır. Ayrıca Bizans'ın dinî tartışmalardaki eksik alt yapısı üzerinden sürdürdüğü savunma ve ataklar İslâmiyet'i daha yakından tanıyan doğunun Heretik Hıristiyanları tarafından hiç kabul görmemiştir. Dinî tartışmalar aslında o dinin hamisi olan politik gücün, haklılığı ve geçerliliği dolayısıyla büyüklüğü noktasında geliştiğinden oldukça geniş ve sert olsalar da özellikle Bizans açısından cemaâtini kaybetmeme ve dinî birliği kuvvetlendirme anlamında ciddi bir fayda getirmemiştir.

2.2.2.3. İdari Tedbirler

Bizans'ta askeri savunma kalkanının kırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan dinî ve sosyal çatlaklıkları onarmak için alınan tedbirler muvakkat çözümlerdi. Bizans, zaman

---

¹⁹⁹ Vryonis, a.g.e., s. 428

zaman idari reform hareketleri anlamında kısmî canlılıklar gösterse de gerekli ekonomik ve politik düzenlemenin sağlam zeminde gerçekleşmemesi onu fena halde zora soktu.

Bütün Selçuklu tarihi boyunca, Anadolu halkı iki temel gruba ayrılmıştı; Müslümanlar ve Hıristiyanlar. Türk-Bizans mücadelesi ile Bizanslıların zayıflaması ve yenilmesi sonucu, Anadolu'daki bir kısım Hıristiyan göç ederken, diğer bir kısmı ya eski dinî inançlarını sürdürerek ya da ihtida edip Müslümanlaşarak ikametlerini devam ettirmişlerdir²⁰⁰.

İşte bu bağlamda yani Hıristiyanların ihtidası karşısında Bizans hâlihazırdaki rahatsızlığını dilsel olmaktan çıkarıp eylemsel olarakta açığa çıkardı. Bizans, Selçuklu Devletini küçük göremeyecek kadar büyüktü. Askeri mücadeledeki hezimetlerini Selçuklu Sarayı ile diplomatik ve genetik akrabalıklar kurarak gidermeye çalıştı.

Hıristiyan toplumu içerisindeki asimilasyon sürecine karşı direnci arttırmak için yardım eden bazı faktörler vardı. Tüm periyod boyunca Selçuklu ve Osmanlı saraylarında Yunanlıların durumunu öyle veya böyle hafifletecek belli sayıda Hıristiyan unsurlar vardı. Selçuklu sultanlarının Hıristiyan eşleri ve çocukları buna kanıttır. Tıpkı Osmanlı hane halkındaki Hıristiyan kadınlar gibi. Yunan Hıristiyanları yönetimde de sıklıkla önemli roller aldılar ve pek çok durumda dindaşları adına nüfuzlarını kullandılar. Yarı-Yunan sultan İzzeddin'in (1211–1220) saltanatı, Hıristiyan unsurların geniş bir politik nüfuz kazandığı dönemi temsil ediyor görünüyor. Sultanın dayıları devletin politik ilişkilerini yürütüyor görüldüğünden, Türkmenler, Sultan'ı öldürmeyi ve yerine Türk bir anneden doğma kardeşini geçirmeyi planladılar. Selçuklu saray çemberi içindeki diğer nüfuzlu Yunanlılar XIII. yüzyıl boyunca hep vardılar. Mesela Kapadokya Aziz George mağara kilisesinin son zamanlarda yayınlanan yazıtları özellikle ilgiye değer. Kilise, Basil Yiakoupes ve Leydi Thamar adına ithaf edilmişti. Basil, anlaşılan bir saray görevlisiydi ve Thamar muhtemelen Sultan'ın hareminden bir Gürcü asilzadesiydi. Konumları ve zenginlikleri nedeniyle kilisenin tahsisatının masraflarını üstlenmişlerdi. Yunan harem ağası Maurozomes ve Orhan'ın Hıristiyan doktoru Taronites, esir Palamas²⁰¹ adına konukseverliklerini ve nüfuzlarını daha da

---

²⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 1988, s. 245–257

²⁰¹ XIV. yüzyılın en önemli din bilimcilerindendir. 1296 yıllarında doğdu doğduğu yer tam olarak bilinmemektedir. Ancak onun soylu bir aileden geldiğini biliyoruz. Zira ailesi onu büyümesi için imparator Andronikos II Palaiologos'un sarayına gönderir fakat o, kendini dini hayata adanmak için sarayı terk eder ve Selanik'te kendini bir manastır hayatına adar. Kısa süre sonra Athos dağlarına çekilir ve orada dini metinler yazar. 1349'da Selanik'te metropolit olduğunda hesychast imparator John VI Kantakouzenos'un desteğine teşekkür eder ama Selanikliler onun seçilmesine karşı çıkarlar O, bir Hesychast'dır. Hesychasm, Ortadoğu

genişlettiler ve diğer Anadolu Hıristiyanları, Palamas ve maiyetinin fidyelerini ödemeye yardım ettiler. John Cantacuzene'nin (1347–1354), Orhan'a gelin verilen kızı Theodora, sadece din değiştirmeye direnmekle kalmadı aynı zamanda gücünü ve zenginliğini Yunanlı fakirler ve esir Yunanlıların fidyelerini ödemekte kullandı. Bizans prensesinin mühtedileri tekrar Hıristiyanlığa dönmeye ikna etmekteki başarılı çabaları ilginçtir. Belki İslâm'dan dönmek ölümle cezalandırıldığı için sorunu gizli-Hıristiyanlık fenomeni ile hallediyorlardı²⁰².

Gerçekten de Konya ve Constantinople sarayları arasındaki siyasi evlilikler yoluyla kurulan bir bağ vardı. Bizans Sarayı'nda Selçuklu prenslerine rastlanırken Bizanslı gelin ve prenslere de Konya Sarayı'nda rastlanıyordu. Bizans idari mekanizmalarında Müslüman Türklerin ve Selçukî kurumlarında Rum-Ortodokslarının bulunması dolayısıyla birbirleri üzerindeki tesirleri kabul edilebilir bir vakadır²⁰³.

Bu tarz evliliklerin siyasi olduğu doğrudur ve zaman zaman birbirlerine karşı tarafların elini güçlendirmiştir. Ancak neye ve nasıl hizmet ettiği şüphesiz başka bir tartışma ve araştırmanın konusudur. Aslında Greko-Türk nesli 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. Şöyle ki; Fatih, Bizans'ın son ışıklarını 1460'da Mora'da ve 1461'de Trabzon'da kapatmıştı. Trabzon-Rum Devleti'nin son İmparatoru David, tutuklu bulunduğu başkentte, Sultana komplodan üç oğlu ve yeğeni ile idam edilip cesetleri Sultanın emriyle köpeklere atılınca karısı Elena, o cesetleri kurtararak onları Hıristiyan geleneklerine göre gömdü. Onun kızı Anna, Zağanos Paşa ile yeğeni Theodora ise Uzun Hasan ile evlendi. Onların torunu Şah İsmail, Safevi Hanedanı'nın ilk şahıydı ve soyu 1736'ya kadar devam etti. Hanedan bitince Son Greko-Türk nesli de bitmiş olur²⁰⁴.

Vryonis, Bizans'ın idari bir tedbir gayesiyle, Konya sarayında Bizanslı'ların olduğunu ve bunların Bizans için hizmet ettiğini ifade eder. Ancak Bizanslı gelinlerin din değiştirmedeki hürriyetleri son derece dikkate değer bir konudur. Zira ihtida etmedende varlıklarını hem sosyal hem de idari olarak sarayda devam ettirmeleri gerçeği göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bizans sarayında da sayısı çok olmasada Türklerin varlığını biliyoruz ancak Vryonis bu konudan fazla bahsetmemektedir.

Hıristiyanlığında, düşünce ağırlıklı manastır ve keşiş hayatını ifade eder. Ortaçağda "İsa duasını" durmadan tekrarlamaya dayanan mistisizm, özellikle hesychasm ile özdeşleştirilir.

(http://www.agiasofia.com/people/palamas_greg.html)

²⁰² Vryonis, **a.g.e.**, s. 440

²⁰³ M. Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s. 220

²⁰⁴ Donald M. Nicol, **Bizans'ın Soylu Kadınları On Portre (1250–1500)**, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Türk Yayınları 114, İstanbul 2001, s. 132–133

İmparatorların Hıristiyan toplumunun birliğini koruma arzusu içinde başvurduğu bir diğer önlem, belli bölgelerdeki nüfusu basitçe Bizans topraklarına nakletmektir. Uygulama en aktif şekilde Comnenoi Sülalesi (1081–1118) döneminde yaşandı. Bu sülale XI. ve XII. yüzyıllarda Türklerin ele geçirdiği Akşehir, Konya ve Kayseri bölgelerinden getirdiği Yunanlıları daha batıya yerleştirdi. Elbette bu olay, belli bölgelerdeki Bizans nüfusunun zayıflaması anlamına geliyordu ve nakledilen halk İslâmiyet'e çekilmeyecek olsa da terk ettikleri bölgeler daha kolay İslâmlaştırılacaktı²⁰⁵.

En erken XII. yüzyıldan Constantinople'un düşmesine kadar geçen asırlar boyunca devam ederek, önemli sayıda Hıristiyanlaştırılmış Türk (Peçenek, Kuman, Uz), Bizans ordusunda görev yaptı. Askeri nitelikleri, onları imparatorun askeri gücüne oldukça arzu edilen ek unsurlar haline getirdi. Alexius I, John II ve Manuel I'in (1081–1183) ordularında onları görebiliyoruz ve XIII. ile XIV. asırlarda Türk birlikleri Bizans ordusunun standart askeri birlikleri haline geldiler. Türk devşirmeler, imparatorlara hizmet eden ve Hıristiyanlığı kucaklamış olan Türklerin oğulları, genellikle Avrupa eyaletlerinde ve özellikle Vardar Nehri civarına yerleştirilmişlerdi. Böylece imparatorlar en azından Bizanslılara hizmet etmeyi isteyen Anadolu Türklerinin bu bölümünün irtidası için çalıştı. Anadolu'yu yeniden fethinden sonra Alexius Comnenus ve Batı Anadolu sahilindeki Türk emirlerini Constantinople'a aldı ve onları vaftiz etti. Eski bir imparatorluk düşüncesi olan barbarları çevirme konsepti şimdi bir zorunluluk olmuştu. John Comnenus, Halep yakınlarındaki Bizaa'da²⁰⁶ Müslüman kentini ele geçirdiğinde, kadı ve 400 şehir sakinini Hıristiyanlığa dönmeye razı etti. Daha sonraki bir tarihte sultan Gıyaseddin(1192–1196, 1205–1211) ile İzzeddin, oğlu ve İzzeddin'in kız torunu da vaftiz edildiler. XII. yüzyılın son yarısına doğru irtidat edenlerin boyutu kilise meclisi tutanaklarında ve vaftizle ilgili kilise kanunlarının tefsirinde temsil edilecek kadar yeterliydi.²⁰⁷

Hıristiyanlaştırılmış Türklerin sayısı hiç şüphesiz İslâmlaştırılan Hıristiyanlardan sayıca çok daha azdır ve öncelikle asker olup nihayetinde Avrupa'ya yerleşmişlerdir. Eğer Anadolu'nun politik kaderi başka türlü olsaydı, Bizans misyonerlerinin, dervişlerin tadını çıkardığı başarıya sahip olması büyük ihtimaldi²⁰⁸.

---

²⁰⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. 441

²⁰⁶ Suriye'de bir şehir

²⁰⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 442

²⁰⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 442

Anadolu'daki Müslüman ve Hıristiyan gruplar birkaç yüzyıl içinde yan yana yaşamayı öğrenmişler, karşılıklı evlilikler ve ihtida ile birkaç yüzyıl içinde Anadolu Türk kimliğine yeni bir etnik boyut, yeni bir fiziksel görünüm yeni bir kültürel sentez katmışlardı²⁰⁹.

Bizans'ın Anadolu Hıristiyanlığını korumak üzere aldığı çeşitli sistematik tedbirlere rağmen İslâm'ın politik zaferi kesin ve nihai idi. Müslüman polemikçilerin Türklerin İslâm'ın din olarak Hıristiyanlıktan daha üstün olması nedeniyle muzaffer olduğu iddiası aslında saf bir dini veya felsefi tartışma olmaktan çok daha güçlü pragmatik bir gerçekliğe sahip idi²¹⁰.

Sonuç olarak şunu söyleyelim ki, Bizans Küçük Asya'da olan herşeyin farkındaydı, başını kuma gömmemişti, dini, askeri, idari tedbirler almak ve uygulamak konusunda duyarlı ve hamleciydi ancak eskimiş kurumları, bozuk kilise hiyerarşisi, eksilen taşra gelirleri gibi ciddi sorunları gidermede aldığı önlemler durumu lehine çevirmek adına oldukça hafif kaldı. En önemlisi, Türk fetihlerinin askeri olduğu kadar idari ve dini hedefleride kapsamış olmasıydı ve Vryonis'in dediği gibi bu konu da Türkler pragmatist idi. Bizans'ın bunu durduracak gücü yoktu. Ama her şeye rağmen Bizans bir şövalye gibi döğüştü. Teslim olmadı. Teslim alındı.

---

²⁰⁹ İsmail Tokalak, **Bizans – Osmanlı Sentezi Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi**, Güler Boy Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 192

²¹⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 443

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPEROS VRYONIS'E GÖRE ANADOLU'NUN İSLÂMLAŞMA SÜRECİ

3.1. İHTİDANIN BAŞLAMASI

Dünya tarihinde dinlerin yayılışı ve değişik milletleri tümüyle kendine bağlaması, zannedildiği gibi çok kısa sürede meydana gelmemiştir. Bilakis uzun soluklu, sabırla, acele etmeyen, ama daima ilerleme kaydeden, çok farklı tarihi, coğrafi, siyasi ve sosyal dinamikleri kendi lehine kullanarak gerçekleşen süreçlerin ürünüdür. Mesela, Türklerin Müslüman oluşu lise tarih kitaplarında anlatıldığı gibi Karahanlı Prensi Abdulkerin Satuk Buğra Han'ın Müslüman oluşuna bağlı bir netice değildir. Aksine Müslümanlar ile Türklerin yaklaşık üç dört asırlık yoğun bir temas ve mücadelesinin sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Aynı şekilde Hıristiyanlığın Roma dünyasında yayılışı da en az üç asırlık zorlu ve zahmetli bir mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla herhangi bir coğrafyanın ya da topyekün bir milletin din değiştirmesi uzun süreli ve yavaş ilerleyen değişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Anadolu yarımadasına Türklerin 1071 Malazgirt Savaşı ile askeri bir unsur olarak girmeye başlaması ve ardından Oğuz boylarının kalabalık kitleler halinde göçü neticesinde kültürel ve sayısal üstünlüğü ele geçirerek uzun bir zaman dilimi içerisinde Anadolu'nun İslâmlaşmasını sağlamışlardır. Elbette, İslâmlaşmaya muhatap olan yerli Rum, Ermeni ve diğer halkların içinde buldukları sosyal, iktisadi, psikoloji siyasi ve askeri durum bu halkların İslâmlaşmasında etkili olmuştur. İşte Vryonis Anadolu'nun İslâmlaşmasını incelerken uzun bir sürece yayılmış bu değişimi destekleyen sosyal, psikolojik, iktisadi vs. dinamikleri incelemiştir ki, bunlar üzerinde ikinci bölümde durulmuştur. Bu bölümde ise yine Vryonis'in çalışmasından yola çıkarak, Anadolu'daki ihtida sürecinin aşamalarını onun bakış açısıyla değerlendireceğiz. Vryonis, bu bağlamda özellikle iki temel yapıyı belirleyici olarak işler. Bunlar; İslâmi kurumsallaşmalar, vakıflar ve heteredoks tasavvuf (muhalif İslâmî yorumlar) anlayışlarıdır.

Toplumsal değişme, toplumu meydana getiren kurumlar başta olmak üzere sosyal ilişkilerde ve sosyal yapılarda mevcut durumlardan yeni, bambaşka bir duruma geçişi ifade etmektedir²¹¹. En yaygın şekliyle sosyal değişme, zaman içerisinde bir toplumun yapısında ve

---

²¹¹ İsmail Doğan, **Sosyolojik Kavramlar ve Sorunlar**, Sistem Yayınları, İstanbul 2000, s. 224

bu yapının çeşitli fonksiyonlarında ve bireylerin üstlendiği toplumsal rollerde, yani toplumdaki ilişkiler sisteminde, toplumsal kurumlarda ve bireylerin davranışlarından meydana gelen değişimler olarak tanımlanabilir²¹². Anadolu'nun İslâmlaşması da böylesi bir sosyal değişimin sonucudur. Çünkü Türkler Anadolu'yu sadece askeri bir fetih arazisi olarak görmemiş kendilerini bölgenin kültürel değişiminin tasarımcısı olarakta görmüşlerdir²¹³. Ayrıca *“Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin; adalet yapın ki o takvaya en çok yakın olanıdır. Allah'dan korkun. Şüphesiz ki Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır”*²¹⁴ ayeti gereğince davranan neredeyse tek Müslüman toplum ve devlet Türkler olmuştur.

Biz Vryonis odaklı bu çalışmamızda, onun kitabında işlediği değer ve önemde başlıklar koyarak konuları ele aldık. Bu bölümde işleyeceğimiz konu çalışmamızda ismini oluşturan ihtida sürecidir. Vryonis, Bizans ve Türk kimliklerinin İslâm üst kimliği altında nasıl bir değişim ve dönüşüme uğradığını, bu hadisenin hazırlayıcı ve sürükleyici unsurlarını detaylı bir şekilde tahlil eder.

Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle değişimin muhatapları açısından değişimin ne olduğu, değişimle ilgili psikolojik altyapı konusunu, din değiştirmenin sebepleri ile ilgili olarak bir kısa analiz yapmak yerinde olur.

3.1.1. Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Bir Tahlili

İnsanların dünyada veya ölüm ötesinde kurtuluşa ulaşmaya çalışmaları olarak ifade edebileceğimiz din, sosyolojik açıdan kutsal şeylere ait ve münakaşaları caiz olmayan inançları taşıyan ve bu inançlara bağlı olup değiştirilmesi caiz olmayan fiilleri yapan insanlardan meydana gelmiş manevi birlik olarak tanımlanmaktadır.²¹⁵ Ayrıca din toplumsal yönden, insanın tutum ve davranışlarını düzenleyen değerler manzumesinin belirleyicisi ve gündelik yaşamındaki yol göstericisi olarak çok önemli rolleri yerine getirmektedir.

Din değiştirme kavramının en yaygın anlamı, bir dinî reddederek bir başka dine inanmak şeklinde ifade edilebilir. Din değiştirme kavramı, mensubu bulunduğu dinin

---

²¹² M. Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s. 232

²¹³ Pavlos Karalidis, **Romanos Diogenis İstanbul'a Yollar Açılırken**, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 77

²¹⁴ İsmet Kayaoğlu, **İslâm Kurumları Tarihi II**, Konya 1994, s. 82

²¹⁵ Yumni Sezen, **Sosyolojik Açıdan Din**, İFAV Yayını, İstanbul 1993, s. 34

kendisine yüklediği yükümlülükleri yerine getiremeyen insanların tavır değiştirmesi veya farklı bir din için önceki inanç ve bağlılıklarından vazgeçmesi gibi anlamlar içermektedir²¹⁶.

İngilizce, “*conversion*” olarak ifade edilen din değiştirme bir halden diğer hale geçişi bir olayın bir başka olaya dönüşümünü anlatır. Değişimi ifade eden geniş bir terimdir ve önceki halden şiddetli bir değişimi kapsar²¹⁷. Türkçede din değiştirme, çoğu zaman, “*ihtida*” kavramıyla ifade edilmektedir. Diğer dinlerden veya dinsiz iken İslâm'a girme anlamında bir terim olan ihtida, sözlükte “*doğru yolu bulmak; yol göstermek*” manalarına gelen hüdâ, hedy, hidayet kökünden türemiştir. İhtida eden kimseye mühtedi adı verilir. İslâmiyet evrensel bir din olup kendi değerlerinden bütün insanların faydalanmasını, yani ihtida etmesini ister. Müminlere de bu noktada görevler yükler, “*Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış*” (en-Nahl 16/125) mealindeki âyet bu görevi açıkça ifade eder. Din adamı sınıfı bulunmayan İslâm'da Müslümanlar dinin evrensel mesajını insanlara ulaştırmakla yükümlü birer davetçidir. Peygamberliği evrensel olan ilk tebliğci Hz. Muhammed (sav) bu hususu, “*Bir kişinin ihtida etmesine vasıta olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır*” (Buhârî, “Cihâd”, 102; Müslim, “Fezâ'ilü's-şahâbe”, 34) hadisiyle vurgulamıştır. İslâm'da cihadın asıl manası ve temel gayesi de budur. Kur'ân-ı Kerim'de altmış yerde geçen ihtida kavramı bir taraftan Allah'ın lütuf ve ihsanına bağlanırken diğer taraftan kulun iradesini kullanıp tercihte bulunması şartına da bağlıdır. (el-Kasas 28/ 56; Muhammed 47/17). Allah, vahiy indirmek ve peygamber göndermek suretiyle kişinin doğru yolu bulmasına yardımcı olmuştur. Bu açıdan peygamberlerin ve onların yolunda giden müridlerin fonksiyonu uyarma ve yol göstermeden ibaret olup hiçbir zaman insanın irade ve tercihinin önüne geçmemektedir. İslâma göre ihtida bir anlamda kişinin yeni bir dinî kabul edişi değil eski dinine dönüşüdür, çünkü İslâm'a göre insan fitrat dinî (İslâm) üzere doğar. Buna göre ihtida eden kimse fitratını hatırlamış ve ona dönmüştür. Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'la insanlar arasında yaratılışları döneminde yapıldığı ifade edilen sözleşme (el-A'râf 7/172) ve “*her doğan çocuğun fitrat üzere dünyaya geldiğini, fakat ebeveyninin onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yaptığını*” bildiren hadis de (Buhârî, “Cenâ'iz”, 93; Müslim, “Kader”, 22–25) bu gerçeği vurgular. Bundan dolayı Batılı mühtedilerden birçoğu, din değiştirenler için kullanılan “*convert*” (dönme) yerine “*revert*” (geri dönen) kelimesini tercih etmiştir²¹⁸.

---

²¹⁶ Kirman, a.g.e., s. 77

²¹⁷ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, TDV Yay., Ankara 1998, s. 290

²¹⁸ Ali Köse, “İhtida” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:21, İstanbul 1994

Tarihi süreç içerisinde din değiştirme olayının sebeplerini psikolojik ve sosyo-kültürel faktörler olmak üzere iki temel gruba ayırabiliriz. Günahkârlık duygusu, dramatik tecrübeler, iç çatışmaları ile manevi aydınlanmayı psikolojik faktörler; dinî telkin ve irşatlar ile başka bir dinle teması da sosyo-kültürel faktörler arasında sayabiliriz²¹⁹. Pasifist ve aktivist olarak da bilinen bu iki temel yaklaşım²²⁰ sosyo-psikolojik açıdan din değiştirmeye geleneksel bakış açısı olmuş ve yeni dinî hareketler yayılma devrelerinde hep bu yaklaşımlarla incelenmişlerdir.

Bunlardan aktivist yaklaşım, kişiyi kendisini tatmin edecek bir hayat tarzı bulma gayreti içinde görür ve aslında grupların kişiyi değil, kişinin grupları kullandığını ileri sürer²²¹. Pasif yaklaşım ise insanüstü, dışsal veya içsel olabilir. Bu durumda ya Tanrı din değiştirmenin gerçekleşmesine müdahale edebilir veya kişi, potansiyel mühtedinin yararlanabilirliğinden istifade eden ve onu dinî hareketin içine sürükleyen bir fail tarafından kandırılabilir²²².

Genel olarak araştırmacılar yakın zamana kadar din değiştirmeyi veya dinî değişimi, yaşadığı bazı olaylarla istikrarı kaybolan ferdin önce dış tesirlerden etkilenmesi, daha sonra da kendilerine üye kazandırmak isteyen dinî gruplarla ilişki kurması neticesinde yaşadığı değişim olarak görürler²²³.

Neticede üzerinde çalıştığımız konu din değiştirmenin sebeplerinden ziyada Anadolu'nun ihtidasında hazırlayıcı etmenlerin ne olduğu sorusudur ki, bu yüzden biz yukarıda sadece konunun psikolojik altyapısı ile ilgili bilgi vermek istedik. Çünkü bu psikolojik zemin etütü yapılmadan konunun anlaşılması eksik olabilirdi.

3.1.2. Müslüman Araplarla Müslüman Türkler Arasındaki İhtida Farkı

Anadolu'nun ihtidası Arap fetihlerinin Yakın Doğu coğrafyasına taşmasıyla başlar. Ancak Anadolu'nun politik üstünlüğünün tam olarak Arapların eline geçmemesi ve bazı iktisadi avantajları öncelikleri dâhilinde değerlendirmeleri yüzünden mevcut Emevi hükümetleri Anadolu'yu zımni, mevali kapsamında ele almış dolayısıyla sürecin

---

²¹⁹ Hökelekli, **a.g.e.**, s. 293

²²⁰ Volkan Sarı, **Türklerin İslâmiyet'i Kabulünün Sosyolojik Analizi**, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005, s.14

²²¹ Ali Köse, **Neden İslâm'ı Seçiyorlar**, TDV Yay., İstanbul 1997, s. 8

²²² Sarı, **a.g.e.**, s. 15

²²³ Köse, **a.g.e.**, s. 157

aktivasyonuna katılmamışlardır. İşte bu noktada Vryonis, Arap ve Türklerin ihtida hareketlerindeki farklı politik duruşları inceler.

VII. yüzyılın ilk yarısında Bizans ağır bir askerî yenilgiye uğramış ve ülkesinin üçte ikisini Güneyde Araplara, Kuzey Doğuda da Slavlara kaptırmıştı. Aynı zamanda, bir dünya imparatorluğu olma özelliğini de yitirmişti²²⁴. İmparatorluğunun yalnızca doğu coğrafyasını elinde tutabilen Bizans'ın, bu bölgelerinin de Türk fetihlerine maruz kalması çok zaman almayacaktı. Fetih, askeri olmakla birlikte aynı zamanda kültürel idi. Daha önceleri de pek çok akınlara, istilalara uğrayan coğrafya bütün yaşamsal fonksiyonlarına kadar böylesi bir değişimi daha önce yaşamamıştı.

Vryonis'e göre yedinci yüzyılın Arapları (Emeviler), fetihlerden öncelikle kendi çıkarları için yararlanmakla ilgilendikleri ve kitle olarak dönüştürme onları belli bir ekonomik kayba uğratabileceği için din değiştirmeyi teşvik etmediler²²⁵. Yine de Anadolu da ilk İslâmlaşma hamlesinin Hulafâ-i Raşidin, Emevi ve Abbasi dönemini kapsayan VII. ve X. yüzyılları arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Müslümanların Anadolu ile ilk temasları, Hz. Muhammed'in 628 yılında Heraclius'a gönderdiği mektupla başlar²²⁶.

Söz konusu dönemde topraklarının çoğunu Araplara, Slavlara ve Avarlara kaptırarak güç bir dönem geçiren Bizans, balkanlarda yeni ve ciddi bir tehlike olarak Bulgarlar'ın devlet oluşturmasını gördü. Diğer yandan imparatorluğun içinde köle ekonomisi yıkılmaya başladı ve keskin toplumsal çatışmalar baş gösterdi. Bunlara ek olarak, Pavlikanlar, yönettikleri devrimci hareketlerle Araplara destek oldular. Fakat bu durum, Arapların ihtida hareketlerinde herhangi bir başarıya yansımada²²⁷.

İlk İslâm fetihleri akabindeki İslâmlaşma hareketi karşısında Bizans, askeri, ekonomik, sosyal hatta kiliseye ilişkin reformları yaparak, Roma'dan miras güçlü devlet geleneği ile bu durumdan kendini kurtarabilmiştir²²⁸. Bu durum Arapların ihtida hareketlerindeki başarısını da engellemiştir. Fakat Arapların (Emeviler) Bizans topraklarında ihtida hareketlerine girmemeleri, Türk fetihlerinde karşılaşacağımız iskân politikasından uzak

---

²²⁴ G. L., Seidler, **Bizans Siyasal Düşüncesi**, çev. Mete Tuncay, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 8

²²⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. 356

²²⁶ Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VII, Sayı:1, 2003, s. 250

²²⁷ Seidler, **a.g.e.**, s. 14

²²⁸ Mustafa Daş, **Bizans'ın Düşüşü**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 14

sadece İstanbul'un fethine yönelik bir politika olmasından da kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Arapların ihtida hareketlerinde, daha çok ekonomik yön ön plana çıkmış bu sebeple kitlesel ihtida hareketlerinden kaçınılmıştır.

Genellikle, Hıristiyanların maddi beklentiler, İslâm uygarlığının cazibesi ve çekiciliği ve Türk kültürünün sunduğu daha büyük ahlaki değerler ve Selçukluların siyasi alanda ortaya koyduğu adalet nedeniyle din değiştirdiği iddia edilir. Selçukluların, Anadolu'ya ulaştığı ilk dönemlerde Bizans ile İslâm arasındaki dinî savaş zaten dört asırdır (VII. X. yüzyıllar) sürüyordu. Türklerin ortaya çıkmasıyla, bu dinî savaş Bizans'ı tam kalbinden vurdu ve bir dört asır daha sürmesine yol açtı. Arap fetihleri zamanında var olmayan dinî kurumların (Tarikatlar ve Ahi birlikleri) gelişmesi Anadolu'daki Müslüman topluma daha bir coşku ve dönüştürmecî bir motivasyon kattı. Ancak Yunan Hıristiyanlığına karşı hiçte müspet olmayan bir bakış açısını, on altıncı yüzyıl tarihçisi Saadeddin (1536 -1599) , Bizans'ın başkentinin fethini tasvirinde görüyoruz²²⁹.

“Bu geniş bölge, bu güçlü ve mağrur şehir, nefretin ülkesi (dar-ul harb) olmaktan paranın basıldığı (dar-ul zarb) şehir haline geldi, kötü nefesli baykuşların yuvası olmaktan zafer ve onurun başkenti haline geldi. Sultan Mehmet'in asil çabalarıyla, utanmaz kâfirlerin kötücül çan sesleri, Müslümanların muzaffer Toplanma İnanç'ının tatlı, beş-vakit tekrarlanan ezan sesiyle değiştirildi ve cihat toplumunun kulakları ezanın ezgisiyle doldu. Şehrin içindeki kiliseler, rezil putlarından arındırıldı ve aşağılık iffetsizliğinden temizlendi ve resimlerinin silinmesi, İslâmi mihrap ve minberlerin kurulmasıyla çoğu manastır ve şapel, Cennet Bahçelerini kiskandırarak bir hale geldi. Kâfirlerin tapınakları, dindarların camilerine dönüştürüldü. İslâm'ın ışığı, çok uzun zamandır zelil zinacıların ikametgâhı olan karanlığın ev sahiplerini yerlerinden sürdü. İnançın şafak ışıkları, zulmün korkunç karanlığını kovdu ve bu anlamda, kader gibi kaçınılmaz, talihli sultan bu yeni memleketin yönetiminde en üst makam haline geldi... (Fetihten sonra) İlk Cuma günü, ibadet edenler Aya Sofya'da toplandı ve sultanın muzaffer ismi adına Muhammed Hutbesi okundu (Cuma namazı, hükümdarın ismini içerir). Böylece, bu eski büyük yapı Ortodoks İnançının ışıklarıyla aydınlatıldı. Kutsal Kitabın mis kokusu sindi ve Muvahhidinlerin (Allah'ın bir olduğunu şahitlik edenler) kalpleri, İmanın simgelerinin kurulmasıyla zevkle dolarken ve bu nedenle tapınakların en arzu edileni,

---

²²⁹ Vryonis, a.g.e., s. 356

mağrur cami, bu kalplere huzur veren tapınak, Müslümanlarla doluydu ve onun, Şahadet'le perdahlanmış olarak hoşnutluğu yansıtan içi, cilalanmış bir ayna kadar parlak hale geldi"²³⁰

Müslüman yöneticilerin, Emeviler devrinde olduğu gibi Anadolu'da Hıristiyanların ihtidasi faaliyetlerini mali kayıplarla durdurma girişiminde bulduklarına dair hiç bir işaret yoktur. Böylece belki tebliğ hevesinin verdiği tatmin, varlık vergisinin kayıplarını arttırmış olabilir. Gerçekten, fetihler, ticaret ve tüm imparatorluğun yağmalanması, cizye gibi hatırı sayılır vergi geliri kaynağının kaybını telafi etmiş ve hafifletmiştir²³¹.

Diğer taraftan II. Kılıçarslan İslâm'ın büyük gazilerinden sayıldığı halde, Malatya'daki Süryani Patriği Mihael'e gönderdiği bir mektupta, Bizans'a karşı kazandığı zaferlerin, patriğin duaları sayesinde olduğunu belirtecek kadar geniş bir anlayışa sahip olup ona dostluk göstermiştir²³².

Çağın gözlemcileri, Türklerin, Hıristiyan tebaanın ve savaş esirlerinin din değiştirmesini beklediğini ve buna büyük ölçüde sevindiğini rapor etmişlerdir. Genellikle kendi tebaalarının durumunu gözlemlemiş olsalar bile, Schiltberger'in "*Nasıl Bir Hıristiyan bir Kâfir Haline Gelir*" başlıklı yazısında belirttiği gibi, din değiştirmeyi cazip hale getirmek için çok çaba sarf etmişlerdir²³³.

İslâm dininin hoşgörüsü, Türk hoşgörüsüyle yoğrulmuş ve Anadolu'da Müslüman Türkler ile Hıristiyan yerliler arasında mevcut ahenk Moğol istilasıyla bile bozulmamıştır. Mesela bir ara hükümete kalan Malatya'nın Müslüman ve Hıristiyan halkı, aralarında sadakat yemini yaparak, müşterek bir idare kurmuşlar ve şehrin patriğini başlarına geçirmişlerdir²³⁴.

Buna benzer bir uygulama Fatih'in Rumlara verdiği imtiyazdan da anlaşılmaktadır. Bu metnin aslı İstanbul yangınlarından birinde yanmıştır. Ancak Hammer'e göre: Fatih, Patrik Gennadios'un ruhani sıfatını kabul edip, fetihten önce yürürlükte olan adetlerinin devamını isteyerek, kiliselerin camiye tahvil edilmeyeceğini, izdivaç ve defin işlerini Rum kilisesi usulüne göre eskisi gibi yapabileceklerini söylemişti²³⁵.

---

²³⁰ Vryonis, *a.g.e.*, s. 357

²³¹ Vryonis, *a.g.e.*, s. 357

²³² İsmet Kayaoğlu, "Türk Yönetiminde Gayri Müslimlere Gösterilen Tolerans", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, 2007, s. 386

²³³ Vryonis, *a.g.e.*, s. 357

²³⁴ Turan, *Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 257

²³⁵ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979, s. 527

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Türkler Anadolu'da ihtida meselesini politik bir yaptırım olarak değil, ekonomik kayıpları göz ardı ederek sadece tebliğ ve teşvik anlamındaki uygulamalar yoluyla ifa ederken İslâm'ın anavatanının sahipleri Arapların(Emeviler), Anadolu için sistematik bir ihtida politikası olmamıştır. Burada şu tespitite yapılmalıdır; Arapların, Anadolu'da ihtidayı politik hedefleri içinde görmemesinin sadece cizye vergisinin, hazineleri için sağladığı muazzam kaynağı kaybetmemek adına desteklemediğini söylemek biraz safdillik olur. Üstelik burada Emevi ve Abbasi olarak birbirinden hem sülale hem de politik anlayışlar bakımından çok farklı olan iki devletin farklı uygulamaları vardır. İki dönemin politik uygulamaları çoğu zaman birbirine muhaliftir. Arap coğrafyasının siyasi hâkimiyet sınırlarını Emeviler çizse de bu sınır dahilindeki kültürel çizimi Abbasilerin eliyle olmuştur. Araplar hiçbir zaman Anadolu'nun askeri ve idari olarak üstünlüğünü ele geçirememişlerdi. Oysa bu tarz üstünlüğü ele geçirdikleri coğrafyalarda Araplar, ihtida hareketlerini bizzat devlet eliyle ekonomik kayıpları düşünmeden desteklemişlerdir. Bundan hareketle Orta Asya'dan, Afrika içlerine oradan İberya'ya kadar uzanan politik hâkimiyet alanındaki Arap ihtida hareketleri çok sarıhtir. Sonuçları bakımından da tamamen kalıcıdır.

3.1.3. Anadolu'da İhtida Sırasında, Var Olduğu İddia Edilen Cebri Örnekler ve “Neo-Martyrdom” İdeolojisi

Genel olarak hem Selçuklu Devleti ve Beylikler döneminde ve hem de Osmanlı idaresi altında gayrimüslimlerin ihtidası desteklenmiş ancak kıyımcı bir politik anlayış ile ilgili her hangi bir yapılanmaya da gidilmemiştir. Müslüman olmayan dinî kurumlara da hukuksal ve geleneksel hoşgörü gösterilmiştir. Ancak bu, İslâm'a davet olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu hoşgörünün alt yapısını oluşturan duygu, hissî olarak bir dönüştürme ve hidayete eriştirme tutkusudur. Burada mühim olan metot meselesidir. Diğer çağdaş, Avrupa'daki Ortaçağ devletlerinde uygulanmış dinî dönüşüm sürecindeki kitlesel tahripler, zorlayıcı unsurlar, hatta ölümcül dayatmalar şeklindeki bir üslup Anadolu ihtidasında kullanılmamıştır. Tersine tebliğ odaklı ve hoşgörü mantalitesi içinde yer alan bu uzun süreç özellikle Vatikan merkezli seyyah ve teologların dolaylı gözlemlerini aktardıkları eserlerinde hayli farklı irdelenmiştir. Bu anlamda İslâmî siyasi gelenek hukuk ve özgürlük temeli üzerine kurulduğundan Selçuklular da bu geleneği sürdürmüştür. İşte bu noktada batılı kaynakların bu süreçte esaslı araştırmalar olmaksızın, dolaylı çeviriler, eksik metinler, sözlü mitler üzerine yazdıkları ve batı dünyasına ihtidanın ıstıraplı yüzünü ve barbarlığını gösterdiğini düşündükleri bazı örnekleri işlemeyi uygun gördük. Zira batılı bakış açısını göstermesi

açısından bunlar önemliydi. Ancak gerçek bile olsa çağdaşları ile karşılaştırıldığında hayli ehemmiyetsiz hadiselerdi ve mukayeseli tarihi dönem çalışmaları yapıldığında oryantal dünyanın egemenliğindeki milli ve dinî unsurların batıninkine göre çok daha canlı ve öznel kaldığı noktası dikkate şayandır.

Hz. İsa örneğini izlediklerini öne sürerek kâfirlere karşı kendilerini feda eden inancı savunan martırlar, farklı bir ifadeyle din şehitleri, Hıristiyan kahramanlar olarak görülür. III. yüzyılda Hıristiyanlık üzerindeki Roma baskısı sırasında ortaya çıkan martırlık olgusu VII. ve IX. yüzyıllarda Arap işgalleri sırasında, Bizans İmparatorluğu dâhilindeki ikonakırıcılık sırasında ve de son olarak 1071’de Türklerin Anadolu’da ilerlemeye başlaması sonrası tekrar gündeme gelmiştir²³⁶. Son olarak ise İspanya’da İberya’nın tekrar Hıristiyanlaştırılması ve Haçlı seferlerine katılımı artırma psikolojisinin motivasyonu olma noktasında birdaha ortaya çıkmıştır.

Nitekim Nikephoros Phokas, kâfirler olarak nitelediği Müslümanlar ve diğer dine mensup topluluklar karşısında ölen bütün savaşçıların *martyr* olarak ilan edilmesini kiliseden talep etmişti. Bu duygu Müslümanlarla savaşmanın kutsal bir savaş anlamına geldiğini gösteren garip bir durumu ortaya koymaktaydı²³⁷. Bu yeni şahadet ideolojisi 1098’lerde Türk Emir’i Ali (Amiralis) tarafından Paipert²³⁸, Erzurum’da esir alınan, Trabzon’un ruhani lideri ünlü Theodore Gabras²³⁹ kadar önemli kişileri içermektedir. Bu lideri esir alan kişi, başarısızca Gabras’ı dininden döndürmeye çalıştı. Gabras, önce yüzükoyun karın üstüne yatırıldı ve dövüldü. Bununla beraber, o kararında sebat etti, bu nedenle gardiyanları onu diri diri parçalamaya başladılar, dilini kesip, gözlerini çıkardılar, daha sonra kafa derisini

---

²³⁶ Buket Kitapçı Bayrı, “Genç Niketas’ın Şehit Edilmesi: Selçuklu Sultanı II. Mesud Döneminde Zorla Din Değiştirme Kanıtı mı? Yoksa İmparator II. Andronikos Dönemi Bizans Politikalarının Bir Yansıması mı?”, http://www.sgsymposium.org/tr/bildiri_icerik.asp?ID=17

²³⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.269

²³⁸ Bugünkü Bayburt ili.

²³⁹ Trabzon’da bağımsız bir dükalık kuran Theodore Gabras, 1140 yılına kadar Trabzon ve çevresindeki bölgeleri hâkimiyeti altında tutan Gabras ailesindedir. Gabras ailesinin mensupları Bizans’a karşı bağımsızlıklarını Selçuklular ve Danişmendliler ile olan ilişkileri sayesinde koruyabilmişti. Bizans yönetiminin Gabras ailesinin Trabzon’daki hâkimiyetine son vermesinden IV. Haçlı seferine kadar geçen süre içinde Trabzon, İstanbul’un denetimi altında kalmış ve bölgede bir daha bağımsız bir idareci ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte Gabras ailesinin bölgedeki nüfuzu kısmen etkili olmayı sürdürmüştür. (Yusuf Ayönü, “Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan, Editör: Doç Dr. Süleyman Özkan, Sayı: 1, İzmir Ege Üniversitesi, 2008)

yüzdüler, bacaklarını ve diğer uzuvlarını kestiler. Kalıntıları yakıldı ve Emir Ali, onun kafatasından yapılan altın kaplaması bir kadeh yaptırdı²⁴⁰.

Aziz yazıtlarında yer alan daha detaylı bir olay, yeni şehit (yehova şahidi) Genç Nicetas'a aittir. Kendisi ve iki Hıristiyan tüccar, Nyssa'ya²⁴¹ gitmek üzere Ankara'dan yola çıktılar ve gidecekleri yere Müslümanların Ramazan oruçları sırasında ulaştılar. Türkler onları şehirde yemek yerken görünce galeyana geldi ve Yunanlıları valinin önüne çıkardılar. Soruşturma sırasında bu üç genç adam eylemlerini savundu, Hıristiyan olduklarını ateşli şekilde beyan ettiler ve Peygamber'in dinine iftira attılar. Vali yüzlerinden dövülmelerini emretti ve orada hazır bulunan kadı onları ölüme mahkûm etti. İnfaz yerine giderken, kalabalık toplandı ve onlara taş, sopa ve bıçaklarla saldırdılar. İnfazcılar, yakılacak olan mahkûmlar için ateşi hazırladı ve onlardan din değiştirme ile ölüm arasında seçim yapmalarını istediler. Yaklaşan işkencenin dehşeti, iki tüccarın iradesini zayıflattı ve bu noktada Hıristiyanlıktan feragat ederek Müslümanlığa döndüler. Bununla beraber Nicetas, Hıristiyan inancını yüksek sesle beyan etti ve İslâm'ı şiddetle ret etti. Bunun üzerine infazcılar hükümlü adama işkence etmeye ve yüzüne vurmaya, saçlarını yolmaya ve uzuvlarını kıvırmaya başladılar. Nicetas'ın teyzesi, bu korkunç manzaranın tanığı, ağlayarak yeğeninden kendini kurtarmasını istedi. Nicetas, azmi hiç sarsılmadan Muhammed'i lanetlemeye başladı ve kalabalığı o kadar kızdırdı ki, bazıları işkence görmüş kurbanın üzerine atlarken, diğerleri ise cellâtlara ölüm cezasını bir an evvel uygulaması için ısrar ettiler. Nicetas ayaklarından, alevlerin üzerine geçirilmiş bir kirişe asıldı ve ölene kadar kızartıldı. Geri kalan birkaç kalıntısı Hıristiyanlar tarafından dine uygun şekilde toplandı ve nihayetinde St. Gregory Kilisesi'²⁴²nde gömüldü²⁴³.

Bu olayların sonrasında Hıristiyanlık inancının bu yeni kahramanlarına da *neo-martyr*, yani *yeni din şehitleri* denmiştir. Bazı bilim adamlarına göre Genç Niketas'ın öyküsü Anadolu'nun Türk egemenliğine geçmesi sonrası yaşanan zorla din değiştirme örneğidir²⁴⁴.

---

²⁴⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 360

²⁴¹ Nevşehir ilinin eski adı.

²⁴² Kilise Nevşehir'de bulunmaktadır. Aziz Gregory (335–394) Kayseri Piskoposu Aziz Basileios'un kardeşidir. Arianizme karşı olmak, onun yazılarında belirgin bir şekilde ortaya çıkar. *Hıristiyan Kredosu* ile ilgili toplanan Konsillere katılarak İmparatora bile vaaz etmiştir. Daha sonra Roma İmparatoru Valens'in Arianizmi desteklemesi üzerine sürgüne gönderilmiş, İmparator ölünce de tekrar Kapadokya'ya dönmüştür. (Mehmet Aydın, **a.g.e.**, s. 255)

²⁴³ Vryonis, **a.g.e.**, s.361

²⁴⁴ Bayrı, "Genç Niketas'ın Şehit Edilmesi..."

Bu spesifik vakalar Calecas²⁴⁵, Scholarius²⁴⁶ ve diğerlerinin yeni şahadetin, Anadolu dinî tarihinde XI. yüzyıldan bu yana önemli bir özellik olduğu iddialarını teyit eder niteliktedir²⁴⁷.

Bu geniş çeşitlikteki faktör ve koşullarla başlayan ihtida süreci belirleyiciydi ve XI. ile XV. yüzyıl arasında (hatta ondan sonra bile) Anadolu'nun her bir köşesine yayıldı²⁴⁸.

Scholarius'un yazıları, Hıristiyan yapılarını boşaltan geniş ölçekli ihtida hareketlerinden kapsamlı ifadeler içerir. Scholarius, Floransa Konseyinde, Latinlerle bir ittifak kurmak için çalışırken ateşli vaazında, Türk yönetimi altındaki Yunan Hıristiyanların acıklı durumundan ve ıstıraplarından bahseder. Aksi halde olması muhakkak olan fetih; kuşatma, soykırım, köleleştirme ve kıtlık beklediklerini ayrıca çocuklarının devşirilmesi, rahiplerinin aşağılanması ve hepsinden ötesi gönüllü veya zoraki İslâm'ı kabul ettirme hareketleri gibi durumların artarak devam edeceğinden bahseder. Bütün bunlar nedeniyle, diye devam eder, “...dinî birlik kurulmalı aksi halde sonuçlar doğuda Hıristiyanlık için ölümcül olacaktır. Ve dünyada barbarların hükmü altında yaşayan Hıristiyanların başına gelecek olanlar tam da budur; İsa'ya inanlar kesinlikle yok edilecektir. Ve inanıyorum ki birkaç yıl içinde bu akın ve imansızlık bütün Hıristiyanlığa ulaşacak ve hepsi barbarlara esir olacak.”²⁴⁹

Fakat bu düşüncelerin aksine Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli ve daha birçok bölgesinde uyguladığı siyaset doğrultusunda orada yaşayan Hıristiyan dinine mensup insanlar arasında zorla İslâmlaştırma politikası uygulamadığı görülür, hatta insanları dinî yaşantılarında serbest bıraktığı, bununla birlikte ihtida eden kişileri ödüllendirdiği çeşitli olaylarla belirlenmiştir. Osmanlı askerî teşkilatının en önemli unsuru olan tımar sistemi

---

²⁴⁵ (D.1355-Ö.1415), Ortaçağda Bizans İmparatoru Manuel II döneminde Venedik'e gönderilmiştir. Osmanlıya karşı Latin yardımını isteyen temsilcidir. Ancak onun asıl edebi kimliği değerlidir. Yunan Edebiyatını Batı Avrupa'ya tanıtan Manuel Calecas olmuştur. (www.medievalists.net/files/08100419.pdf)

²⁴⁶ (D.1403-Ö.1472), Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sonrası atadığı Ortodoks patriktir. İlahiyatçı ve hukukçudur. 1450'de bir manastıra kapanarak keşiş hayatı sürerken, İstanbul'un fethi sonrası o da diğer keşişlerle beraber köle pazarında satılmıştı. Edirne'de bir Türk'ün evinde çalışırken bulundu ve İstanbul'a getirildi. Kâfirlerin yönetiminde ilk patrik olmak korkutucuydu çünkü Ortodoks Kilisesinin geleceğini ya âbâd ya da berbâd edebilirdi. Scholarius, tereddüt içinde sorumluluğu üstlendi ve 1454 Ocağında Patrik II. Gennadios olarak o sırada camiye çevrilmiş olan Aya Sofya da değil Kutsal Havariler Kilisesindeki törenle yeni vazifesini kabul etti. Tıpkı geçmişte imparatorların yaptığı gibi, patriğin makam esasını, Sultan Mehmed kendi eliyle Gennadios'a verdi. II. Mehmed, kendisini, Sezarların mirasçısı ve gelmiş geçmiş bütün Constantinoslular'ın ardılı “Basileus” gibi görmekten hoşnuttu. (Nicol, a.g.e., s. 421)

Ek I'de Scholarius'un Fatih Sultan Mehmet'in elinden Patriklik fermanını aldığını gösteren temsili bir resim bulunmaktadır.

²⁴⁷ Vryonis, a.g.e., s.362

²⁴⁸ Vryonis, a.g.e., s.362

²⁴⁹ Vryonis, a.g.e., s. 363

uygulanırken, insanların din ve milliyetleri göz önüne alınmaksızın liyakati olan herkese tımar tevcihi yapılmıştı. Hıristiyan tımar sahiplerinden bazılarının zamanla İslâmiyet’i seçerek Nev-Müslim adıyla defterlere kayıt edildiği görülmüştür. Bunların sayılarının fazla olmadığını çünkü insanların dinine göre tımar tevcihi yapılmadığını, Hıristiyan tımar sahiplerinin bazen bir Müslüman tımar sahibinden daha geniş topraklar üzerinde yaşadığını dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin Rumeli de din ayırt etmeksizin herkese tımar tevcih ettiğini görmekteyiz²⁵⁰.

Hıristiyanlar tarafından kaleme alınan yazılı eserlerde de İslâmiyet, “*deccalin öncüsü*” bir tehlike, Aryuşçuluk veya monofizitizmle bağlantılı “*sapkın bir Hıristiyan mezhebi*” olarak tasvir edilmektedir.²⁵¹ Fakat daha ilginç ikona karşıtı hareketin nedeni olmak bir tarafa bu reddiyelerde zaman zaman İslâm, putperest bir inanç olarak görülmüş; bir takım yanlış anlamalar ve çeviri hataları sonucu, Müslümanların “*Khobar*” (Kâbe) denilen bir taş veya “*metalden yapılmış bir tanrıya*” inandıkları zannedilmiştir²⁵².

Tarihi olaylar, Hıristiyanların psikolojisi üzerinde kesinlikle derin bir etki bırakmıştır. Bizans’ın yenilgisini yaşadılar ve şahit oldular ve şimdi yabancı bir inancı ilan eden askeri bir fethin kullarıydılar. Hiç şüphesiz bazıları, bu gerçekte İslâm’ın doğruluğunun bir kanıtını görmüştür. Bazıları ise derviş ve din bilginlerinin vaazları ve İslâmi uygulamalar ile evliyalarını Hıristiyanlarınkilerle eşitlemeye yönelik dinî bağdaştırıcılık yoluyla, asimilasyona hazırlandılar. Her durumda güçlü ekonomik ve sosyal motivasyonlar vardı. Mühtediler, külfetli cizye vergisinden kurtulabilir ve tarım vergileri hafifletilebilirdi. Diğerleri yöneticilik pozisyonları ve arazi için ümitlenebilirdi. Dönüştürme, en tercih edilen dinî gruplara girişe neden oldu ve Hıristiyanlığa yönelik, ayrımcılık durumunu ortadan kaldırdı. Poligami ve cariyelik üzerine dayalı hedonizmin²⁵³ de dönmüş olanları cezp ettiğine dair kanıtlar mevcuttur. On dördüncü asır Calecas’ın, Nicaea halkına yazdığı mektuplar, sadece dayatılan dönüşümü ve şifreli-Hıristiyanlığı değil aynı zamanda yeni-şahadet fenomenlerini de ortaya koyuyor. Bu son olgudan, Gennadius Scholarius’un bir asır sonra, Türk Constantinople’unda

---

²⁵⁰ Havva Selçuk, “Tapu Tahrir Ve Maliyeden Mudevver Defterlere Göre Rumeli’de İhtida Hareketleri (1432-1482)” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12, 2002, s. 89

²⁵¹ John Meyendorf, “Bizans’ın İslâm Anlayışı”, çev. Fuat Aydın, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, 2002, s. 21–22

²⁵² Meyendorf, **a.g.m.**, s.27-32

²⁵³ Hedonizm: Yaşamın amacının zevk almak ve mutluluktan ibaret olduğunu savunan dünya görüşüdür. (Faruk Sönmezoğlu, **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s. 83)

ilk başpiskopos olduktan sonra İstanbul'da yapılan cemaât toplantısında okuduğu “Constantinople'un Düşüşüne Pastoral Mektup”adlı eserinde de bahsedilmiştir²⁵⁴.

*“Hiç kimse (barbarların ortasında yaşayanlarla, inançları uğruna cefa çekenlerle ilgili olarak) onların ‘yeni’ Mercurioi, Procopioi ve Georges olduklarından hatta bu seleflerinden daha yüce ve aynı zamanda onlardan daha cesur olduklarından şüphe edemez... Bu şimdiki rahipler (Hıristiyanlığın), fevkalade sabırla, sadece taşıdıkları Hıristiyan isimleri nedeniyle barbarların elinde her gün çektikleri dile getirilemez acılara dayandılar. Ne bunlarla (acılarla) yaşamaktan çekindiler ve kaçış umutları da yoktu... ne de Tanrı'nın makul surette izin verdiği din değiştirme işlemiyle Jesus sevgisinden saptılar.”*²⁵⁵

Sonuç olarak Bizans metinlerinde ve birçok din adamının düşüncesinde başlangıçtan itibaren var olan Müslüman imajı Türklerinde bu dine mensup olmalarından dolayı bazı yanlış eşleştirmeleri ortaya koymuştur. Yani modern terminolojideki “ürünün markalaşması” değil, “markanın ürünleşmesi” şeklinde bir gelişme olmuş, Müslümanlık etnik anlamda Türklüğün önüne geçmiştir. Dolayısıyla pek çok batılı kaynak Türkler'in bahsi sırasında onlardan Müslümanlar diye söz etmiştir. Ayrıca bazı Bizans ve Latin teologların, Müslümanların Hıristiyanları din değiştirmeye zorladığı konusundaki dogmatik vizyonunu değiştirmemeleri döneme ait pek çok bilgiyi sadece hissi ve abartılı yaptığından kaynaklar nesnel olmaktan uzaktır.

3.1.4. Mühtedilerin Seremonileri İle İlgili Örnekler

Bu bölümde, ihtida edenlerin yeni inançlarına kabul törenleri ile ilgili bilgi verilmektedir. İhtida törenleri bireysel ya da grup olarak sembolik bir şekilde gerçekleşir ve geçişin şahitler huzurunda olması esastır.

Bir Hıristiyan'ın, başlangıçtan itibaren, bir Kâfir haline nasıl geldiğine dikkat edilmelidir. Bir Hıristiyan, Kâfir olmak istediğinde herkesin önünde işaret parmağını kaldırıp şu sözleri söylemek zorundadır: “La ilahe İllallah”, Muhammed Allahın gerçek elçisidir. Bunu söylediğinde onu baş imama götürürler, o zaman yukarıda yazılan sözleri imamın önünde tekrarlar. Artık Hıristiyan inancını inkâr etmek zorundadır ve bunu yaptığında ona yeni bir giysi giydirirler ve imam onun başına yeni bir başörtü bağlar ve bunu belki onun bir kâfir olduğunu göstermek için yapar çünkü Hıristiyanlar başlarına mavi ve Yahudiler ise sarı

---

²⁵⁴ Speros Vryonis, a.g.e., s. 360

²⁵⁵ Vryonis, a.g.e., s. 360

başörtüsü bağlarlardı. Daha sonra imam herkesten zırhlarını giymesini ister ve ata binmesi gerekenler biner, aynı zamanda civarda bulunan tüm imamlar da gelir. İnsanlar toplandığında, onu bir ata bindirirler, toplanan insanların onun önünden gitmesi ve imamın onun gerisinden trampetlerle, ziller ve küçük flütlerle gelmesi zorunludur. İki imam onun yakınında at sürer, böylece onu şehrin içine yönlendirirler ve kâfir yüksek sesle dua eder. Muhammed'i över, iki imam ona şu sözleri söyler. “*Thary wurdur, Messe chulidur, Maria cara baschidur, Muhammed kassuldur*” ki yaklaşık olarak şu anlama gelmektedir. “*Bir tek Tanrı vardır, Mesih O'nun hizmetkârı ve Meryem kuludur ve Muhammed baş elçisidir.*” Onu şehir içinde her yerde, bir sokaktan diğerine dolaştırdıktan sonra ibadethaneye getirirler ve sünnet ederler. Eğer fakirse, büyük bir bağış toplarlar ve kendisine verirler ve büyük kumandanlar onu özellikle onurlandırarak zengin hale getirirler. Bunu, Hıristiyanlar belki inançlarından dönmeye daha istekli olur diye yapıyorlar. Eğer dinini değiştirmek isteyen kişi kadınsa, yine baş imama götürülür ve yine yukarıda yazılan sözleri tekrarlamak zorundadır. İmam daha sonra kadının kuşağını alır, ikiye keser ve onlardan bir haç yapar, kadın bunların üstünden üç kez geçmek ve Hıristiyan inançlarını reddedip yukarıda yazılan diğer sözleri söylemek zorundadır²⁵⁶.

İhtida süreci elbette ihtida eden için sancılı bir süreç zira o, yalnız inançları bakımından geçmişle ilgisini kesmez, aynı zamanda inanca bağlı olarak geliştirdiği kültürünü ve kültür çevresini de değiştirir. Dolayısıyla evvelden içinde yaşadığı topluma yabancılaşır hatta ret görürler. Bu ret durumunun mühtedide oluşturabileceği olumsuz etkileri gidermede devlet hukuki, idari ve sosyal tedbirler alır, bunlardan bazıları şunlardır:

- 1- Henüz yaşı küçük olan mühtedinin “*ehl-i İslâmdan bir münasib mahalle verilmesi*” için kendisine maddi yardımda bulunulması;
- 2- Evlat/ahiretoğlu edinilerek “*koruyucu ailelerin*” şefkat dolu bakımlarına tevdi edilmeleri;
- 3- Mühtedi çocukların, zimni anne ve babalarından ayrılmaları;
- 4-Mühtedi kadınların, gayrimüslim kocalarından ayrılmaları;
- 5- Mühtedilerin, gayrimüslimlerle birlikte oturmalarının yasaklanması;
- 6- Müslüman cariyelerin, gayrimüslimlere satılmasının yasaklanması;

---

²⁵⁶ Vryonis, a.g.e., s.358.

- 7- Zimnilerin elinde ihtida eden cariye ve esirlerin, Müslümanlara sattırılması;
- 8- Gönüllü teşebbüs ve kuruluşlarca yardım kampanyalarının düzenlenmesi;
- 9- Mühtedilerin, vakıflar yoluyla korunmaya çalışılmaları²⁵⁷;

Yukarıda sözü edilen kâfirlik nitelemesi biraz ağır olmakla birlikte, Kur'an indiği coğrafyadaki dinler hakkında bilgiler sunmuş, hatta karşılaştırmalar yapmış, böylece kendi din tanımını ortaya koyduktan sonra, dolaylı olarak hakkında bilgi vermediği dinlerin de geçersizliğini ilan etmiştir²⁵⁸. Bu bağlamda Kur'an'da zikri geçen dinlerden biri olan Hıristiyanlık mensuplarının bu din üzerinden teolojik bir eleştiriye tabi tutulması Müslümanlar için tebliğ noktasında kişisel ödevler yükler. Müslümanlar, Kur'an'dan hakikatliği zedelenmiş aslından sapmış olarak öğrendiği, Hıristiyanlara karşı kendi dinlerini öğretmek ve yaymak adına çalışmalar yapmıştır. Diğer taraftan önceki dinlerini terk ederek İslâm'ı seçenlere, inanç ilkelerini algılayabilecekleri tarzda sunma görevini Kelamcılarının yüklenmiş olduklarını görmekteyiz. İyi yetişmiş Hıristiyanlarla karşılaşan Müslümanlar, İslâm'ın ilkelerini ileri düzeyde savunma gereğinin farkına varmışlardı. Çünkü İslâm aleyhindeki reddiyeler ya da İslâm'a sempati duyan Hıristiyanların akıllarındaki sorulara yanıt verebilmek gerekli diğer dinlerde de olduğu gibi İslâmi bilgi ile olabilmekteydi²⁵⁹.

Normal bir Hıristiyan'ın İslâm'ı seçmesinde bir problem yaşanmamaktaydı. Çünkü yukarıda anlatılan usule yakın bir törenle Müslüman olunabilmekteydi. Fakat İslâm'ın yeni Müslüman olana anlatılabilmesi yani yasakları ve serbest kıldıkları hakkında detaylı bilgi verilmesinde sorunlar oluşmaktaydı. Genelde halifenin huzurunda gerçekleştirilen dinî içerikli tartışmalar göstermektedir ki, Müslümanlar çok erken dönemlerden beri kendilerinin inançlarını reddeden yüksek kültüre sahip bir halkla aynı coğrafyayı paylaştıklarının farkındadır. Bu coğrafyada Hıristiyan ve Yahudilerden başka Budist ve Hint dinlerinin müntesipleriyle temas halinde olan Müslümanlar, savunma ve kalem kavgası ihtiyaçlarının bir gereği olarak felsefe tahsiline girişmişlerdir²⁶⁰.

---

²⁵⁷ Osman Çetin, **Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat, Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim Kültür ve Sanat**, Prof. Dr. Mikail Bayram'a Armağan, Editör: Mustafa Demirci, Kömen Yayınevi, Armağan Dizisi 2, 1. baskı, Konya 2009, s. 90

²⁵⁸ Hüseyin Atay, **Kuran'ın Reddedtiği Dinler**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara 1999, s. 39

²⁵⁹ William Montgomery Watt, **Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık**, çev. Turan Koç, İz Yayınları, İstanbul 2002, s.19

²⁶⁰ William Montgomery Watt, **İslâm Kelamı ve Felsefesi**, çev. Süleyman Ateş, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s. 7

İslâm inancını savunma ihtiyacına ilave olarak, Hıristiyan karşıtı söylemin oluşmasında başka teolojik nedenleri de zikretmek gerekmektedir. İslâm'ı yeni kabul eden mühtedilerin İslâm toplumuyla bütünleşmesini sağlama ve önceki inançlarından kaynaklanabilecek bir takım kuşkulardan onları uzaklaştırma, İslâm'ın yeni dinî akımlar içerisinde, özellikle de Hıristiyanlık içinde erimesini önlemek için İslâm'ın orijinalliğini gösterme gibi sebepler de Hıristiyan karşıtı söylemin oluşmasında etkili olmuşa benzemektedir²⁶¹.

İslâm teorisinde bütün dünyayı İslâmiyet'e davet zorunlu olsa da din konusunda zor kullanılamaz. Kur'an da geçen "*Leküm diniküm veliyedin*" (sizin için bir din, bizim için de bir din vardır) ve "*La İkrahe fi'ddin*" (dinde zorlama yoktur) ayetleri gereğince Müslüman olmayan kişilerin dinlerine saygı göstermek bir zorunluluktur. İslâm hukukuna göre yabancılar İslâm dinine girmeye ve ibadete zorlanamaz²⁶². Bu usule göre İslâm'ı seçen kişiler genellikle belirli uygulamalar ya da küçük törenlerle Müslüman olmaktaydılar. İlk dönemlerde Kelime-i Şahadet getirerek Müslüman olanlara daha sonraları kelam dersleri verilmekteydi. Türklerde ise Müslümanlığa geçenler nev-müslim olarak kayıt altına alınmaktaydı. Bu işlem bir dinî ulema ya da kadı önünde törenle birlikte yapılmaktaydı²⁶³.

Sonuç olarak, hem İslâm dininin kendi iç dinamizmi gereği hem de Türk sosyo-kültürel yapısı gereği ihtidaya maruz kalan toplumlarda bu olgu daha ziyade davet yoluyla gerçekleşmiştir diyebiliriz. Mühtediler bu yeni durumun getirebileceği sosyal, ekonomik, duygusal sıkıntıları Müslüman kurumların destekleriyle atlatabilmişlerdir.

3.2. ANADOLU'DA İSLÂMLAŞMA HAREKETLERİNİN HAZIRLAYICI UNSURLARI

Anadolu'da İslâmlaşma hareketleri kısmen Arap akınları döneminde ama çoğunlukla Türklerin Anadolu'ya geldikleri ve yerleştikleri dönemde çeşitli unsurların yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Gerekli sosyal alt yapının hazırlanması, süreci hızlandıran bir hadiseydi. Coğrafyanın yeni sahipleri müesseseseleşme anlamındaki yapılanmalara uzak değildi ve bu tecrübeler şimdi yeni ana vatanda çok işe yarayacaktı. Bu tecrübeler ve yardımcı kuruluşların ihtidaya katkıları aşağıda irdelenmiştir.

---

²⁶¹ İbrahim Kaplan, "Erken Dönemde Hıristiyan Karşıtı Söylemin Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Sebepler", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 47, Sayı: 2, 2006, s. 173

²⁶² Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Turhan Yayınevi, Ankara 1978, s. 72-73

²⁶³ Belkıs Konan, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 57, Sayı: 1, 2008, s. 175

3.2.1. Bir Müslüman Müessesesi: Fütüvvet Geleneği, Ahi Teşkilatı ve Birlikleri

İslâm Dünyası'nda esnaf kesimleri arasında yer etmiş olan dindarlık biçimi ve esnaf ahlakını oluşturan değerlere baktığımızda, bu dindarlık biçiminin ve değerlerinin genellikle tasavvufi bir dünya görüşünden kaynaklandığını görmekteyiz.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması konusunda fütüvvet geleneğinin katkısı büyük olmuştur. Çünkü bu akımlarla, Anadolu'da Türk devletinin teşekkülü sağlam temellere oturtulurken diğer yandan İslâm'ın yayılması, milli birlik ve bütünlüğün muhafazası gerçekleştirilmekteydi. Şehir ve kasabalara yerleşen tarikat zümreleri, başta bürokrat ve entellektüel zümreler olmak üzere halk kitleleri ile yakın temas kurmaktaydılar. Tarikat zümreleri gibi medrese ve diğer içtimaî müesseselerin de daha çok şehirlerde yoğunlaşması, şehir halklarının göçebe ve köy halklarına oranla daha yüksek dinî kültüre sahip bulunması sonucunu doğuruyordu. Şehir merkezlerinden uzak muhitlerde ikamet eden ve dinî bilgileri oldukça zayıf, anelerine son derece bağlı Türkmenler ise, kendilerinden olan şeyh ve dervişleri örnek almakta ve hayatlarını onların direktifleri doğrultusunda idame ettirmektedir²⁶⁴.

Aşık Paşazade, Anadolu'daki "*seyyahları*" tanımlarken sadece Anadolu Abdallarından (dervişleri) değil, aynı zamanda Anadolu Ahilerinden de söz etmiştir. Sonuçta XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun ekonomik ve siyasi yaşamında olağanüstü derecede önemli rol oynamış olan Ahi grupları, bu dönemde uzun ve oldukça kapalı gelişim geçiren bir ideal olan fütüvvet kavramına sadık organizasyonlardı. Bir ideoloji olarak Fütüvvet'in menşeinin, genç adam ve kendisinden beklenen asalet, cömertlik, cesaret ve benzeri meziyetleri kavramına odaklanan belli bir erken dönem Arap idealinden çıkmış olduğu bellidir. Fütüvvetin bir ahlaki ideal olarak ortaya çıkması ve yayılmasından daha önemli olan, fütüvvetin İslâm kasabalarında genç adamların örgütlenmesi şeklindeki sosyal ve tarihi gelişimidir. Muhtemelen ilk dönem Arap geleneklerine kadar uzanan ahlaki konseptin gelişiminin aksine olarak fütüvvet cemiyetlerinin tarihi çok büyük ihtimalle, İslâmiyet öncesi Yakın Doğu'nun kurumsal yapıları içinde ortaya çıkmıştır. Araplar bu topraklara yayıldığında, buralarda mevcut olan değişik türde şehir örgütlenmeleri buldular ve bu örgütlenmeler, pratik olmasa bile teorik olarak, Arapların fata-fütüvvet ahlak kavramını benimsemiş görünüyorlardı. Bununla birlikte bu örgütler, suffilerin katıldığı ve yeme, içmeye karşı sabır gösterme, cinsî

---

²⁶⁴ Osman Çetin, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 163

ahlaksızlık, hırsızlıkla karakterize edilen gevşek bir yaşamdan vazgeçtikleri fütüvvetin fedakârlık tarzını her zaman benimsemediler. Dokuzuncu ve on ikinci yüzyıl arasındaki dönemde bu gençlik örgütleri kasabalarda oldukça asi hale geldiler ve kendilerini sık sık merkezi otoriteye muhalif politik faktörler olarak ileri sürmeyi denediler. Onları hiç sevmedikleri aşikâr olan bu dönemin tarihçileri, onları ayyarun (soyguncular, kopuklar) olarak damgalamıştır. Halifeliğin tüm topraklarına adamakıllı yayılmış olmaları ve sahip oldukları güce istinaden Halife Nasır (1180–1225) fütüvvette reform yapmak ve onu kendi gücünü pekiştirmek amacıyla kesin bir kontrol altına almak için girişimlerde bulundu. Yenileme hareketinde, hatta onun da öncesinde, fütüvvet cemiyetleri ile Küçük Asya’daki derviş mezhepleri arasındaki yakın bağların ilk belirtisi olmasına istinaden önem arz eden bir etken olan suffilerin fütüvvet içindeki etkisinin oldukça arttığına dair belirtiler mevcuttur²⁶⁵.

Göçebe Türkmen kabileleri Anadolu topraklarına yayılırken, hemen hemen aynı tarihlerde stratejik önemi bulunan bazı noktalara tekkesini kurup irşada koyulan şeyh ve kolonizatör dervişler de Anadolu’yu bir ağ gibi sarmaya başladılar²⁶⁶.

Arap kültüründe ideal kahraman, şehadet ve şecaat timsali olan Fütüvvet erinin adı “*Feta*”, İran kültüründe “*Cevanmerd*”, Türk kültüründe “*Akı*”dır. Türk Akıllığı, İslâmiyet’le Arap Fütüvvet şiarından etkilenmiştir. Akıllar birbirlerine karşı kardeşçe tutumundan dolayı Akı kelimesi yerini Ahi kelimesine bırakmış ve Abbasi Devleti’nin sona ermesiyle de Fütüvvet yerini Ahiliğe bırakmıştır.²⁶⁷ XI. yüzyılın sonlarından itibaren kısa zamanda göçebe Türkmen kabileleri Türkistan ve Horasan yöresinden kalkıp Anadolu’ya gelmiştir. Harezm, Horasan ve Azerbaycan üzerinden batı istikametinde Anadolu’ya kitleler hâlinde göç eden zümreler arasında çok sayıda mutasavvıf, âlim ve sanatkâr bulunmaktaydı²⁶⁸. Bu durum Anadolu fütüvvet geleneğinin başlaması açısından önemliydi. Çünkü göçebe Türkmenlerin İslâmlaşma sürecini hızlandırmak, Anadolu’yu Türk yurdu haline getirmek, şehirlerde yaşayan Rum ve Ermeni tacirlerle rekabet edebilmek amacıyla Ahi teşkilatı Anadolu’da kuruldu. Kısacası Anadolu’da Ahiliğin şekillenmesi ve köylere kadar teşkilatlanması politik ve sosyo ekonomik bir mecburiyetin ürünüdür²⁶⁹.

---

²⁶⁵ Vryonis, *a.g.e.*, s. 398

²⁶⁶ Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I, İstilâ Devrinde Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 2, 1974, s. 281

²⁶⁷ Bayram, *Ahi Evren...* s. 130,132

²⁶⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 206–222

²⁶⁹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkârlar*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1973, s. 24

Nitekim Orta Asya'dan gelerek Anadolu'da Kayseri'ye yerleşen ve Ahiliği ilk getirenlerden olan Ahi Evren, Kayseri'de bir deri atölyesi açmış ve debbağlık mesleğini icra etmiştir. Aynı zamanda yöre halkının manevi duygularını yükseltmek üzere tasavvuf içerikli Fütüvvet anlayışını yaymaya çalışmıştır. Selçuklu sultanı I.Gıyasu'd-Din Keyhüsrev, onun oğulları olan I. İzzü'd Din Keykavus ile I. Alaü'd-Din Keykubad'da Ahi Evren'in fikirlerinin gelişmesinde ve devletçe himaye edilmelerinde etkili olmuşlardır²⁷⁰.

Anadolu'daki fütüvvet, en az üç grup arasında temsil edildi: Hıristiyanlara karşı savaşmakla ilgilenen gazi cemiyeti; Selçuklu sarayı; çoğunlukla Ahi veya runud olarak anılan şehirli gruplar. İbn-i Bibi, Halife Nasır'ın 1215-16'da sultan Keykavus'u fütüvvetin sembolleriyile donattığını anlatır ancak Ahilerin saray fütüvvetinden mi geldiğini yoksa bağımsız olarak mı ortaya çıktığını belirlemek çok zor. Küçük Asya'nın kasabalarının tarihinde, gazilerin en fazla ilgilendiği sınır bölgelerinde en çok öneme sahip olan, fütüvvetin bu Ahi formuydu. Ahi terimi, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıl Anadolu'sunda genellikle, aynı zamanda rindlerin de lideri olan, kasabanın önde gelen bir bireyini tanımlamak için kullanılırdı. Bu rindler (runud) meslek sahibi olmayan gençliğin yanında geniş olarak zanaatkâr sınıfa mensup bekâr genç erkeklerden oluşuyordu. Terimin genişlemesiyle Ahi'nin sadece bu grubun liderini değil aynı zamanda grubun kendisini ifade etmek için de kullanıldığı görünüyor. Selçuklu devletinin gerilemesi ve Osmanlı devletinin kuruluşu arasında geçen dönemde, rindler Anadolu kasabalarının politik yaşamlarında önemli faktörler olarak belirdiler. Ahi ve rindler, hatta kendi yolcu hanlarında gerçekleştirilen törenlerinde bile çoğunlukla silahlıydılar ve devlet görevlileri onları sıklıkla askeri birlikler olarak kullandı. Sadece iç politika entrikalarında değil aynı zamanda dış ilişkilerde de etkin, kimi zaman nihai olarak yer aldılar. Anadolu'daki durum XIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIV. yüzyılın başlarında giderek bozulurken, Ahilerin bir dizi kasabada kontrolü ele geçirdiğine dair belirtiler bulunmaktadır. İbn-i Batuta bu gelişmenin farkındaydı ve bunu şöyle yorumladı²⁷¹:

*“Bu topraklardaki geleneklerden biri, bu toprakların Sultanı'nın bulunmadığı herhangi bir kısmında Ahinin hükümet gibi davranmasıdır; ziyaretçilere atlar ve elbiseler verir ve kendisini imkânı dâhilinde ağırlar.”*²⁷²

---

²⁷⁰ Mikail Bayram, “Anadolu Selçukluları Zamanında Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişmesi”, **Ahilik ve Esnaf Koneransları Seminerler Metinler Tartışmalar**, Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, İstanbul 1986, s. 175–176

²⁷¹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 399

²⁷² Vryonis, **a.g.e.**, s. 399

Zamanla Ahilerin, siyasi otoritelerin güçlendiği dönemlerde siyasi etkinliklerinin azaldığı ama kaybolmadığı: herhangi bir otorite boşluğu ortaya çıktığında ya da mevcut egemen otoritenin zaafa uğradığı dönemlerde birden bire sahneye çıktıkları söylenebilir²⁷³. Buna bir örnek verecek olursak, Anadolu Selçuklu Devletinin 1243'te Köseadağ Savaşı'nı Moğollar karşısında kaybetmesiyle ortaya çıkan otorite boşluğunu gösterebiliriz. Bu sırada Anadolu'da iki güç vardır; Türkmenler ve Ahiler. Ahilerin güç kazanması ile devletin siyasi otoritesinin zaafa uğraması arasında bir paralellik vardır. Özellikle, o zaman Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'da Ahi Ahmed Şah güçlenmiş ve yanında birçok taraftar ile kendini göstermiştir²⁷⁴. Söz konusu savaş sonrası, otorite boşluğu nedeniyle Ahi Örgütü gelişme kaydederek önemli bir kitleyi kendi içine almıştır. Bazı önemli yerleşim merkezlerinde söz sahibi olarak yönetime müdahale etme imkânı bulmuştur. Bu dönemlerde iktidarda bulunanlar, Ahilerin dikkate değer bir toplumsal ve siyasal bir güç olduğunu fark etmişlerdir²⁷⁵.

Ahiler, hanları ve düzenli yaşamları ile sanki derviş uygulamalarının ve yaşamının dış görünüşünü andırır. Ahi organizasyonunun tekkelerinin en keskin gözlemcisi yine İbn-i Batuta'dır²⁷⁶.

“Genç Ahiler (Kardeşlik) Meselesi. Ahiyyanın tekil hali Ahi'dir, tekil birinci kişinin iyelik zamiri agh (birader) olarak telaffuz edilir. Anadolu'nun tüm Türkmen topraklarında, her yörede, şehirde ve köyde vardılar. Dünyanın hiçbir yerinde onlarla yabancılara gösterilen özen, onlara yemek verme ve memnun etme isteği, tiranların hâkimiyetine gem vurma, polis ajanlarını ve onlara katılan kabadayıları öldürme konusunda kıyaslanabilecek değildir. Bir Ahi, kendi tabirleriyle, diğer genç bekâr erkeklerle beraber kendi mesleğinin cemiyetine üye olan ve bekâr yaşamı benimsemiş ve onların lideri olmayı seçmiş kişidir. Ahi, bir han inşa eder ve onu kilimler, lambalar ve gerekli diğer ekipmanlarla donatır. Geçimlerini sağlamaları için onlara gün içinde çalışacakları işler verir ve ikindi namazından sonra ona kazançlarını toplu halde getiriler, bununla yiyecek, meyve ve hanın tüketimi için gerekli diğer şeyleri alırlar. Eğer, gün içinde bir yolcu kasabada belirirse, onu kendileriyle barındırırlar; satın almış oldukları şeyler onu ağırlamaya hizmet eder ve yolcu ayrılana

---

²⁷³ Claude Cahen, “İlk Ahiler Hakkında”, çev. Mürsel Özrürk, **Bellekten**, Cilt: LXVII, Sayı: 197, , Ankara 1986, s. 599

²⁷⁴ Ahmed Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 31

²⁷⁵ Ernst Werner, **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar**, Çev. Orhan Esen -Yılmaz Öner, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 100

²⁷⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 399

kadar onlarla kalır. Eğer hiçbir yeni misafir gelmezse, kendileri toplanır ve yemeğe katılırlar ve yemekten sonra dans edip şarkı söylerler. Ertesi gün işlerine dağılırlar ve ikinci namazından sonra kolektif kazançlarını liderlerine getirirler. Üyelere fityan denir ve liderleri de, daha önce söylediğimiz gibi Ahi'dir. Dünyanın hiçbir yerinde, onlardan daha şövalyeye davranan adamlar görmedim. Şiraz ve İsfahan halkı davranışlarında onlarla kıyaslanabilir ancak bunlar, yolcuya karşı çok daha şefkatliler ve ona daha fazla saygı ve nezaket gösteriyorlar.”²⁷⁷

3.2.2. Ahilik Teşkilatlarının İhtida Üzerindeki Etkileri

Anadolu'nun mefkûre savaşlarında Türkmen bloğunu oluşturan Ahiler, Anadolu'da dinî, iktisadi ve kültürel bir varlık gösteriyorlardı. Ancak bu Türkmen bloğu dahilinde tahlili gereken Anadolu Abdalları, Bacıları ve Gazileri Vryonis'in eserinde detaylı olarak incelenmez. Bunun için, sürece katkılarını biz daha çok yerli kaynaklar cihetiyle ortaya koyduk. Vryonis, sürece etkisi bakımından Vakıf müessesesinin ve alternatif İslâm düşünce modellerinin daha çok üzerinde durur. Bu heterodoks akımlar ve Vakıf kurumunun sürece katkıları diğer konu başlıklarında incelenmiştir.

Dinî düşünce, duygu ve motiflerin Ahi örgütünün yapısal gelişiminde önemli bir yeri vardır. İyi bir teşkilatlanması da olan Ahilik, Anadolu'nun İslâmlaşmasında önemli rol oynarken Anadolu'nun Moğollar tarafından istila edilmesi sonrasında, dinî, toplumsal ve kültürel açılardan yeniden yapılanma bu kurumlar üzerinden olmuştur²⁷⁸.

Ahi birliklerinde gençler, İslâmi ve suffî müeyyideleriyle güçlendirilmiş sosyal etik kuralları yardımıyla terbiye edilerek, işinde mahir, dinî ve milli geleneklerine bağlı, toplumla uyumlu ve başıbozukluktan uzak, sorumluluk sahibi kişiler olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır²⁷⁹.

Çoğu akademisyen, Türklerin Anadolu'yu fethi ve Anadolu'ya göçlerinin beraberinde bir dizi önemli İslâmi organizasyon ve kardeşlik örgütü getirdiği gerçeğine dikkat çeker.

---

²⁷⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 400

²⁷⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Türk Suffiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 36–44

²⁷⁹ Halil İnalçık, “Ahilik, Toplum, Devlet” **II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 192- 193.

Aslında Osmanlı tarihçisi Aşık Paşazade, bunları dört grup olarak ayırdığında tarihlerinin XV. yüzyıla kadar gittiğini gözlemlemiştir²⁸⁰.

“*Ve Anadolu’da yabancılarla ve yolcular arasında olan dört grup vardı: onlardan biri Gaziyan-ı Rum, biri Ahiyan-ı Rum, biri Abdalan-i Rum ve son olarak Bacıyan-ı Rum.*”²⁸¹

Bu dört dernek ile ilgili olarak eksiksiz ve kesin olmaktan uzak bilgilerimiz oldukça geneldir ve çeşitli grupların birbirleriyle ilişkileri oldukça kapalı ve belli bir temele de oturtmak çok zordur. Bununla birlikte fütüvvet ve tasavvuf görüşlerinden birine veya diğerine bağlı oldukları konusu doğrudur. Fütüvvet’e bağlılık Ahileri ön plana çıkartırken sufi görüşlerine sadakat durumu da abdallarla (dervişlerle) karakterize edilirdi. Bununla birlikte her iki grup da tasavvuf ve fütüvvet ideolojilerini sırasıyla bir ölçüye kadar paylaşır ve her dört ocak da Anadolu’da Müslüman bir toplumun kurulmasında önemli rol oynamışlardır²⁸².

Özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda, derviş gazilerinin inanç ve davranışlarında, İslâm dünyasının hiçbir yerinde karşılaşmadığımız bir dinî müsamahayla birlikte cihat ve İslâmlaştırma anlayışı beraber gelişir²⁸³.

Diğer taraftan Anadolu’nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde kolonizatör Türk dervişleri kimliğinde Horasan yöresinden Anadolu’ya yönelen dervişlerin iskânlarında dikkat çekici bir özellik vardır. Bununla ilgili iki görüş öne sürülmektedir. Bunlardan biri bunun ihtida hareketlerine destek amaçlı olduğu ikincisi ise Türklerin, Hıristiyan olmasını önlemek amaçlı olduğudur. Söz konusu duruma örneklerden Seyyid Harun Veli’nin Konya yakınlarındaki eski Bizans kenti Vervelid yakınlarında yerleşmesi ve Seydişehir/Seydi-Şehri kurması gösterilebilir²⁸⁴. Diğer taraftan Elvan Çelebi’nin Amasya-Tokat-Çorum-İskilip kervan yolu üzerinde Bizans dönemi kenti Eukhaita yakınlarında Hıristiyan aziz Saint Theodoros ziyaretgâhi üzerinde bir zaviye kurarak yerleşmesi ve Hacı Bektaş Veli’nin Bizans döneminde Heterodoks Hıristiyanlık/Pavlikanlık merkezi olan Kapadokya yöresindeki Hıristiyan manastırın kalıntıları üzerindeki Suluca Karahüyük/Hacı Bektaş köyüne yerleşmesidir²⁸⁵. Bir başka örnek ise Hıristiyanlığın kutsal değerlerinden Saint George’a

---

²⁸⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 363

²⁸¹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 363

²⁸² Vryonis, **a.g.e.**, s. 363

²⁸³ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 204

²⁸⁴ Abdurrahman Güzel, **Abdal Musa Velâyetnamesi**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 91–135

²⁸⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s.116–117

atfedilen kutsal mekânların Türkleşme-İslâmlaşma süreci çerçevesinde İslâmî Hızır İlyas kültürüne dönüştürülmesi²⁸⁶ gibi olgular Selçuklu döneminde iskân politikalarının dinî çerçevesini ortaya koymaktadır. Bu çerçeve sürecin mahiyetini anlamamıza ziyadesiyle yardım eder. Çünkü egemen sınıf olarak yarımada'nın yeni sahipleri bölgenin yerli halk ve dini kültür envanterlerini tahlil konusunda dervişlerle çalışmış dolayısıyla bu dini ve idari ortaklık Anadolu'da kalıcı bir İslam inancının varlığıyla sonuçlanmıştır.

İslâmiyeti, geniş ve yumuşak bir ruh ve mana ile anlayarak göçebelere telkin eden mutasavvıf Türk dervişleri Anadolu'nun İslâmlaştırılmasında büyük faaliyet göstermişlerdir. Anadolu kapılarının Türklere açılmasından önce, Anadolu içlerine sızan dervişler tarafından kurulan tekke ve zaviyelerle yerli halk ruhen İslâm'a ısındırılmış; göçebe Türklerin toprağa yerleşmesi ve yerleşik bir düzen kurarak, bir şehir medeniyeti meydana getirilmesinde önemli görevler icra etmişlerdir. Yeni bir sosyal nizam ve adalet telakkisi taşıyan bu esrarengiz Türk dervişleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha önceden manen fethetmiştir. Bu erenlerin bir kısmı gazilerle birlikte fütuhata çıkarken bir kısmı da tamamen تنها ve boş yerlere yerleşerek, orada ziraat ve hayvancılık yaparlardı. Bunlar her yerde, giderleri bağlı buldukları vakıf gelirlerinden karşılanan bir zaviyeye sahiptiler. Zaviyelerde; yoksullar, kimsesizler, rind dervişler doyurulmakta, İslâmı yeni kabul eden kölelere ücret karşılığında iş verilmekte, böylece sosyal bünyede tesanüd sağlanarak hiç kimse aç ve açık bırakılmamaktadır. Hıristiyanlarca da kutsal sayılan eski merkezler üzerine, çoğu zaman aynı yapı malzemesini kullanarak tekkelerin inşa edilmesi, yeni dinin yerli halk arasında benimsenmesinde müspet bir rol oynamıştır. Dervişler grubunun yararlı çalışmalarını gören Sultanlar ve yüksek mevkilerde bulunan devlet adamları, kurdukları zengin gelir kaynaklarına sahip vakıflarla bunları desteklemişlerdir. Aşık Paşazade'nin Ahiyan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum diye isimlendirdiği erenler, Bizans'a karşı yürütülen gazalara katılıyor, müritleriyle birlikte fethettikleri topraklarda zaviyeler kurarak bölge halkını İslâm'a ısındırıyor, hatta onları Müslüman yapıyorlardı. Osmanlı Devletinin kuruluşunda büyük hizmeti geçen bu Rum baba ve abdalları Anadolu'nun Türkleşmesi, iskânı ve İslâmlaşmasında önemli görevler ifa etmişlerdir. Devlet büyük halk kitlelerini her türlü sapsamaldan korumak ve sağlıklı bir toplum meydana getirmek amacıyla İslâmî esaslara uygun faaliyet gösteren tarikat şeyhleri ile sürekli iyi ilişkiler içerisinde bulunmuş ve bu yolla tebaanın nabzını elinde tutmuştur. Bir zamanlar, aynı sistemden yararlanılarak Konya ve

---

²⁸⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Onüçüncü-Onbeşinci Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", **Bellekten**, Cilt: LV, Sayı:214, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 661-673

çevresinin Mevlâna, Kırşehir ve çevresinin Hacı Bektaş-ı Veli, Ankara ve çevresinin de Hacı Bayram-ı Veli vasıtasıyla bir tek güvenlik görevlisine hacet kalmaksızın asayişi temin edilmiş, yöre halkının devlete bağlılığı sağlanmıştır²⁸⁷.

3.2.2.1. Gaziyan-ı Rum

Anadolu'ya Türk akınlarının başlamasıyla birlikte, askerî fetihlerin yanında Anadolu'nun Türkler tarafından iskânında manevî güç olarak Horasan Erenleri, Ahiler v.b.nin yanında, en önemli rol oynayan zümre, Gâziyân-ı Rûm olmuştur.²⁸⁸ Alperenler adı verilen Gâziyân-ı Rum²⁸⁹ geniş bir teşkilata mensup derviş ve gazilerden oluşmaktaydı. İslâm öncesi Türk hayatındaki Alplerin bir devamı olarak kabul edilmektedir.

Büyük felaketlere yol açan Moğol istilasıyla birlikte Horasan ve Maverannehir'den şehitlik idealiyle Anadolu'ya koşan Alperen ve Horasan erenleri birer kolonizatör Türk dervişleri olarak, nefislerini arındırıp tevazuları ile Anadolu halkını aydınlattılar²⁹⁰.

Savaş harici zamanlarda uç bölgelerde ilim ve fikir ehli olan bu alperenler, savaş zamanında ordu ile birlikte hareket edip savaflara katılmakta, fetihlerin kazanılmasında önemli roller üstlenmekteydiler²⁹¹. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bu coğrafyayı İslâmlaştırmayı gaye edinmeleri, Tuğrul ve Alparslan devrinde bu fetihlere iştirak eden Selçuklu komutanlarına “*Gazi*” unvanının verilmesine sebep olmuştur. Mengücek Gazi, Melik Ahmed Gazi, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi bunlardan bazılarıdır. Bu teşkilata mensup Turgut Alp, Akça Koca, Konur Alp gibi mücahitler, Osmanlı Beyliğinin kuruluş aşamasında, etraflarındaki müritleriyle birlikte, bir yandan orduların savaş ruhunu hızlandırırken, bir yandan da manevî kişilikleriyle içtimaî nizamı düzenlemeye çalışmaktaydılar²⁹².

---

²⁸⁷ Nazif Velikahyaoğlu, “Anadolu'nun İskanı ve İslâmlaşmasında Dervişlerin Rolü”, **İlim ve Sanat Dergisi**, Vefa Yayıncılık, Sayı: 13(Mayıs-Haziran), İstanbul 1987, s. 44–49

²⁸⁸ İsmail Hakkı Mercan, “Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıb-Name ve Gazavatnameler Hakkında”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, Sayı: 10, 2003, s. 120

²⁸⁹ Barkan, **a.g.m.**, s.282

²⁹⁰ Barkan, **a.g.m.**, s.282-284

²⁹¹ Ethem Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.18

²⁹² Franz Babinger-M. Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet**, çev. Ragıp Hulusi, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.63

3.2.2.2. Ahiyan-ı Rum

XIII. asırda Ahî Evren tarafından kurulan ve meslekî bir hüviyete sahip olan Ahîlik, Anadolu'da meslekî eğitimin, sanat eserlerinin ve kültürel hayatın gelişmesine önemli katkıları olmuş bir tasavvuf zümresidir. Anadolu'nun manevi atmosferi içinde tasavvufî görüntüsü ile mevcudiyetini sürdürürken diğer taraftan da mevcut kadroları ile Ahilik müessesesi adı altında esnaf teşekküllerini oluşturmuşlardır²⁹³.

Anadolu'daki söz konusu Ahi yapılanmaları hakkında en eski ve canlı bilgileri veren Seyyah Battuta 1390'lı yıllarda Anadolu'ya bir seyahat yapar. Ahiler ile ilgili bize şu bilgileri verir: “Ahiler, Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar. Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıya'nın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.”²⁹⁴ Ahilik adını, Arapça “kardeşim” manasına gelen “ahi” kelimesinden veya Türkçede “yiğit, eli açık ve cömert” manalarına gelen “aki” kavramından aldığı, tahmin edilmektedir²⁹⁵.

XVIII. yüzyıla kadar Ahîlik, XX. asrın başlarına kadar ise “gedik ve lonca” adıyla faaliyet yürüten esnaf teşkilatları cemiyetin ekonomik hayatını tanzimde önemli roller üstlenmiştir. O devirde soylu zümrelerden sayılan bu kişiler fütüvvet erbabının reisi konumundaydılar. Fütüvvet mesleğine bağlı olan Ahilerin senetleri, Hz. Ali aracılığıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaşmaktadır. Diğer mutasavvıfların hırka giymelerine karşılık onlar, fütüvvet şalvarı giyerlerdi. Aralarında birçok kadı, müderris ve bilgin vardı. Sadece bir esnaf teşekkülünden ibaret sayılmayan Ahilik Teşkilatı, aynı zamanda tasavvufî düşünce ve görüşleri ile bir tarikat özelliğine sahip bulunmaktaydı²⁹⁶.

Batuta, Lâdik, Dongozla veya Tonuzlu adını verdiği Denizli'ye geldiğinde, Ahi Sinan mensupları ile Ahi Duman mensupları arasında, onu önce hangi tarafın misafir edeceği hakkında epeyce gürültü koparıldığından, nihayet kur'a usulü ile Ahi Sinan mensuplarının

---

²⁹³ Gürsoy Akça, **Ahîlik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003, s. 32–34

²⁹⁴ İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 277

²⁹⁵ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahîlik**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1974, s. 51–52

²⁹⁶ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 212–213

kendilerini ağırladığından bahsetmektedir²⁹⁷. Ayrıca Lâdik Beyi Yenenç Beyin bir bayram alayını tasvir ederken, Ahilerin teşkilatı hakkında şu bilgiyi veriyor:

*“Namazgâha gittiğimizde sultan da askerleriyle çıkmış, bütün sanatkârlar davul, zurna ve boruları, bayrakları ile hazırlanmışlar, gösterişli silahları ile de birbirleriyle yarışa girişmişlerdi. Her sanatçı kolu, yanlarında getirdikleri koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşıyorlar, kabristanda kestikleri kurbanları, ekmeklerle birlikte fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı kabristandan başlamakta idi. Oradan namazgâha geliniyordu. Bayram namazını kıldıktan sonra, sultanla birlikte konağına gittik. Yemek hazırlandı. Fakihler, şeyhler ve ahiler için ayrı bir sofraya, fakirler, düşkünler için de ayrı bir sofraya kurulmuştu. Bugün hükümdarın kapısından bey olsun, fakir olsun kimse çevrilemezdi.”*²⁹⁸

XIII. asrın ikinci yarısı ile XIV. asrın başlarında Anadolu'nun önde gelen bir takım devlet erkânı, kadı, müderris ve tacirlerin, değişik tarikatlara mensup şeyhlerin bir Ahi kuruluşu olan “*Fütüvvet Teşkilatı*”na girdikleri görülmektedir²⁹⁹. O dönemde bu teşkilatın ne derece yaygın olduğu, Batuta'nın “*Ahiler Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadır.*”³⁰⁰ İfadesinden anlaşılmaktadır. Batuta'ya, Anadolu'nun şeffaf diyar olduğu hükmünü verdiren Ahiler, belli başlı merkezlerde, bir nevi özerk idare ile bölge halklarını dağılmaktan, cemiyet hayatını parçalanmaktan kurtarmışlar ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar bu coğrafyayı korumuşlardır. Böylece tekke mensupları, yıkılan bir devletin yerine, kurulacak yeni bir düzen ve yeni bir devletin de ilk hazırlayıcısı olmuştur. Halkı, kanatları altına alan ve onları her türlü tehlikeye karşı koruyup kollayan bu teşkilatlar, devlet kurma fikrinde olan Beyler için, yegâne güç ve kuvvet kaynağıdır. Batuta, Aksaray'daki Şerif Hüseyin, Niğde'deki Ahi Çaruk, Kayseri'deki Ahi Emir Ali ve Sivas'taki Ahi Bıçakçı Ahmed ve Ahi Çelebi zaviyeleri ile Emir Alaaddin Eretna'yı³⁰¹ tanıtırken, Ahilerin siyasî konumlarına şu şekilde vurgu yapmaktadır: “*Bu ülke törelerinden biri de, bir şehirde hükümdar bulunmadığı takdirde ahilerin hükümeti yönetmeleridir. Ahi, kudreti ölçüsünde geleni gideni ağırlar, giydirir, altına binek çeker, davranışları, buyrukları, binişleri ile aynen bir hükümdarı andırır.*”³⁰²

---

²⁹⁷ İsmet Parmaksızoğlu, **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 5

²⁹⁸ Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. 14-15

²⁹⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı...**, s. 530

³⁰⁰ Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. 5

³⁰¹ Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. 21-24.

³⁰² Çağatay, **a.g.e.**, s.3.

Bünyelerinde Alperenleri barındıran Ahî teşkilatları aynı zamanda, fetih ve gaza hamlelerini kolaylaştıran, ordunun ikmal ve lojistik ihtiyaçlarını imkânları ölçüsünde karşılayan askerî birer teşekküldü³⁰³. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in zaafından ve kötü yönetiminden yararlanan Moğollar, Sultanın ordusunu Köseadağ'da ağır bir yenilgiye uğrattınca, Kayseri Ahileri, Moğollara karşı şehri müdafaa etmişlerdir. Moğollar karşısında on beş gün süreyle şehri savunan Ahilerin gerçekleştirdikleri en şiddetli çarpışmalar, Debbağlar Çarşısı tarafındaki surlar önünde gerçekleşmiş ve Moğol ordusuna ağır kayıplar verdimişlerdir. Moğol ordusu komutanı Baycu Noyan'ın muhasarayı kaldıracağı bir sırada Selçukluların Kayseri Subaşıcısı Hacok oğlu Hüsameddin, Baycu ile anlaşarak Moğolların şehre girmelerini sağladı³⁰⁴. Bu acı mağlubiyetten sonra Kayseri Ahilerinin topluca imha edildikleri ve teşkilatlarının dağıldığı anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçukluları zamanında, Ahi zaviyelerinin kurulmasını zaruri kılan sebeplerden biri, Türkmen halkın göçebelikten yerleşik hayata geçişidir. Göçebelikten yerleşik hayata geçişin en önemli şartı, yerleşim yerlerinde iş sahibi olunmasıdır. O günün toplumunda Ahi zaviyeleri, Türkmen halkın şehir hayatına adaptasyonunu sağlamaktaydı. Göçmen Türkmenlerin birer meslek sahibi hâline gelmelerine öncülük etmeleri ve onların şehir hayatına uyum sağlamalarına önem vermeleri ile Ahi zaviyeleri, meslek ve sanat dallarının Türklerin eline geçmesine sebep olmuştur. Moğol istilası sonucu Anadolu'ya gelen yeni sanat erbabı desteklenmiş ve kendilerine sunulan imkânlarla takviye edilmiş, yerli Hıristiyan esnafa karşı rekabet kabiliyeti geliştirilmiş ve böylece Türklerin iş hayatını ellerine geçirmesine imkân kazandırılmıştır. Ayakkabı, çizme, at koşumu ve silah gibi devletin zaruri ihtiyaçlarını gideren iş kollarını millî hâle getiren Ahî zaviyeleri, aralarında gerçekleştirdiği dayanışma ruhu ile Türk esnafını güçlendirmiş ve karşılarında gayr-i müslim zümrelerinin tutunabilmesini imkânsızlaştırmıştır³⁰⁵.

Ahî zaviyelerinde, meslekî eğitim kazandırma yanında, kendilerine *muallim ahî* veya *emir* denilen yetişkin ahîler tarafından, Türkçe fütüvvet-nâme, Kur'an tilaveti, tarih, terâcim-i ahvâl, tasavvuf, Arapça, Farsça ve ilmîhal bilgilerinin öğretildiği, edebiyat okutulduğu da nakledilmektedir³⁰⁶.

---

³⁰³ Çağatay, a.g.e., s.3.

³⁰⁴ Mikail Bayram, *Bâciyân-ı Rûm (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilâtı)*, Gümüş Matbaası, Konya 1987, s. 41–42

³⁰⁵ Çağatay, a.g.e., s.3

³⁰⁶ Çağatay, a.g.e., s.96

Özetle, Ahilik geleneğinin özünde iktisadi bir potansiyelden ve bu teşkilatın dışında kalan gayri müslümlerin ekonomik kayıplara uğradığı gerçeğinden hareketle ihtidanın sosyal ve psikolojik sebeplerinin yanında iktisadi bir sebep olarak bu iktisadi kayıpları telafi amacıyla da gerçekleştiği söylenebilir³⁰⁷.

Sonuç olarak Ahilik örgütü teşkilat yapısıyla, toplumun menfaat ve yararı için mükemmel organize edilmiş bir örgüttür. Bu yapı içerisinde, özellikle sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma konusunda oluşturduğu sandıkları ile gerek üyelerinin, gerekse haricen yardıma muhtaçların gereksinimlerini karşılanmış, oluşturduğu örgütsel derecelendirme ile de meslekte ehil olmayı, gayreti ve çok çalışmayı teşvik etmeyi başarmıştır. Bu örgütlenme sayesinde de ihtida sürecinin en saik oluşumudurlar.

3.2.2.3. Abdalan-ı Rum

Abdallar İslâm dinî ile Türklerin İslâm öncesi Şamanizmini şahıslarında birleştirmişlerdi. Eskiden Kök Tengri ile manevi bağlantı kurabilen “*kam karakteri*” İslâmlaşmayla beraber yerini abdala bırakmıştır. Abdal kavramı, o devirlerde derviş kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktaydı. Bunlar dünyaya karşı ilgisiz tutumları ile sade bir yaşam sürerken, aynı zamanda manevî kişilikleriyle insanlığa faydalı olmanın çabasını gütmekteydiler³⁰⁸. Bu, Türkmen kabileleri arasında faaliyet gösteren dervişlerin oluşturduğu bir teşkilattır. Abdal ve Baba ismini taşıyan bu dervişlere Horasan erenleri de denilmektedir.

Nitekim Anadolu'nun fethi, halkların Müslümanlaşması ve fethedilen toprakların maddî-manevî açılardan ihya edilmesinde önemli rol oynayan bu Horasan erenleri, sadece Horasan'dan gelen dervişler anlamını taşımamakta, aynı zamanda melâmî meşrep sufiler manasına da gelmektedir. Dolayısıyla bu kavram bir coğrafi menşei değil, tasavvufî bir mesleği ifade etmektedir³⁰⁹. Bu zümre daha sonra, XIII. asrın ikinci yarısında vefat etmiş olan Hacı Bektâş-ı Velî'ye nisbet edilir olmuştur. Hacı Bektâş-ı Veli'nin bizzat kendisi, Nevşehir ve Kırşehir havalisindeki Hristiyanlarla temas halindeydi³¹⁰. İslâmlaştırma faaliyetini rastgele değil de belli bir plana göre gerçekleştiren Hacı Bektaş, bir kısım halifelerini Rumeli'ye gönderirken, Sarı Saltuk, Kara Donlu, Barak Baba, Hoy Ata ve Can Baba gibi halifelerini de

---

³⁰⁷ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472–1909)*, TTK, Ankara 1994, s. 64

³⁰⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1993, s. 5

³⁰⁹ Köprülü, *Anadolu'da...* s. 89

³¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı...* s. 531

Moğol zümrelerini İslâmlaştırmakla vazifelendirmişti. Böylesi ciddî boyuttaki organizeli faaliyet neticesinde, çok sayıda putperest Moğol zümresi İslâm'a girmektedir³¹¹. Gürcistan Beyini İslâmlaştırıp, ona elini öptüren Sarı Saltuk, Rumeli'de başarılı faaliyetlerin icracısı olmuştur³¹². Orhan Bey, Bursa fethine katılan Abdal Musa, Geyikli Baba ve Abdal Murad gibi Horasan erenlerine Uludağ yamaçlarında birer zaviye yaptırmış ve vakıflarını da tayin etmişti. Öyle ki, bunların hepsi XVII. yüzyılda bile faal konumunu sürdürmüşlerdir³¹³.

3.2.2.4. Bacıyan-ı Rum

İslâmiyet'in kabulünden önce Türklerde kadının aile ve toplum içindeki mevki ve rolü son derece önemliydi. İslâmiyet'in kabulünden sonra da Türkmen kadınlar, bu millî ve aslî karakterlerini devam ettirmişlerdir. Anadolu'ya gelindikten sonra da Türkmen kadınlarının buradaki etkinlikleri görülür. Anadolu sufi grupları içinde de bazı kadın tekke şeyhlerine rastlanır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna rastlayan yıllarda bir takım hanım şeyhler, Kütahya Od Yakan Tekkesi'ni yönetmişlerdir. Bu tekkeyi yöneten kadın sufi liderler sırasıyla şunlardır: Hacı Bacı, Hundî Bacı ve Sûme Bacı³¹⁴. Anadolu bacıları, Anadolu kadınları ve genç kızlar teşkilatı olarak anılan bu grup, Hacı Bektâş ile yakından alakalıdır. Nitekim Bektâşî geleneğinde, kadın tarikat mensuplarına “*bacı*” denilmektedir. Hatta tarikat mensubu kadınlar birbirlerine “*bacı*” derken şeyhin hanımı da “*Anabacı*” diye anılmaktadır³¹⁵. İşte Bâciyân-ı Rûm isimli sosyal zümre, içinde buldukları topluma güç ve kabiliyetleri ölçüsünde hizmet eden Anadolu Türkmen kadınlarının meydana getirdikleri bir birliktir. Anadolu Ahlîliğinin kurucusu olarak bilinen Ahî Evran'ın eşi Fatma Bacı, Fütüvvet teşkilatının kadınlar kolunun başıydı. O, Bâciyân-ı Rûm'un lideri ve mürşidesi durumunda bulunuyordu³¹⁶. Bu teşkilata bağlı bacılar, dinî ve kültürel faaliyetlerini bir tarikat disiplini ve metodu içinde sürdürmekteydiler³¹⁷.

Bacılık, kadın el sanatlarını icra eden kadınlar arasında gerçekleşen sanatkârlar kuruluşudur. Çadircılık, keçecilik, boyacılık, halı ve kilimcilik, oya ve dantelcilik, dokuma ve

---

³¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1992, s. 30

³¹² Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 15-16

³¹³ Reşat Öngören, **Osmanlılarda Tasavvuf -Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 24

³¹⁴ Ethem Cebecioğlu, “Bacıyân-ı Rum”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, c.III, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 651

³¹⁵ Mustafa Kara, “Tasavvuf Kültüründe Aile ve Kadın”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, Ankara 1991, C. I, s. 354

³¹⁶ Bayram, **Bâciyân-ı Rûm...**, s. 38-52

³¹⁷ Öngören, **a.g.e.**, s. 24

örgüçülük, nakışçılık, çeşitli kumaşların imal edilmesi ve bunlardan giysi yapımı Bâciyân-ı Rûm adıyla bilinen kadınların meşgul oldukları sanat alanlarıdır³¹⁸.

Daha sonraki dönemde, Yeniçerilerin kullandıkları “*bükme elif tac*” adı verilen ak börklerinin, askerî üniformalarının ve diğer giysilerinin Anadolu Bacılarının atölyelerinde imal edildikleri bilinmektedir. Üretilen halı ve kumaşların başta İstanbul olmak üzere diğer Hıristiyan beldelere ihraç edilmektedir³¹⁹.

Bâciyân-ı Rûm teşkilatının en iyi bilinen faaliyet alanlarından biri de Ahi tekke ve zaviyelerine misafir edilen konukların ağırlanması ve onlara karşı gösterilen hizmet çabalarıdır. O dönemde kitleler hâlinde Anadolu’ya göç eden Türkmen zümrelerinin kısa bir süre de olsa barındırılmaları, ağırlandırmaları ve yeni ortama uyum sağlayabilmeleri devlet kadar Ahi zaviyelerinin de sorumluluk alanında bulunmaktaydı. Bu tekkelere konuk edilenlerin iâşe ve hizmetlerinin Bacılar tarafından yürütüldüğü, tüm kaynaklarda dile getirilmektedir³²⁰.

Bâciyân-ı Rûm teşkilatı, Moğol işgaline karşı gerçekleştirdikleri bu tür direnişleri sebebiyle, bütün Anadolu’da yoğun bir takibata ve katliama maruz kalmışlar, işyerleri ve malları ellerinden alınmıştır. Bu durum, Ahiler gibi Bacıların da uç bölgelere veya Moğol zulmünün ulaşamayacağı ücra köşelere göçmelerine yol açmıştır. Uç mıntikalara göç eden kadınlar teşkilatı, eski sanatlarını buralara nakletmişler ve halı, kumaş, tülbent bez imal etmişlerdir³²¹. Bu siyasî gelişmeler, Ahi ve Bacı teşkilatlarının köylere kaymasına, varlıklarını köylerde sürdürmesine yol açmıştır³²².

Anadolu’nun İslâmlaşması üzerine olan çalışmalarında Vryonis’in yukarıda bahsi geçen dört Ahi örgütlenmesi ile ilgili olarak detaylı çalışmadığı ve oldukça kısa ve dar bir çerçevede ele aldığını başlangıçta belirtmiştik. Ancak bu örgütlerin gerek kent gerek kırsal yapıda fetihlerin kalıcılığı, İslâm’ın tebliği, iktisadi hareketlilik ve idari mekanizmalara yardımları değerlendirildiğinde sürecin diri ve etkili kurumları olduğu tesbit edilir.

---

³¹⁸ Cebecioğlu, **a.g.m.**, s. 652

³¹⁹ Cebecioğlu, **a.g.m.**, s. 652

³²⁰ Bayram, **Bâciyân-ı Rûm...**, s. 51

³²¹ Cebecioğlu, **a.g.m.**, s. 652

³²² Bayram, **Bâciyân-ı Rûm...**, s. 49

3.2.3. Anadolu’da Politik, Sosyal ve Dinî Yapıyı Güçlendirmede Vakıf Kurumunun Etkisi

Vryonis’e göre, Türk fethi ve onların Anadolu’ya yerleşmeleri, Hıristiyan halkı için köleleştirme, kaçış, istila ve kıtlık getiren ayrıca Bizans’ın sürekli karmaşıklıklarından dolayı çektiği uzun ve yıkıcı bir olaydır. Fetihler kiliseyi, karşılığında onu etkili bir sosyal ve ekonomik eylemlerden alıkoyan aşırı bir yoksulluğa itmişti. Kilise yönetim araçlarının sakatlanması, moralsiz olan Hıristiyan toplumlarını, büyük bir psikolojik ve ekonomik kriz döneminde lidersiz bırakmıştı. Bütün bunlar Anadolu’nun kültürel dönüşümünde negatif etmenleri oluşturdu, yine de bu faktörler Bizans toplumunun temellerini baltaladıkları için bu süreçte çok önemliler³²³.

Bununla birlikte, Anadolu toplumunu Müslüman bir dokuya dönüştüren pozitif güçleri oluşturan kurumlar ve bir de bunun psikolojik alt yapısı vardı. Bu kurumların ilki ve en önemlisi İslâm devletiydi (veya daha uygun konuşmak gerekirse İslâmi devletlerdi). “*Cuius regio eius religio.*” (Birin dinî, onun krallığıdır) atasözü, tüm Orta Çağ boyunca– Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, İspanya, Sicilya ve Girit’te devam eden Hıristiyan-İslâm çatışmasının sonuçlarını oldukça yerinde bir şekilde karakterize etmektedir. Müslüman politik güçler galip geldiğinde İslâmiyet, Hıristiyanlığı bastırdı. Ama İspanya, Sicilya ve Girit’te, Hıristiyanların politik ve askeri başarıları Arapları püskürttü ve Hıristiyanlık bir kez daha İslâmiyet’in yerini aldı. Anadolu’nun dinsel gelişmeleri tam da birinin dinî, onun krallığıdır atasözüne uygun şekilde gelişmiştir. İslâmi devlet (veya devletler), İslâm’ı destekledi ve her şekilde üstün tuttu. Hıristiyanlığa sadece ikinci sınıf vatandaşların dinî inancı olarak hoşgörü tanındı. Sultanlar ve memurları İslâmi birliktelik için camiler, medreseler, imaretler, zaviyeler, hastaneler, kervansaraylar ve çeşmeler inşa ettiler ve onlara topraklar, köleler ve gelirler bahşettiler. Bunun sonucunda, ulema ve dervişler ruhani işlevlerini zarafetle ve sosyo-ekonomik görevlerini büyük bir etkinlikle yerine getirmeleri için ekonomik araçlara sahip oldular. Tasavvufî grupların canlı İslâmi anlatımının ve etkililiğinin altında yatan anahtar ekonomik kurum, dinî ve sosyal amaçlı ekonomik bağışlarla varlık gösteren vakıftı. Vakıf, Hıristiyanlığın gerilemesini yansıtan ekonomik bir kurum olarak Anadolu’da kendini gösterirken hibelerle çoğalan sayısı hizmet sahasını da çoğalttı ve İslâm’ın yayılmasını ifade

---

³²³ Vryonis, a.g.e., s. 351

eden mükemmel bir ekonomik yapı oluşturdu. Hıristiyanlığın gerileme ve İslâmiyet'in yayılma tarihinin esas kısımlarından birini *Vakıf müessesesi* oluşturmaktadır³²⁴.

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda dinî ve sosyal kurumların bağışlarına kısa bir bakış vakfın tabiatını yeteri kadar ortaya çıkarıyor ve böyle bir ekonomik kurumun İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki rekabette rolünü gösteriyor. Büyük Selçuklu Emir'i Celaleddin Karatay, aslen bir Yunan gulâmıdır. Kayseri'nin 40 km doğusunda bir kervansaray, Konya'da bir medrese (dinî okul) ve Antalya'da dar'ül el süleha (sofular için inziva yeri) inşa edip, bağışlamıştır. Kurumların işlevliği için gerekli olan memur ve personel ile kervansaray, medrese ve inziva yerlerinin hizmet ettiği amaçlar hatırı sayılır bir finansal zemin gerektiriyordu. Kervansaray, vakıf kayıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla, bir *mütevelli heyeti* (işletmeci), *müşrif, nazır, imam* (kervansaray içindeki cami için), *müezzin, muzif* (yolcular ve yiyecekleriyle ilgilenen kişi), *havayıcı* (verilen levazımat ve depo), *hani* (hayvanlara bakan kişi), *baytar* (veteriner), *atli emini* ve *aşçı* mevcuttu. En önemlisi, her yolcunun Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi farketmeksizin her bir gün için bir okka et ve bir tencere yemek hakkı vardı (ücretsiz olarak). Kervansarayı desteklemek için gereken gelir başlıca, mahsullerinin beşte birini kervansaray yönetimine ödeyen Sarahor³²⁵ ve Likandon köylerinden geliyordu³²⁶.

Yine aslen köle olan, Selçuklu memuru Ertokuş³²⁷, Borlu bölgesinde Agros³²⁸ köyünde bir medrese (1224), aynı bölgede Dadil'de bir kervansaray ve Antalya'da bir cami hibe etti. Bu kurumlar, finansal sürekliliklerini Agros'un (ki fethedileli sadece yirmi yıl olmuştu) Hıristiyan köylerinden ve Pambuklu köyünden sağlıyordu. Konya'da bir medrese ve Arkit³²⁹'te (Ilgın ile Akşehir arasında) bir kervansaray sağlayan Şemseddin Altun-Aba vakfı, Müslüman dinî okulların işlevselliği ile ilgili en bilgilendirici kaynaktır. Masraflar, aşağıdaki kalemleri kapsamaktadır:

Mütevelli	400 gümüş dinar/yıl
Nazır	300 gümüş dinar/yıl

³²⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 352

³²⁵ Sarahor ve Likandon köyleri bugün Kayseri'nin Bünyan İlçesine bağlı Karadayı köyünde bulunan Karatay Kervansarayı'nın giderlerini karşılamak için bağışlanan vakıf arazilerinin bulunduğu iki civar köyüdür. Bu kervansaraya'a ait vakıf arazisi 72 haneli Sarahor, 1299 haneli Likondon köyü'dür.

³²⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 353

³²⁷ Antalya'nın ilk Türk askeri ve mülki amiri olan Mübarizeddin Ertokuş aslen, Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in has kölelerindedir. Sultan I. Keyhüsrev, Antalya'yı fethedince, buranın askeri ve mülki amiri olarak onu atamıştır.

³²⁸ Afyon yakınlarında eski bir köy.

³²⁹ Bugünkü Argıthanı kasabasıdır.

Müderriş	800 gümüş dinar/yıl
15 öğrenci kişi başı ayda 10 dinardan	150 gümüş dinar/ay
20 imam adayı kişi başı ayda 5 dinardan	100 gümüş dinar/ay
Namaz kıldırın Hanefi imam	200 gümüş dinar/yıl
Müezzin	100 gümüş dinar/yıl
Farraş (kapıcı)	60 gümüş dinar/yıl
Kütüphane için kitap	100 gümüş dinar/yıl

Yenibahçe'deki (Konya'nın dışında) on sekiz odalı handan gelen gelirin beşte biri, ihtida için harcanan yıllık gideri karşılamak üzere bir kenara konuyordu. Hıristiyanlık, Yahudilik ve putperestlikten İslâm'a dönenlere, Kuran-ı Kerim ve dualarını öğretmek, sünnet yapmak, onlara ayakkabı, giysi ve yiyecek sağlamak için harcanıyordu. Vakfın gelirleri üç köy (bunların ikisi, Saraycık ve Arkit, Hıristiyan köyleriydi) ve bir dizi mağaza ve bir handan geliyordu³³⁰.

Bununla birlikte, bütün bunlardan daha kapsamlı olan şey Selçuklu Emir'i Nureddin Diyadyaoğlu'nun 1272'de Kırşehir'de yaptığı düzenlemelerdi. Bağışladıkları; Kırşehir'de bir medrese, cami, hankâh, zaviye, mektep, dar'ül el süleha, kendisi ve kız kardeşi için birer türbe, Kayseri'de bir cami; İskip'te bir medrese; Talimeğini'de bir medrese ve bir cami; Sultanyüğü'de (Eskişehir) bir cami ile han inşa etti ve on yedi cami ile bir zaviyeyi onardı. Vakfın arazileri ve köyleri sayısızdı ve Ermeni, Yunan, Yahudi ile beraber İslâm'a dönen yerleşimcileri de kapsıyordu. Müslüman kurumların daha önce Hıristiyan kurumlara ait olan topraklar, insan gücü ve gelir vergilerini istimlâk edip kendi çıkarına kullandığı süreci en iyi tanımlayan şey, Trabzon nahiyesinde on altıncı yüzyılın başındaki durumdur. Nahiye, aşağıda yer alan nüfusa ve gelir vergilerine sahiptir.

<i>199 köy</i>	<i>Müslüman</i>	<i>Hıristiyan</i>
<i>13,730 hane</i>	<i>1,094</i>	<i>12,632</i>
<i>1,543 hane – mirliva has vergisi</i>	<i>200</i>	<i>1,343</i>
<i>6,351 hane – zeamet ve tımar</i>	<i>530</i>	<i>5,851</i>
<i>2,453 hane – Trabzon için tımar</i>	<i>206</i>	<i>2,246</i>

³³⁰ Vryonis, a.g.e., s. 353

<i>1,092 hane –Azaplar için tımar</i>	<i>42</i>	<i>1,050</i>
<i>2,263 hane – Sultan Selim'in Annesinin Evkafları</i>	<i>120</i>	<i>2,143</i>
<i>Gelirler</i>		
<i>Sultan'ın has vergi geliri</i>	<i>759,378</i>	<i>akçe</i>
<i>Mirliva'nın has vergisi geliri</i>	<i>188,245</i>	<i>akçe</i>
<i>Zeamet ve Tımar vergisi</i>	<i>582,200</i>	<i>akçe</i>
<i>Trabzon Kalesi Tımar vergisi</i>	<i>196,400</i>	<i>akçe</i>
<i>Trabzon Azaplarının Tımar vergisi</i>	<i>89,700</i>	<i>akçe</i>
<i>Yavuz Selim'in Annesi, Hüseyin Ağa ve Mahmut Ağa vakıfları</i>	<i>342,938</i>	
	<hr/>	
	<i>2.158.861</i>	<i>akçe</i>

Vryonis'in ortaya koyduğu bu örnek aslında rakamların ortaya koyduğu değerler bakımından uç bir örnektir. Yazar sanki Hıristiyan nüfusun Anadolu'da ne kadar fazla olduğunu vurgulamak için özellikle Trabzon'u seçmiştir. Çünkü buradaki Hıristiyan ve Müslüman dengesi Anadolu'nun başka hiçbir yerinde buradaki gibi Hıristiyanlar lehine olmamıştır. Çünkü diğer bölgelerdeki Hıristiyan nüfus, Bizans tarafından daha iç bölgelere doğru çekilmiştir.

Hıristiyan insan gücünün ve vergilerinin, eyaletlerin askeri ve politik yapısını desteklemek amacıyla kullanıldığı çok açıktır diyen Vryonis bu kaynakların, Müslüman kurumlarının devamı için kullanıldığını ifade eder ve Trabzon'daki dört büyük vakıftan bahseder:

Yavuz Sultan Selim'in Annesinin İmareti _____ yıllık 114,760 akçe (çoğunlukla yerel)

Fatih Sultan Mehmet Evkafları _____ Mehmet, Crysocephalus kilisesini camiye dönüştürdü (Ayasofya Manastırı olarak bilinir) ve aylık olarak 1,208 akçe gelir getiriyor

Haznedar Hüseyin Ağa Evkafları _____ bir manastırdan gelen para dâhil olmak üzere yıllık 2,260 akçe gelir

*Kapı Ağası Mahmut Ağa Evkafı _____ bir manastırdan gelen gelir dâhil yıllık 9,310 akçe.*³³¹

Vryonis, Trabzon'daki kurumların sırtlarını Hıristiyan toplumunun vergi ve insan gücüne dayamış olduğunu ve bu durumun bir sonucu olarak kurumların, Trabzon bölgesinin genelindeki Hıristiyanlar üzerinden idame olduğunu ifade ederek aşağıdaki örneği verir.

Akçaabat nahiyesinde, Yavuz Sultan Selim'in Annesi adına olan İmaret, 21 köyde 1,655 haneden (80 Müslüman ve 1,575 Hıristiyan) 150, 997 akçe ve 1,830 kişi toplamıştır.

Yomra nahiyesinde Trabzon Gülbahar imareti, Hodj köyünden (48 hane, 18 çiftlik) gelir elde etmiştir.

Maçka nahiyesi, Hortokop köyünde (31 hane, 4 bekâr, 4 dul, 6 çiftlik, hepsi Hıristiyan), gelirin bir kısmı önceden Chrysocephalus, Aya Sofya ve Ayos Phocas 'a aitti. Ancak Türkler manastır gelirini tımar vergisine dönüştürdüler.

Smarohsa köyü (Maçka nahiyesi) önceleri bir manastır mülküydü. Ama bu da tımar formuna dönüştürüldü.

Mesarya (Maçka nahiyesi) köyünün vergileri, önceleri Sumela, Soskayastos, Ayokos ve Alabene manastırlarının gelirleriydi. Bunlar da tımar vergisine dönüştürüldü.

İstilaho (nahiye) köyünde önceki manastırlık mülkleri tımar haline geldi.

Ayios Phocas, Ayios Yoryis, İsfelyar ve Şıra (Maçka nahiyesi) köyündeki Despina Hatun arazisi, sultanın emriyle tımar arazisine dönüştürüldü.

Trabzon'daki Yavuz Sultan Selim Validesi imareti Maçka nahiyesindeki (542 hane: 40'ı Müslüman, 502'si Hıristiyan) beş köyden 56,507 akçe ile 634 kişi aldı.

Sultan, Sürmene nahiyesinde bulunan geniş sayıda manastır arazisini tımar dâhiline aldı. Bu Osmanlı belgeleri, sadece Hıristiyan nüfusun, arazilerinin ve gelirlerinin vakıflar aracılığıyla İslâm için çalıştırıldığını değil aynı zamanda dinî mülklere de geniş biçimde el konularak askeri kurumları desteklemek üzere kullanılmış olduğunu gösteriyor. Anadolu'nun çoğu arazisini, insan gücünü ve vergi gelirlerini İslâmi kurumlar için çalışır duruma getiren vakıflar, İslâmiyet'in, Hıristiyanlık pahasına üstünlüğü ele geçirmesine olanak verdi. Camilerin, medreselerin, kervansarayların ve diğer kurumların; Konya, Kayseri, Antalya,

³³¹ Vryonis, a.g.e., s. 354

Agros, Arkit, Kırşehir, İskilip ve Trabzon'da filizlenmesine ilişkin yukarıdaki örnekleri, aynı bölgede XIV. ve XV. yüzyıllarda yine bu şehirlerde piskoposluk düzeninin ekonomik kayıplarıyla keskin bir tezat oluşturmaktadır. Bu paralel gelişme baştanbaşa tüm Anadolu'da görülebilir³³².

3.2.4. Anadolu'da Sufizm Hareketleri ve Dinî Dönüşüme Etkileri

Anadolu'nun Türk ve İslâm yurdu haline gelmesinde pek çok etkenlerden biri de tasavvufî zümrelerdir. Ahmed Yesevî, Mevlâna, Hacı Bektâş-ı Veli ve Yunus Emre gibi sufilerin sürece katkıları emsalsizdir. Birçok tarikat ise zaviyeleri ile Anadolu'nun mamur hâle gelmesinde önemli roller üstlenerek misyonlarının dinî olmasının yanı sıra hizmet alanını da kapsadığını göstermiştir³³³. İşte buradan yola çıkarak biz de bu bölümde Vryonis'in sürece büyük katkıları olduğunu düşündüğü tasavvuf ehlinin ve sufizm olgusunun süreçteki yerini inceleyeceğiz.

3.2.4.1. Sufizm ve Heterodoks Eğilimlerin Ortaya Çıkışı

Fütüvvetin fikri ve ahlaki bir değer olarak ortaya çıkışı Arap-İslâm dünyasında olmasına karşın, sosyal bir birlik (teşkilat) olarak ortaya çıkışı Türk ve İran bölgelerinde olmuştur. Fütüvvetin sosyal bir teşkilat yapılanması şeklinde olan bu ikinci zuhuru IX. asırdan itibaren İslâm'ın Asya'daki yayılışını müteakibendir³³⁴.

Fütüvvet örgütü (Ahilerin) mensuplarının dindarlık biçimi ve ahlakî ideallerinin temelleri ve tarihsel gelişimi ortaya koyulduğunda iki yaklaşım ortaya çıkar.

Bu yaklaşımlardan ilki; İslâm Dünyası'nda esnaf kesimleri arasında gelişen dindarlık biçiminin heterodoks-sufî kökenli ya da heterodoks, batinî ve “*esoterik*” unsur ve çevrelerin etkisinde geliştiğini söyleyen yaklaşımdır. İkinci yaklaşım ise; esnaf kesimlerinin gelişiminin ve dindarlık biçiminin daha çok ortodoks (Sünni) karakterler arz ettiğini, dolayısıyla heterodoks olarak nitelendirilemeyeceğini belirten yaklaşımdır³³⁵.

---

³³² Vryonis, **a.g.e.**, s. 355

³³³ Özköse, **a.g.m.**, s. 249

³³⁴ Ahmet Kal'a, “*Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu*” **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 65, 1990, s. 275

³³⁵ Gürsoy Akça ve Anzavur Demirpolat, “Heterodoxy-Orthodoxy Tartışmaları ve Türk Fütüvvet Teşkilatı (Ahilik)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, 2003, s. 204

Suffizm (tasavvuf), Emeviler zamanında dönemin çağdaş toplumunun fani dünya görüşüne karşı bir protesto niteliğinde olan münzevi dünya görüşünden türemiştir. Mistik aşk unsuru, bu münzevilğe, mistisizme bir geri çekilişe (fani dünya görüşüne tepki olarak) dönüşmüştür ve bu dönüşüm sufizmin başlangıcını belirlemiştir. Dine duygusal yaklaşımı ve insanın Tanrı'ya doğrudan mistik aşk yoluyla ulaşabileceği olgusu nedeniyle suffizm, Sünni teoloji ve dinî yasalarının soğuk, ezberi ve anlaşılabilir doğruluğunun tersine en yaygın İslâm formu haline geldi. Bu dinî felsefe unsuru, nihayetinde panteizm tarafından bütünleştirilerek, Ortodoks teolojistlerin, kendini Tanrı ile bağdaştırdığı için idam edilmesine hükmettikleri al-Hallac kimliğinde en yüksek seviyesine ulaştı. X. yüzyılın sonlarına doğru suffizm, dinî yaşam ve düşüncenin farklı bir yolu haline geldi ve on birinci yüzyılda tüm İslâm topraklarına yayıldı. Uçsuz bucaksız yaygınlığı ve hızlı yayılması nedeniyle, ulemalarda şüphe ve kızgınlığa yol açtı ve bu durum, sufi tartışmalarla (savunmalarıyla) sonuçlandı. Sufi savunmaları arasında önemli olanlar Kuşeyri(öl. 465/1072) ve özellikle, suffizmi İslâmî din ifadelerinin daha resmi tipiyle bağdaştırmaya çalışan Gazali idi(D. 1058 – öl. 1111). Bu savunmacıların başarılı girişimleri sayesinde daha ılımlı gruplar veya unsurlar kendilerine bu Ortodoks İslâm çevresinde yer buldular³³⁶.

Fütüvvet ehlinin, yani Ahilerin batini ve heterodoks niteliği Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de devam etmiş, hatta gizli batıniyye mahiyeti, Bektaşîlik gibi tarikatlara geçmiştir³³⁷.

Burada dikkat çekici bir nokta daha var ki, o da Türkler'in ihtidası ile onların bu durumu politik olarak sahiplenmesi sırasındaki metot benzerliğidir. Bunu şöyle açıklayalım. Fiziksel kanunlarda, benzer kutuplar birbirini iteler de, duygusal kanunlarda benzer kutuplar birbirini çekiyor. Birey tek başına ya da toplumlar bütün olarak kendi içeriğine yakın manâları algılamaya ve kabule daha yatkın oluyor. Türklerin ihtida süreci de kent İslâm'ından çok, kendine daha yakın bulduğu folklorik öğelerin daha belirgin olduğu popüler İslâm modeli ile vuku bulmuştu. Şöyle ki:

Türkmen boyları arasında yetişmeye başlayan “baba”, “ata” lakaplı suffiler eski “ozan” ve “kam” lardan nakledilen inançları bir kudsiyet halesi içinde yaymaya başladılar. Garip kıyafetleri, ağızlarda dolaşan kerametleri meczubane yaşayışlarıyla eski kamların hatırasını İslâmî bir şekil altında yaşatan bu babalar oğuz boylarına onların lisanında

---

³³⁶ Vryonis, a.g.e., s.364

³³⁷ Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında ...**, s. 215–216

İslâmiyetin eski, kavmi an'anelerine benzeyen din algısını suffiyane fakat basit ve avami bir şekilde telkin ediyorlardı. İslâm fakih ve kelâmcılarının uzun ve ince birtakım mantiki muhakemeleri ve felsefeleri yerine Türkmenler için İslâmiyet'in kendi anladıkları ve geleneklerine uydurdukları bu avami şeklini kabul etmeleri daha kolay oldu. Sonuç olarak, Türkler geçmiş tecrübelerinin getirileriyle Anadolu'da yeni bir tasavvufî yorumun şekillenmesinden hareketle faaliyetlerini sürdürdüler³³⁸.

3.2.4.2. Anadolu'da Kısmî Varlık Göstermiş Olan Diğer Heterodoks Hareketleri ve İhtida'da Etkileri

Sufizm içerisinde, Bağdat merkezli olarak Sünnî İslâm'a oldukça yakın duran bir gelişme meydana geldi. Ancak sufizm içerisinde ikinci bir eğilim vardı ki, bunlar Horasan merkezliydi ve aşırılıklar onları sembolize etti. Özellikle, antinomiya (iki felsefe veya kanun arasındaki karşıtlık) olarak karakterize edilen üç önemli unsur Horasan'daki sufi hareketini ele geçirdi ve hemen hepsi Anadolu'daki sufi hareketinde de belirdi. Melâmetiye (suçlama/ayıplama anlamına gelen Arapça malama sözcüğünden gelmektedir), şeriat tarafından dayatılan görevlerin öylesine yerine getirilmesinin, özellikle göstermelik olarak yapılması halinde en büyük riyakârlık olduğuna inanmaları anlamında, topluma aykırı bir gruptu. Riyakârlığın ayıbından sakınmak için kendi toplum-aykırılıkları içinde bile, göstermecilikten kaçındılar. İslâmi ritüellerin dış görünüşlerine riayetsizlikle suçlanmaya bile gönüllü olmaları gerçeği nedeniyle Melâmetiye olarak bilinirlerdi. Ortodoks Sünnî esaslarının aleyhine gelişen ikinci bir vaka, al-Hallac'ın Horasan sufizminde *ilahi aşk şehidi* olarak oynadığı önemli roldür. Hallac'ın sufizmi Horasan Türklerinin önemli bir kısmı arasında yayıldı ve doğu Türk mistik şairlerinden en büyüğü olan Ahmed Yesevî'yi etkiledi. Horasan sufi inanişindeki üçüncü toplum-aykırı (antimonist) unsur Kuran-ı Kerim'in alegorik (teşbihçi) yorumları nedeniyle Batınîlerdir. Batınî öğretisi ve Hz. Ali ailesiyle olan bağları, sufilerle Şiiler arasındaki benzerlik ve anlaşmanın önemli noktalarıydı yine de bu iki grup diğer meselelerde çoğunlukla düşmandılar. Bütün faktörler, Türkler'in, akın ve göç ettikleri Horasan'da İslâm'la tanışmaları ve çoğunun Fütüvvet'in gazi koluyla birleştiği ve sözde

---

³³⁸ Bekir Biçer, "Türklerin Müslüman Olmasında Sufilerin Rolü", **Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim Kültür ve Sanat**, Prof. Dr. Mikail Bayram'a Armağan, Editör: Mustafa Demirci, Kömen Yayınevi, Armağan Dizisi 2, 1. baskı, Konya 2009, s. 328

babaş denilen dinî liderlerinin, Horasan suffiliğinin ağır etkisi altına girmesinden dolayı önemlidir³³⁹.

Selçuklulardan başlayarak XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren esnaf ve lonca mensupları, özellikle de Ahiler arasında yerleşmiş olan dindarlık biçiminin suffi geleneğinin önemli bir kolu olan, Melâmilik ve bu okulun benimsemiş olduğu Melâmeti fütüvvet ideallerince şekillenmiş olduğunu görmekteyiz. Esasında Horasan Melâmetiliği'nin doğuş, gelişim, coğrafi yayılış ve gelişimi düşünüldüğünde bu neşe ya da anlayışın sadece esnaf kesimlerinin dindarlık biçiminin ve ahlaki anlayış ve ideallerinin şekillenişinde değil, aynı zamanda hicri II. yüzyıldan itibaren geniş halk kitleleri halinde İslâm'ı kabul etmeye başlayan Türklerin dindarlık biçiminin şekillenişinde de önemli olmuştur³⁴⁰.

Horasan erenleri tabiri Ahmed Yesevî takipçileri için kullanılır. Onların sayıları ile ilgili doksan dokuz bin ya da on iki bin olduğuna dair rivayetler vardır. Yine rivayete göre bağlılarının on iki bini Yesevî'nin yaşadığı muhitte, doksan dokuz bini uzak ülkelerdedir. Bunlara ilave olarak Horasan erenleri XIII. yüzyıl Anadolu Selçukluları devrinde kendisinden en çok söz edilen topluluktur³⁴¹.

Münzeviliğin mistisizme dönüşümünden ve ikincisinin on birinci yüzyıl suffizmi içerisinde olgunlaşmasından sonra, sufizmin bir sonraki büyük gelişmesi, dervişlik sisteminin temellerini atması ve ana emirlerini tüm İslâmi dünyaya yayması oldu. Ana emirler, kimi baskın mistik şahıslar etrafında gönüllü olarak toplanan müritlerin oluşturduğu daha küçük bağımsız gruplardan büyüdü. Yeni müritler eklendiğinde basit bir kabul töreni yapılır ve mürit, ustasının yolunu (tarika) yaymaya başlamak için ayrılanı kadar bir şeyh veya pir ile birlikte yaşardı. Usta'nın ölümü üzerine, mezarı müritlerinin gözünde özel ihtimam ögesi ve yeni kurulan tüm ibadethanelerin (ribat, zaviye) sadakat gösterdikleri yeni bir tarika veya buyruk haline gelirdi. Ortaya çıkan değişik derviş buyrukları, pek çok açıdan kendi aralarında farklılık gösterebilirler bile, en önemli dış değişiklik ayinle ilgili (zikir) meselesinde ve Ortodoks İslâm'ın sıradan adetlerine yönelik tavırlarında gerçekleşti. Aynı zamanda, özellikle şehir ve baskın şekilde kırsal olan kardeşlik örgütlenmelerinin arasında, Anadolu'da da belirecek olan, önemli farklılıklar vardı. Derviş cemaatlerinin üyeleri genellikle, tamamen dinî yaşama çekildikleri ibadethaneleri yöneten dervişlerin kendileri ile dinî ayinlere katılıyor olsalar dahi

---

³³⁹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 365

³⁴⁰ Akça ve Demirpolat, **a.g.m.**, s. 204

³⁴¹ İrfan Görkaş, "İslâm Felsefesi Açısından Horasan Erenleri", **Hacı Beştaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı:15, s.195

günlük geçimlerini sağlamak için çalıştıkları ikinci uğraşları olan müritlerden oluşmaktadır. Bu mezheplerin büyümesi ve yayılması, insanların soğuk, yavan, Ortodoks İslâm yerine duygusal bir dinî daha tatmin edici bulduğunu gösterdi. Üstelik dervişler mezheplerini, İslâmi dünya politik olarak bölünmüş olduğu ve koşulların istikrarsızlığının insanların arasında kesin bir endişe yaratmış olması gereken bir zamanda yaydılar. Son olarak, derviş dinciliğinin bağnaz olmayan karakteri pagan Türk ve Hıristiyan benzerlerinin dönüştürülmesi için kapıları açtı³⁴².

XII. ve XIII. yüzyıl sıralarında Asya, Mısır ve Kuzey Afrika'da bir dizi önemli mezhepler ortaya çıktı. Bunlar; Kadirî (Bağdat yakınlarında kurulan bir şehir cemaâti), Şafîî, Bedevî ve Şahidî (Mısır'da kuruldu) ve Yesevî (ilk Türk mistik Ahiliği) ile doğu İslâmi topraklarda Kalenderî³⁴³ görüşleri içeriyordu. Anadolu'nun dinî hareketliliğinde öylesine önemli bir rol oynamış olan derviş mezhepleri XIII. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyıl boyunca kısmen aslında Anadolu'da (Mevlevîlik ve Bektaşîlik) ve kısmen de diğer İslâmi topraklarda (Kâzarûnîlik, Kalenderîlik ve Rufâîlik) kuruldu ve gelişti. Her iki örnekte de Horasan'da Moğol istilasından kaçan ve Anadolu'da sığınak arayan kutsal adamların akını, derviş ahiliğinin kurulması ve gelişmesinde büyük ölçüde etkili oldu³⁴⁴.

İbn Batuta, bunlar arasında Rufâîlikten “*Tarikat-ı Ahmediye*” olarak ve bu tarikata ait tekkelerin özellikle İzmir, Bergama, Amasya ve Manisa'da bulunmakta olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca, gösterdikleri burhanlarla halkın itibar ve teveccühünü kazanan Rufâî dervişlerinin önemli bir nüfuza sahip olduklarını kaydeder³⁴⁵.

Neticede Anadolu'da yaygınlaşmaya başlayan tasavvufî düşünce, iki farklı çizgide gelişmiştir. Birincisi, Irakîler, adıyla meşhur ve genellikle Arap dünyasından gelen, tasavvufun zühd ve takvaya önem veren tahalluk boyutunu benimseyen ahlakçı sûfiler ile keşf, marifet ve vahdet-i vücud gibi tahakkuk boyutuna önem veren arif sûfilerin temsil ettiği çizgiydi. Kadirîlik ve Rufâîlik mensupları gibi tasavvufî hayata hız kazandıran akımlarla Muhyiddin İbnu'l-Arabî ve Sadreddin-i Konevî gibi tasavvufî düşüncenin kuramcıları, bu çizginin en önemli temsilcileridir. İkinci çizgi ise Horasanîler diye ifade edilen, Maverâunnehir ve Harizm bölgelerinden gelen ve daha çok cezbeyle önem veren mektepti. Bu ekolün en önemli temsilcileri ise Şehâbu'ddin es-Sühreverdî (ö.635/1238), Necmuddin-i

---

³⁴² Vryonis, **a.g.e.**, s. 365

³⁴³ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Kalenderiler**, TTK, Ankara 1999.

³⁴⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 366

³⁴⁵ Özköse, **a.g.m.**, s. 262

Kübrâ (ö.623/1226), Bahâuddin Veled (ö.635/1238), Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî (ö.637/1240), Necmeddin-i Râzî (ö.654/1256) ve Fahreddin-i Irakî (ö.685/1286)'dir. Bu iki ana çizginin sentezi on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Mevlâna Celâleddin-i Rûmî (ö.672/1273) tarafından gerçekleştirilen Mevlevîlik'tir³⁴⁶.

Türklerin kendileri, Horasan ve İslâmi toprakların kuzey sınır uçlarında yerleşmişti ve geçiş hatlarında güçlü bir Sufî etkisine maruz kaldılar. Bu anlamda ilk Türk derviş tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî çok önemlidir Yaşamı çoğu efsane ile örtülmüş olan Yesevî'nin, Çin Türkistan'ı Sayram'da doğduğu ve en nihayetinde batıya gelerek, Buhara'da ünlü mistik ve hukukçu Yusuf Hamdanî'den ders aldığı anlaşılmaktadır. Yesevî, Türklerin İslâmlaştırılmasında çok önemli, hatta muhtemelen belirleyici bir rol oynamıştır. Öncesinde, yeni gelenler geniş çeşitlilikte bir dinî etkiye maruz kalmışlardı ama Yesevî, kendi sufizm mantalitesi içinde, onu insanları için bir Türk kavramı ve Türkçe diline uyarladı. Çeşitli efsaneler müritlerinin sayısının 12,000 ila 99,000 kişi arasında olduğunu ve etkisinin doğuda Kırgız/Türkistan'a, kuzeyde Volga nehri civarındaki Türklere ve batıda Anadolu'ya kadar yayıldığına söyler³⁴⁷.

Vryonis, Anadolu'daki heretik İslâmi formlarla ilgili olarak aşağıdaki bilgileri verir.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'ya gelen derviş mezhepleri arasında Rufâilik, on ikinci yüzyılda Irak'ta kuruldu. Aslen, kurucularının fakirlik, dünya zevklerinden yoksunluk, yaralara direnmeme (tedaviyi reddetme) öğretilerini salık vermiş oldukları anlaşılıyor ve ilk sebatları genellikle, bit ve çekirge dâhil olmak üzere yaşayan hiçbir canlıyı öldürmemek veya eziyet etmemek şeklinde gelişti. Ancak inanç ve uygulamaların Moğol istilasını takiben, muhtemelen şaman etkisinin girmesiyle keskin bir dönüşüme uğradığı da görülüyor. Bu dönüşümden sonra, ilerdeki zamanlarda "*İnleyen Dervişler*" olarak adlandırılacak olan kardeşlik dernekleri, aslanlara binmek, sıcak sobalara oturmak, kendilerini bıçaklama ve yakma, ateş-yeme ve bu tür icralar gibi dehşetli ve sansasyonel başarılarla karakterize edildi.

İran'dan Anadolu'ya gelen bir başka tarikat Kâzarûnî veya İshakî tarikatıdır. Cemaât, Şiraz'ın bir kenti olan Kâzarûn'da, ateşe tapan bir aileden gelerek babası zamanında İslâm'a dönen Ebu İshak bin Şahsiyar Kâzarûnî (963–1033) tarafından kurulmuştur. Kâzarûnî, biyografisine göre 24,000 ateşe tapan ve Yahudi'yi İslâm'a döndüren ateşli bir mübelliğ idi ve

---

³⁴⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul. 1991, C. III, s. 111–114

³⁴⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 366

mezhebi nihayetinde Hindistan, İnan, Çin ve Anadolu'ya yayılmıştı. Hadisler her ne kadar Kâzarûnî'nin müritlerini Hıristiyanlarla savaşmak üzere Anadolu'ya gönderdiklerini söylüyorsa da, Kâzarûnî'lerin on dördüncü yüzyıldan önce orada olduklarına dair bir kanıt yoktur. Bu Kâzarûnî'ler her şeyden önce militan misyonerlik ruhları ve gazi mantalitesi ile cihattaki rolleriyle karakterize edildi. Dolayısıyla Kâzarûnî'ler XV. asırda Osmanlı tarihinde çok önemli bir rol oynadılar. Esasında şehir-odaklı olmasına rağmen Türkmenler ve cihat organizasyonu içinde büyük bir etkiye sahip olduğu açıktır³⁴⁸.

Türkistan, Buhara ve Harzem'den Küçük Asya'ya kaçan dervişlerin geniş sayıda kısmı, muhtemelen çoğunluğu, Kalenderî denilenlerdi. Orta Asya'da doğduğu ve bazı Hindu etkiler altında kalmış olduğu görünen bu mezhep on birinci yüzyılda önce Arap topraklarına geldi. Hareket, Melâmetiyye öğretileriyle belli bir dereceye kadar genişledi ancak Kalenderîler ikincisinin adetlerinden, dışarıya ve Ortodoks İslâm'ın örf ve adetlerine uymadıkları için kendilerini suçlama yoluna gittiklerinden dolayı farklılık gösterdi. Bir muhtemelen onları “gösterişçi” Melâmetistler olarak tanımlayabilir. Bu nedenle kaşlarını ve sakallarını traş ettiler, garip giysiler giydiler, sorumsuz bir hayat sürdürdüler ve yerel halkın sadakalarıyla geçindiler. Hiç (veya sadece birkaç tane) zaviyeleri yoktu ve bayrak, davul ve garip bir müziğin eşlik ettiği gruplar halinde gezindiler. Cazip geldikleri kesim genellikle en aşağı ve eğitimsiz tabakaya mensup kimselerdi. Resmi din adetlerini dikkate almama öğretisi davranışlarında ihmalkârlığa ve ahlaksızlığa götürdü. Türkmen babaları arasında, onları Selçuklu devletine karşı isyan etmelerinde ve Hıristiyanlara karşı cihadın ön saflarında olmaya iten etkileri olan Kalenderîlerin veya onlar gibi olan ama başka adlarla çağrılan dervişlerin Küçük Asya'nın gelişmelerinde büyük önemleri vardır. Kalenderîlerin Küçük Asya'ya girişlerine eşlik eden başka bir zıt görüşlü grup olan Haydarîlerin de köylerde ve ovalardaki aşiretler arasında büyük bir cazibesi vardı³⁴⁹.

Tarikatların XV. ve XVI. asırlardaki gelişimleri ve sürekli yeni kolların ortaya çıkması olağanüstü bir devamlılık gösterir. Bunların içinde Zeynî ve Bedreddinî gibi, Kalvatî'lerden Şabanî, Ruşanî ve Gülşenî gibi, Bayramîler'den İsavî, Himmetî, Tansuvî ve Şemsevî gibi oluşumlar vardı³⁵⁰.

---

³⁴⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 367

³⁴⁹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 368

³⁵⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 368

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu tarz oluşumlar, her ne kadar İslâm'ın felsefi anlamda bölünmesini sağlasa da, ihtida hareketlerinin etkisinin geniş coğrafyalardaki kalıcılığı bakımından en önemli iç dinamikler arasında yer alır.

3.2.4.3. Anadolu'da En Etkili Olan Sufizm Akımlarından Bektaşîlik

İhtidaya olan katkısını, Anadolu'nun yerli kültürlerinin sembolleri üzerinden yapan ve sağladığı eşleştirme ve kaynaştırmalarla ortak değerler üreten Bektaşîlik öğretisi, bu bölümümüzün konusudur. Kırsal motif değerleri ile etki sahasını genişletip kalıcılığını destekleyen alt yapı kültürleri kullanan Bektaşîlik Vryonis'in en detaylı çalışma konusudur.

Yukarıda bahsi geçen heterodoks oluşumlardan, bir kısmı dönemin tarihinde önemli rol oynamasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğunda kesinlikle en ünlüsü ve en yaygın olanı Bektaşî ve Mevlevîlerdir ki, bunlardan ilki aslen “kırsal”, sonraki ise “şehirli” olan sufi ideallerdir³⁵¹.

Hacı Bektaş, Horasan'dan Anadolu'ya, kardeşi Menteş ile birlikte gelir sonra kardeşiyle Sivas'ta bulunan Baba İlyas'ı, ziyaret ederler. Yine kardeşi ile birlikte Kırşehir'e oradan da Kayseri'ye geçerler. Menteş, Sivas'a dönmek ister, Hacı Bektaş onu uğurlar ancak o sırada devam etmekte olan Babaî isyanında Menteş ölür³⁵².

Bektaşîliğin ruhani kurucusu, Hacı Bektaş'ın yaşamının ilk yazılı versiyonunun tarihi sadece XV. yüzyılın başlangıcına kadar gider. Böylelikle, son derece dağınık bir durumdaki referanslar yardımıyla, Hacı Bektaş'ın tarihi ve biyografisi ortaya konabilmiştir, yine de Velâyetname'nin XIII. yüzyıla kadar geri uzanan bir tarihi cetvel içerdiği açıktır. Bu eser, Horasan'lı kutsal adamların mucizeleri ve Hacı Bektaş'ın kendi temelinden ayrıntılarla süslenmiş geçmişinin ve Şîf destanlarından seçilenlerin renkli bir karışımıdır. Sülalesi veya soy ağacı, bir sufi mezhebin kurucusuna yakışır şekilde Hz. Ali yoluyla Hz. Muhammed'e uzanır ve en nihayetinde Necef'in yöneticisinin oğlu ve varisi olur. Örflere göre Lokman Perende tarafından eğitildikten ve Ahmet Yesevî tarafından (bir tarih hatası) derviş yaşamına başladıktan sonra ikincisi, Hacı Bektaş'ı Rum'a (Anadolu'ya) göndermiştir. Velâyetnâme,

---

³⁵¹ Vryonis, a.g.e., s. 369

³⁵² İsmet Kayaoğlu, “Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 31, Sayı: Fakültenin Kuruluşunun 40. Yıl Özel Sayısı, 1989, s.148–149

57,000 Anadolu dervişinin onun girişini önlemek üzere toplandığını, bunun üzerine Hacı Bektaş'ın bir beyaz güvercine dönüşerek cennete uçtuğunu ve Kırşehir yakınlarında Suluca Kara Höyük'e indiğini anlatır. Anadolu'daki geri kalan hayatı, çeşitli yerlerde gezerek, mürit kazanarak, ihtidaya çalışarak ve muhteşem mucizeler gerçekleştirerek geçmiştir. Paganlar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar dâhil olmak üzere Anadolu toplumunun pek çok bölümüyle, görüşmüş onlara yarenlik etmiştir. Velâyetname'nin Hacı Bektaş'ın müritleri olduğunu ileri sürdüğü en ünlü kişiler Türk şair Yunus Emre ve Ahi Evren'dir³⁵³.

Aslında Velâyetname'nin çoğu öyküsü efsanedir, ama hiç kimse ne içerisindeki tarihi cetveli inkâr edebilir ne de çoğu fantastik hikâyeleri kültürel veya sembolik bir gerçek olarak algılayabilir. Hacı Bektaş gerçekten de XIII. asırda, Türkmen babaların büyük hareketine mensup olacağı Anadolu'ya Horasan'dan gelmiştir. Moğol işgalinin arefesinde Türkmen aşiretlerinin, Selçuklu devletini ölümcül şekilde zayıflatan kanlı isyanlar zincirini kuran ünlü İshak Baba'nın mürididir. Bizans uygarlığı açısından önemi ise, Bektaş'ın, günden güne yandaş kazanmaktaki başarısı idi ve en nihayetinde Anadolu'nun temel kutsal adamlardan biri olarak tanındı. Bizzat kendisi muhtemelen asli bir derviş kardeşliği bulamamış olmasına rağmen XIV. asra doğru Bektaşîlik öğretisi resmi bir varlık kazandı. Bunun akabinde, iki belirli değişikliğe uğradı: Birincisi XV. asrın başlarında ağır Hurûfî etkisi (Baştan aşağı tüm Anadolu'ya yayılmıştı ve II. Mehmet'le beraber aşırı şekilde etkisi arttı.), ve ikincisi XVI. asrın başlarında, Bektaşîliğin ikinci kurucusu olarak bilinen Balım Sultan'ın etkisiydi ki, Balım Sultan tarikata yeni ve mutlak uygulamalar getirdi (bekârlık dâhil)³⁵⁴.

Ayrıca, XIV. yüzyıldan itibaren yeniçeriliğin resmî tarikatı olan Bektaşîlik, bu şekilde büyük bir nüfuz elde etmiş; bu arada, esas akideleri kendisinden pek farklı olmayan muhtelif Batınî zümreleri de içine almıştır. Bu şekilde Babaîler, Kalenderîler, Haydarîler, Abdallar ve Huruffiler sonradan Bektaşîlik içerisinde temessül edilmişlerdir³⁵⁵.

Bektaşî öğretisi geniş ölçüde çeşitliliğe sahip öğretiler ile etkilerin bir birikimidir ve bu nedenle ona net ve tam bir tanımlama getirmek çok zordur. Tarikat içerisinde tamamen çözülmüş olan çok sayıda farklı dinî gruplar olduğu için, uygulamalar ve inanışlar birbirinden son derece farklıdır. XIII. yüzyıl Anadolu'su, Bektaşîliğin filizlendiği tohum yatağı, Kalenderî ve Haydarî dervişleri (her ikisi de Batınî'ydi) ile Hacı Bektaş'ın pîri, muhtemelen o

---

³⁵³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 370

³⁵⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 370

³⁵⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 1992, s. 373–379

da bir Kalender olan Baba İshak tarafından ele geçirilmişti. Sonuç olarak, Bektaşîler muhtemelen daha başlangıçtan itibaren heterodoks idiler ve bu karşıtlık, on beşinci yüzyılda Hurûfilerin de katılımıyla oldukça güçlendi. Bektaşîler kendi eğilimleri içinde oldukça Şîî idiler, on iki imamı sayıyor ve muharrem ayında Ali'yi ve oğullarını yüceltiyordu. “*Tevella*”ve “*teberra*” (Ali'nin dostlarının dostları ve düşmanlarının düşmanları) uygulamalarını adet edinmişlerdi. Türkmen aşiretlerinin babalar (Türkmen başı) aracılığıyla aktarılan eski şaman geleneklerinin belirgin izlerini de taşıyorlardı. Bektaşî ayinlerine peçesiz kadınların katılımı muhtemelen korunan Şamanlığın bir yansımasıdır. Sema veya ritüel dans ve Bektaşî ilahileri, şamanların kendinden geçen danslarına ve büyülü sözleriyle karşılaştırılmıştır. Hayvanların kurban edilmesi de, özellikle boğaların, muhtemelen bu tür eski geleneklerden bir diğeridir. Bektaşî evliyalarının mucizelerinin çoğu eski adetler üzerine şekillenmiştir, özellikle kutsal adamın uçan bir kuş şekline girdiği mucizeler. Aynı anda bıyığın uzamasına izin verilirken sakalın kesilmesi belki bu tür şaman uygulamalarından bir aktarımdır. Diğer yandan, Hıristiyanlarınkine benzer pek çok öğreti ve uygulamalar da vardır. Hıristiyan vaftizi, günahlardan arınma olarak, Bektaşîlerin cem ayinlerinden önce düsturlarla birlikte abdest almasıyla paralellik göstermektedir. Chrism (Kutsama), Bektaşîlerin gül suyu ve beraberinde törenle kutsamasına paraleldir. Hem Bektaşîler hem de Hıristiyanlar arasında bekâr ve evli rahip ve babalar vardı. Hıristiyan günah çıkarma ve tövbe, Bektaşîlerin “*baş okutmasına*” benzerlik gösterirken, Hıristiyan aforozu, Bektaşîlerin “*düşkünlüğü*” ile benzerlik taşımaz. Diğer unsurların, Bektaşîlerin Hıristiyanlar arasında iyi propaganda yapmak için kullandığı tesadüfî veya kazara benzerlik olduğu çok daha açıktır. On iki imamı on iki azizle, İsa'nın bakireden doğumunu, mezhebin ikinci kurucusu Balım Sultan'la benzeştirdiler. Hacı Bektaş'ı Aziz Haralambos'un yeniden dirilmiş hali olarak kabul ettiler. Hıristiyanların Üçlü'sü olduğu gibi, Bektaşîlerin de üçlüsü vardı, Allah, Muhammed ve Ali. Bektaşîliğin ne kadar eklektik³⁵⁶ ve sinkretik³⁵⁷ olmanın yanında ne kadar lütufkâr ve ilerici olduğu barizdir. Bu bağdaştırıcılık ki Hıristiyanlıktan İslâm'a dönmeyi oldukça kolaylaştırdı, tam da Anadolu'da bin yıl önce paganizmden Hıristiyanlığa geçişi hızlandıran dinî bağdaştırıcılığı hatırlatıyordu³⁵⁸.

Aslında folklorik öğeler üzerinden yapılan tanımlama ve şekillendirmeler değişim noktasında değişime maruz kalacak toplumlar açısından iki türlü önemi arzeder. Birincisi,

³⁵⁶ Farklı düşünce sistemlerinden seçilen öğretilerin ayrı bir sistem içinde birleştirilmesi.(Sönmezoğlu, a.g.e., s. 160)

³⁵⁷ Bağdaştırıcılık, bütünleşmiş olanı ifade eden kavram. (Sönmezoğlu, a.g.e., s. 160)

³⁵⁸ Vryonis, a.g.e., s. 372

eğer bir toplumun folklorik öğelerini silmeye teşebbüs ederseniz, direnç ve şiddetli bir savunmayla karşılaşabilirsiniz. Çünkü halk kültüründeki pek çok ögenin dinî yani mistik bir değeri vardır ve halk bunun değişmesine dinî ihlal noktasından bakacağı için fazlasıyla tepkili davranır. Diğer bir yaklaşım ise değişimi yönetenlerin, değişime maruz kalan topluluğa onların folklorik öğeleri ile onlara yeni tanıştıran kültürün öğeleri arasındaki ortaklık üzerinden gidilen bir yaklaşım olur ki, özellikle Anadolu’da kırsal tasavvuf erenlerinin politik tutumu böyle olmuştur. Yani ortak paydalardan hareketle, kültürlerin harmanizasyonunu sağlamıştır. Hıristiyan Azizleri ile İslâm Erenleri üzerinden yapılan benzeştirmeler bu birlikteliğe fazlasıyla hizmet etmiştir.

Mesela XV. ve XVI. yüzyıldaki Avrupalı seyyahlara göre, Anadolu’da gezdikleri pek çok yerde Hızır’a dair onlara anlatılanlar Hıristiyan Azizi, Saint George ile ilgili olarak onların bildikleri aynıydı.³⁵⁹ Benzer eşleştirmelerle ilgili bu tarz pek çok örnek mevcuttur.

İslâmlaştırma faaliyetlerinin yürütülmesinde, Hacı Bektaş’ın halifelerinin kendi aralarında görev bölümü yaptıkları anlaşılmaktadır. Bir bölümü Rumeli’de bulunurken, Karadonlu, Can Baba, Hoy Ata ve Barak Baba Moğollar arasında görülmektedir. Bu heterodoks Türkmen Babalarının Şamanist Moğollar üzerinde uyguladıkları yoğun faaliyetler sonucu, birçok Moğol kabileleri Müslümanlığı kabul ederek Orta Anadolu’ya yerleşip kalmışlar ve tekrar İran’a dönmüşlerdir³⁶⁰. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Hacı Bektaş’ın emriyle Balkanlara gönderilen Sarı Saltuk³⁶¹ buralarda, büyük çapta İslâmlaştırma faaliyetinde bulunmuş ayrıca Gürcistan Beyi’nin, adamlarıyla beraber Müslüman olmasında önemli katkısı olmuştur³⁶².

Anadolu toplumunun XIII. ve XIV. asırlardaki koşulları, hiç şüphe yok ki bazı açılardan Horasan’ın koşullarına benzerlik göstermekteydi. Her iki alanda da, sürekli çekişme, savaş, yıkım nedeniyle ayaklanmalar vuku buluyor ve pagan veya yüzeysel olarak İslâmlaştırılmış yeni Türk etnik grupları bu alanlara giriyorlardı. Anadolu, Horasan’dan daha fazla, hatırı sayılır ölçüde gayr-i müslim bir nüfusa sahipti. Horasan ve Anadolu’daki toplumlar ciddi dış şoklara maruz kaldılar. Bu şoklar gayr-i müslimlerin eski dinî ve sosyal değerlerinin geçerliliğini baltaladı ve bu yeni durumun nüfuzu için yeni şartları hazırladı.

---

³⁵⁹ Ahmet Yaşar Ocak, **İslâm – Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır – İlyas Kültü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 113, Sayı A.30, Ankara 1990, s.135

³⁶⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, **Osmanlı Araştırmaları II**, İstanbul 1982, s.31

³⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltuk**, TTK, Ankara 2002.

³⁶² Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 30

Buralar iş ve dinî tebliğ için koşulların en uygun olduğu alanlardı. Bu alanlarda kitlelerle kolayca iletişim kuran bir dil ve formla yeni değerleri en agresif şekilde yayanlar, muhafazakar, yavan Sünnî ulemalardan çok, karşıt ve çoğunlukla aykırı olmasına rağmen dinamik dervişlik oluşumlarıydı. Bu tebliğ ruhu, Hacı Bektaş'ın kendisinin ve müritlerinin aktif şekilde ihtida sürecinin içinde olduğunun kanıtıdır. Velâyetname'de, Paganların İslâm'a döndürüldüğü ve onların tarikatlarına girdiği ile ilgili örnekler mevcuttur. Velâyetnâme'nin, Hacı Bektaş'ın müritlerinin nasıl gönderildiğinin anlatıldığı son kısım, Bektaşîliğin bu tebliğ çehresini net biçimde tasvir etmektedir³⁶³.

İhtida hareketlerine bir örnek olarak Velâyetnâme'den şu alıntıyı yapalım. Hacı Bektaş, müridi Can Baba'yı Küçük Asya'nın doğu ucunda Erzincan yakınlarında kamp yapan Kelü Han yönetimi altındaki geniş bir Tatar aşiretine göndermeye karar verir. Tatarlar sonunda İslâm'ın büyük dinî gücünün olduğuna ikna olur ve din değiştirme olasılığını tartışmaya başlarlar, gerçek imanın son bir ispatından sonra artık Müslüman olurlar. Tatar beyleri bir savaş konseyi toplarlar ve şimdi Müslüman olduklarına göre, Anadolu'daki Müslüman dostlarına karşı savaşamayacaklarına karar verirler. Tatarlar, başka topraklar ve halklar üzerine fetih ve ihtida amaçlı seferler planlarlar. İlk iş olarak Kelü Han'ın babasının ülkesini işgal ederler ancak o, yeni dinî kabul etmeyi ret eder böylece kendilerine toprak için Selçuklu Sultanı Alâeddin'e başvurmaya karar verirler. Bu amaçla Kelü Han, sultana bir mektup göndererek artık bir Müslüman olduğu için babasının topraklarına dönemediğini ve bunun sonucu olarak sultanın kendisine yazlık ve kışlık çayırları olan toprak vermesi gerektiğini bildirir. Sultan, Sivas ile Kayseri arasındaki bölge (yazlık çayırlar olarak) ile Çorum ve Ankara arasındaki bölgeyi (kışlık çayırlar olarak) Tatarlara verir. Anlaşma, Tatarların kurulmuş olan bu sınırları asla çiğneyemeyeceği ve sultanlar için askeri hizmette bulunacakları taahhüdünü de içerir³⁶⁴.

Velâyetnâme, Sultan ve Selçuklu asillerinin, kendileri için bu kadar zor bir problemi çözmeye Hacı Bektaş'ın başarısından fazlasıyla memnun kaldıklarını anlatır. Bu nedenle pek çok hediyeyle ödüllendirilirler ve bu andan itibaren Alâeddin ne zaman bir ihtiyacı olsa veya zorda kalsa Hacı Bektaş'ın tavsiyelerini arar olmuştur. Bektaş'ın Anadolu'ya girip yerleşmesinden sonra Tatarların, Bektaşî ve onun kurumu ile ilişkileri yakın bir şekilde devam etti. Tatar beyleri ve rütbeli kişiler yılda iki kez, yazlık otlaklarına çıkmadan ve kışlık

---

³⁶³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 373

³⁶⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 374

karargâhlarına döndükten sonra, Hacı Bektaş'ın tekkesine giderdi. Yanlarında hediye olarak sayısız küçükbaş hayvan getirirler, misafir olarak tekkede birkaç gün geçirip daha sonra yollarına devam ederlerdi. Tatarlar, Müslüman olsalar bile eski dinî uygulamalarının ve inançlarının pek çoğunda ısrar ettiler. Bunun en göze batan örneği ve İslâmi toplum için kesinlikle en saldırgan olanı, Tatarların putlarından vazgeçemedikleri gerçeğiydi. Bunun sonucunda, geçen birkaç yıldan sonra (Kelü Han ölmüş ve yerine bir diğer Han gelmişti) Bektaş, müritlerinden birini Huva Ata'yı, Tatar putlarını yok etmek üzere gönderdi. Başlangıçtaki zorlukların ve Tatar gönülsüzlüğünün üstesinden geldikten sonra, putperestleri, putlarını terke ikna etmeyi başardı ve Tatarlara gönderilen elçiler, onlara putlarını yakmayı emretti. Huva Ata, Tatarların arasında kalarak, onları İslâm konusunda yönlendirdi ve nihayetinde onların arasında öldü. Mezarı, Velâyetnâme'ye göre, Ankara'nın doğusunda Denek Dağı'nın eteklerindeki Balı Şeyh'te bulunuyordu³⁶⁵.

Türkmen ve Moğol aşiretlerinin XIII. yüzyılda Ankara yakınlarına kalabalık sayılarda yerleştirildiğini ve Hacı Bektaş müritlerinin batı Küçük Asya'daki emirliklerle çok yakın ve belirgin ilişkileri olduğunu biliyoruz. Bektaşî mezhebinin erken dönemleri hakkında bütün bildiğimiz, Hacı Bektaş ve yandaşlarının aşiret adamları arasında tadını çıkardığı büyük etkisinin, geleneklere bağlı olma disiplininin geldiği gerçeğidir. Tüm akademisyenler, mezhebin “*kırsal*” karakterini ve bu erken dönemlerdeki etkisini kent merkezlerinden ziyade aşiretler arasında gösterdiği gerçeğini vurgulamıştır. Velâyetnâme'nin sonunda bahsedilen beş müridinden sadece biri, eski bir yerleşim kent merkezine Konya'ya gönderildi. Diğer dördü batı sınırlarındaki Türkmen aşiretlerine gitti. Böylece Hacı Bektaş, Anadolu Türkmenleri arasında egemenlik elde etmiş olan Baba İshak'ın, kendi ruhani ustasının geleneklerini harfiyen uyguladı. Selçuklu liderleri, Baba İshak'ın onlara verdiği dersi unutmadıklarından, belalı aşiretler arasında büyük yeri olan dervişlerle doğal olarak dostane bir ilişki sürdürmeye gayret ettiler. Hacı Bektaş'ın Alâeddin'le paylaşmak olarak betimlediği nüfuz, kelimesi kelimesine doğru olmasa da, kendisi ve yandaşlarının sonraki yöneticilerle sahip olacakları nüfuzun bir göstergesiydi yine de³⁶⁶.

Hacı Bektaş ve müritleri Orta Asya ve Anadolu'daki Müslüman ve paganlar arasında enerjik mübelliğler olarak göründüler. Bu sufî oluşumunun özellikle Anadolu'da XIII. ve XIV. asırlarda Hıristiyanlarla paralel ilişkiler kurduğu görünür. Aslında, Hıristiyanlarla temas

---

³⁶⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. 375

³⁶⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 376

olayları Velâyetnâme’de genişçe yer alır. Bunlardan ilki Hacı Bektaş’ın Kayseri’den Ürgüp’e seyahati sırasında cereyan eder. Sinassus³⁶⁷ kasabasında, çavdar ekmeğini henüz pişirmiş ve başının üstündeki tepsiyle bu ekmeği taşıyan Hıristiyan bir kadın ile karşılaşır. Kadının gözü Hacı Bektaş’a iliştiği anda durur ve ekmeğin kalitesizliğine beddua etmeye başlayarak, Hacı Bektaş’dan kendisine yardım etmesi için yalvarır. Bektaş, ona bu andan itibaren kasaba sakinlerinin çavdar ekmeğe devam edeceklerini ama yerine buğday hasat edeceklerini bildirir. Onlara, az miktarda undan geniş ekmekler yapabilecekleri ikinci bir mucizeyi de bahşeder. Böylece onlara gerçekleşeceğini bildirdiği şey gerçekleşir, der Velâyetnâme. Bunun sonucu olarak, yerel halk mucizenin geçtiği yeri bir hacı tapınağına dönüştürür. O alanda Sinassus’un Hıristiyan sakinlerinin yaptığı yıllık bir kutlama vardır. Bu olay açıkça herhangi bir ihtida hareketinden bahsetmemesine rağmen, Sinassus Hıristiyanları ile Bektaşî mezhebi arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamaktadır. Muhtemelen, Bektaşî Hıristiyanların ihtiyaç zamanında dönüştürdüğü yerel bir “aziz” ve kasabalıların ona karşılık gelen Hıristiyan aziziyle bir tuttukları biri haline gelir³⁶⁸.

Hıristiyanlarla ilişkilerinde ortak araçlardan biri, muhtemelen batı Anadolu’da Türkler tarafından henüz alınmamış bir Hıristiyan kentindeki isimsiz keşişin vakasıdır. Sözde bu keşiş Hacı Bektaş’ın gizli mürididir. Tesadüf olur ki, keşişin yaşadığı şehir ciddi bir kıtlık geçirir ve herkes açlıktan kırılmaktadır. Keşiş, Hacı Bektaş’tan yardım ister, daha açıkçası buğday ister. Hacı Bektaş, keşişin dileğini algılar ve müritlerden birine hayvan konvoyunun tahilla yüklenmesini ve keşişe götürmesini emreder³⁶⁹.

Bir başka olay ise Hacı Bektaş’ın, yılda bir kere Frenk adalarından birindeki bir keşişi ziyaretiyle ilgili olanıdır. Velâyetnâme’de anlatılan bir başka anekdot, I.Murat’ın sarayından, bizzat sultan tarafından Hacı Bektaş türbesini inşa etmesi için seçilen bir Hıristiyan mimarla ilgilidir. Mimar yeni yapının tepesindeyken, çıkan ani bir fırtına onu aşağıya atar. Can havliyle evliyadan aman diler, kurtulur, Müslüman olur ve Bektaşî tekkesine girerek Sâdik adını alır³⁷⁰.

Hacı Bektaş ile Hıristiyanlar arasında vuku bulan olaylar, yalnızca ilişkilerin ve ihtida hareketlerinin varlığını gösterdikleri için değil aynı zamanda başka bir noktayı ortaya koydukları için de ilginçtir. Anadolu’daki Hıristiyan kiliselerinin Türk fethinin bir sonucu

---

³⁶⁷ Nevşehir’de Ürgüp’e bağlı kasabanın adı.

³⁶⁸ Vryonis, a.g.e., s. 377

³⁶⁹ Vryonis, a.g.e., s. 377

³⁷⁰ Vryonis, a.g.e., s. 378

olarak yoksulluk içinde olduklarından daha önce bahsedilmişti. Bu yoksulluk kiliseleri, en çok ihtiyaç duydukları zamanda cemaatine yardım ve destek götürmekten alıkoydu. Şimdi, Hıristiyanlarla, derviş evliyaların karşılaşmasında, Hıristiyanlar buğday ve yani karınlarını doyurmak için gereken şeyler konusunda onlara yalvarıyorlardı, ne kadar ilginçtir ki bu yalvarışta dinî bir amaç yoktu. Bektaşiler, Velâyetname’de, Suluca Kara Höyük’teki tekkelerinin yanında kurulu olan bir misafir evi ile evin mutfağında bütün ihtiyaç sahiplerine yardım ve yiyecek dağıtan bir grup olarak görünüyorlar. Bu derviş kardeşliğinin Müslümanlar kadar Hıristiyanlara da, artık Hıristiyan kiliselerinin onlara sağlayamadığı yardım ve maişeti sağlayabildiği kesinlikle gerçektir³⁷¹. Bu anlamda kilisenin iktisadi olarak zayıflamasının ortaya çıkardığı boşluğu bu tür derviş ve tarikat örgütlenmelerinin doldurduğu görülüyor.

Hıristiyanlarla kişisel temasının dışında, iddiaya göre Hacı Bektaş, ihtida için Hıristiyan topraklarına birkaç mübelliğ göndermiştir. Bunların ilki, iddiaya göre Hacı Bektaş’ın kutsal zemzem suyuna giderken Arafat dağında tanıştığı bir çoban olan Sarı Saltık’tır. Sarı Saltık, Bektaş’a katıldı ve yeni piri kendisine tahta bir kılıç, bir yay, yedi ok ve bir seccade bahşettikten sonra onunla birlikte Anadolu topraklarına gitti. Saltık ve yoldaşı Gürcistan ve Dobruca’da tebliğe başladılar³⁷².

Cemal Seyit, Sarı İsmail, Hacım Sultan, Resul Baba ve Pirab Sultan da Velâyetname’de adı geçen diğer mübelliğlerdendir. Cemal Seyit, Altıntaş (Batı Küçük Asya) Vilayetine gitti, burada yaşayanların çoğu onun takipçisi haline geldi. Hacım Sultan, Germiyanogulları Bey’inden Uşak yakınlarındaki Susuz topraklarını hediye aldı. Sarı İsmail, Hacı Bektaş’ın kendisini gönderdiği yere gitmek üzere yola çıktı, esasını savurdu (pirine göre, asanın indiği yere yerleşmesi gerekiyordu). Tesadüftür ki, asa Menteşe Vilayetinde Tavas³⁷³,taki bir kilisenin kubbesine düştü. Asa kubbeden içeri doğru kaydı, kiliseye geçti ve İncil-i Şerif’i okumakta olan Rahib’e bir ejderha kılığında göründü. Keşiş, dervişi karşılamak üzere dışarı koştu, onun ellerini öptü ve yüzünü İsmail’in ayaklarına sürdü. Bunun üzerine İsmail kiliseye girerek, onu güzel bir derviş ibadethanesine çevirdi ve keşişi Müslüman yaptı. İkinci bir mucizede, hatta ilkinden de güzel olanı, Sarı İsmail’in boynunda bir müzik aleti, ayaklarına çanlar bağlı olarak harika bir sarı şahin şekline büründüğü örnekti. Bu kadar tuhaf bir kuşun varlığı hemen Tavas prensi Zapun’un dikkatini çekti. Aynı anda İsmail tekrar insan

---

³⁷¹ Vryonis, **a.g.e.**, s 378

³⁷² Speros Vryonis, **a.g.e.**, s 379

³⁷³ Denizli iline bağlı Kale kasabasının bitişiğinde, şimdi oturulmayan eski kasaba bölümündeki yerin adıdır. Tavas ovası ise onun az ilerisindedir. (Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1993, s. 761)

formuna dönüp Hıristiyan halka İsa kılığında görüldü. Hıristiyan prens, bunun üzerine asilleri ve halkıyla beraber dervişin yanına gitti, onu karşıladı ve dervişin emirleriyle Müslüman oldu. Bundan sonra Sarı İsmail, Tavas'a yerleşti, keşişlerin (İslâm'a döndürdüğü) manastırını kendi tekkesi olarak devraldı ve kasabanın pek çok sakini derviş oldu³⁷⁴.

Resul Baba ise Küçük Asya'nın batısına, Hıristiyan bir prensin yönettiği ve yine Hıristiyan halkın oturduğu Altıntaş³⁷⁵ bölgesine gönderilmişti. Yoldaşı derviş Sarı İsmail'den beceriklilik ve harikuladeliğe aşağı kalmadan, ava çıkmış olan prene altın geyik kılığında belirdi. Prens ve av arkadaşları hayvanın peşine düştüler, geyik en nihayetinde yakın zamanlarda prens tarafından inşa ettirilmiş bir kiliseye sığındı. Burada Resul Baba güvercin şeklini alarak uçtu, kilisenin üstüne kondu ve bir kez daha ve son olarak insan formuna girdi. Bu mucizeyle oldukça şaşkına dönmüş olan avcılar yüzlerini, kendinî Hıristiyanlara, Hacı Bektaş tarafından gönderilen Resul Baba olarak tanıtan dervişin ayaklarına sürdüler. Yeni kiliseyi, ikametgâhı olarak kabul etti ve Hıristiyanları İslâm'a döndürdü. Daha sonra iki gün uzaklıktaki Hisarcık kasabasına seyahat etti ve bu bölgenin sakinleri de onun takipçileri oldu. Bektaş'ın müritlerini batı Küçük Asya'ya, kalan son Yunan topraklarına ve hatta Balkanlara gönderirken, tam tersine sadece bir müridinî güneye, Konya'ya (sınır olmayan bir bölgeye) göndermesi anlamsız değildir. Bektâşîliğin sadece tebliğ tarafını değil aynı zamanda *gazi örgütlenmesi* şeklini de göstermektedir³⁷⁶.

Sarı Saltık, sadece Gürcüleri değil Balkanlardaki Hıristiyanları da İslâmiyet'e döndürdü. Cemal Seyit ve Hacım Sultan, Altıntaş ve Germiyan bölgelerinde yoldaşlar kazandılar, yine de Hıristiyanları İslâm'a döndürdükleri Velâyetname'de özellikle üzerinde durulan bir konu değildir. Buna rağmen, döndürdüklerinin çoğunun Hıristiyan olduğuna dair şüphe yoktur. İhtida hikâyelerinde pek çok mucizevî ve fantastik yapı vardır ama yine de bölgede aslında neler olduğunun imajı ile ilgili bilgi verebilir. Velâyetname'deki bu mucizelerin ana karakteristiğini gösteren şey, daha sonraları Müslümanlar tarafından onların dinî merkezlerine dönüşecek olan Hıristiyan kilise ve manastırlarının apaçık fiziksel olarak istimplâk edilmesiydi. Bu gerçek yalnızca kilise tutanaklarıyla değil aynı zamanda çağdaş kaynaklar eliyle (Pachymeres, Enver Düsturnamesi, İbn-i Bibi, Aksarâyî, Aşık Paşazade) de desteklenmiştir³⁷⁷.

---

³⁷⁴ Speros Vryonis, **a.g.e.**, s 379

³⁷⁵ Bugün Kütahya'ya bağlı bir ilçedir.

³⁷⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 380

³⁷⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 380

Yarı efsanevi ve harikulade karakterine rağmen Velâyetname, tarihçilere Ortaçağ Anadolu'sunda kültürel değişim problemine içeriden önemli bir bakış sağlar. XV. yüzyılda Bektaşî geleneği güçlü bir tebliğ düşüncesinden ilhamla gelişti. Manastırların ve diğer kilise binalarının ele geçirilmesi, keşişlerin, rahiplerin ve sıradan insanların ihtidası, bunların hepsi Hristiyan kilise kaynaklarında anlatılan vakalardır. Gerçekte yatan tek fark; sürecin açıklamalarındadır. Bu açıklama Bizans'ta idari belgelerden ortaya çıkar ve bu nedenle de olağan bir ekonomik ve bürokratik dille ifade edilir. Müslümanların kayıtları ise tuhaf mistik hayallerin ürünüdür. Ama patrik tutanakları ve derviş haciografilerinde anlatılan olaylar tek ve aynıdır: O da Küçük Asya'nın kültürel dönüşümünün bir gerçek olduğudur³⁷⁸.

Yukarıdaki paragrafta Vryonis'in sürecin tahliline dair son cümlesi, aslında süreci tahlil eden mühim ve vurucu bir sonuç başlığıdır. "*Küçük Asya'nın kültürel dönüşümü*" sürecin muhatapları tarafından sessiz sedasız yaşanmaktaydı. Dönüşüm, Anadolu'nun mevcut İslâmi statükosunun önderliğinde, her bakımdan bir üst ve alt kültür harmanizasyonu dâhilinde sürmekteydi. Bu bağlamda Vryonis özellikle Bektaşîliğin, İslâmi propagandasına Anadolu-Hristiyan folklorik değerleri üzerinden bir strateji uygulayarak yapmasının ihtida süreci için damardan bir etki olduğunu vurgular.

3.2.4.4. Anadolu'da En Etkili Olan Sufizm Akımlarından Bir Diğer Örnek Mevlevîlik

Anadolu ihtida hareketlerine etkileri bakımından büyük önemi olan sufi ekollerden biri de Mevlevîlikti. Vryonis'in tüm diğer heterodoks oluşumlarla beraber bu ekolden bahsederken kullandığı hissi dil bize onun Mevlevîlik ile ilgili konularda daha ihtimamlı olduğu izlenimini veriyor. Mevlâna'nın gayri müslimlerle olan samimi diyalogu, sahiplenme ve savunma anlamında bazen Konya sarayını, bazen radikal ulemayı bile karşısına alabilen bir yörüngede hareket etmesi, onun kendi tasavvufî modelinin bugün bile beynelminel platformda popülerliliğini sağlamıştır. Belki de Vryonis'i bu bağlamda hislendiren nokta, Rabay³⁷⁹ların ya da Rahiplerin cemaâtlerinin, bu dönemdeki dinî hürriyetleri kapsamında buluştukları "*çoklukta birlik*" yoludur. Çünkü Mevlevîlik, menbaa farklılıklarını görmezden geliyor, adeta matematiksel değerde bir birleşme değil ama tam bir bileşke bütünlüğüne hizmet ediyordu.

---

³⁷⁸ Vryonis, a.g.e., s. 381

³⁷⁹ Musevi din adamlarına verilen isim.

Bu yapısı ile de ihtidanın en başarılı tasavvufi ekolü oldu. Bizim de bu başlığımızın amacı Mevlâna ve misyonunun ihtidadaki etkisi ve başarısını Vryonis'e göre tahlil etmektir.

Bektaşî tarihinin XIII. ve XIV. asırlardaki kaynaklarının yarı-efsanevi olmasına ve bu nedenle çoğunlukla sembolik olarak yorumlanmasına rağmen, durum Mevleviler için aynı değildir. Semazenlerin bu dönemdeki ayrıntılı tarihi, talih eseri Celalettin Rumî'nin yazılarından günümüze kadar geldi ve takipçileri, kişilikleri, öğretileri ve mezhebin tarihi böylelikle ortaya çıktı. Mevlevî ve Bektaşî yazıları bazı yönlerden tarihi benzerlikler içerir. O da iki tarikat arasındaki en çarpıcı paralelliğin ikisinde Anadolu'nun geniş bir bölümünde aktif kolonileşme yaptıkları ve sahip oldukları tebliğ şevkidir³⁸⁰.

Çelebi Hüsameddin ile Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled zamanında bünyeleşmeye başlayan tarikat zamanla Bağdat'tan Rumeli'ye kadar geniş bir alanda kurulan Mevlevîhanelerle tesir sahasını genişletmiştir³⁸¹. Mevlevîyye, Anadolu'daki tasavvufî faaliyetler açısından Halvetîyye, Nakşibendîyye, Bayramîyye ve Zeynîyye gibi tarikatlara oranla önceliği olan bir tarikattır. Tarikatını aşk, cezb, sema ve safâ üzerine kuran Mevlâna, tasavvufu belli kurallar ve fikirler sistemi değil, duyulan ve yaşanılan tecrübî bir bilim olarak algılamakta, sema esnasında gazeller okumakta, ve toplumun her tabakasından pek çok kişi meclisine katılmakta idi. Medrese hocası, gözde âlim ve saygın bir şeyh efendi olmasına rağmen Müslüman veya gayr-i müslim, alim cahil, fakir zengin, küçük büyük ve kadın erkek toplumun her kesimiyle yakın temas kurmaktaydı³⁸².

XIII. yüzyılda Konya sultanlarının bayındırlığı ve himayeciliği, özellikle Moğolların İran'ı fetih hareketleri başladıktan sonra din adamlarını cezbeden bir mıknaş görevi görmüştür. Hacı Bektaş'ın kendisi gibi Rumî'nin de pek çok müridi ve selefleri Horasan'dan gelmişti. Henüz genç bir delikanlıyken Rumî, asıl vatanı Belh'i, babası Bahaeddin Veled (seçkin ve ulemaların tanınan bir üyesi) eşliğinde Moğolların onların kasabalarını H.617'de (M.1220) işgalinden kısa bir süre önce terk etmişti. Yayan olarak yaptıkları yolculuk onları ta Mekke'ye kadar götürdü sonra Bahaeddin Veled ve oğlu Anadolu'ya giriş yaparak (muhtemelen 618'de) önce Erzincan ve Akşehir'de yerleşti. Daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin içinde güneyde Larende'ye taşınmışlardı. Emir Musa, kasabanın valisi, Rumî'nin babası için bir medrese yaptırdı, Rumî burada yedi yıla yakın bir süre yaşadı. Büyük Selçuklu

---

³⁸⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 381

³⁸¹ Mustafa Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1990, s. 30

³⁸² Eflaki, **a.g.e.**, s. 328

Sultanı Alaaddin'in, Belh'ten Selçuklu başkentine gelerek, şehri soyu adına kalıcı bir mekân yapması için ulemaları davet etmesi bu sıralara rastlar. Rumî babasına Konya'ya kadar eşlik eder, şehir en şaşalı dönemine henüz yeni yeni girmektedir. Geçen yarım asırlık sürede sultanlar tahtlarını sağlamlaştırmayı başarmış ve çalışmalarıyla, Konya'yı İslâm dünyasının ticari, endüstri ve en nihayetinde mühim kültür merkezi haline getirmişlerdi. Camiler, medreseler, zaviyeler, pazarlar ve duvarlar, büyüyen şehri güzelleştirme çabasıyla inşa edilmiş ve hala inşa edilmeye devam edilirken baba ve oğul Konya'ya ulaşmışlardı. Sultan onları sultanlık sarayında kalmaları için davet eder ama Bahaeddin, hükümdarın konukseverliğini şu nedenlerle reddeder³⁸³;

*“İmamlar medreselerde yerleştirilir, zaviyeler dervişlere, saraylar emirlere, kervansaraylar tüccarlara, başköşeler ahilere ve sokaklar yabancılara yakışır.”*³⁸⁴

Bunun sonucunda maiyetini Altın Aba medresesine götürür³⁸⁵.

Bahaeddin'in ölümünden sonra, Rumî bir vaiz olarak babasının yerini alır ve fetva vermeye başlar. Ama aynı zamanda, bir seri mistik şahsın, aralarında en nüfuzlusu olan Tebrizli Şemsettin'in de müridi haline gelir. Sonuç, Rumî'nin İslâm'daki en büyük tasavvuf liderlerden ve dinî tasavvuf diyarında şiirsel anlatımın en dikkate değer ustalarından biri haline dönüşmesidir. Yaşamının sonlarına doğru (1207–73) Konya'nın dinî ve kültürel tarihi üzerinde büyük etkilere sahipti ve aynı zamanda ilham verdiği dinî kardeşlik mefhumu, ileriki yüzyıllarda Anadolu toplumu üzerinde etkili olmaya devam edecekti. Rumî'nin yaşamı süresince güçlü kişiliği, hem Konya içinde hem de civarında hatırı sayılır bir taraftar toplamasına neden olmuştur³⁸⁶.

Vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen Mevlâna, etrafına sadece Sadreddin-i Konevî, Fahreddin Irakî gibi mutasavvıflarla ilim ve fütüvvet erbabını değil, pek çok hükümdar ve idareciyi de toplayabilmiş, manevî nüfuzuyla Moğol idarecilerinin bile hürmetini kazanmıştır. Çünkü Bektaşîlik, Melâmîlik ve Halvetîlik daha çok halk kitleleri arasında yaygınlık kazanırken, Mevlevîlik kuruluşundan itibaren, ilmî ve idârî zümreler arasında doğup gelişmiştir³⁸⁷.

---

³⁸³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 382

³⁸⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 382

³⁸⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. 382

³⁸⁶ Vryonis, **a.g.e.**, s. 383

³⁸⁷ Abdullah Uçman, “Tekke Şiiri”, **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Klasikleri**, C. II, İstanbul 1985, , s.12-13

Mevlevî tarikatı ve ayinlerinin resmi olarak düzenli olmaması ve ancak Rumî'nin ölümünden sonra düzenlendiği gerçeğine rağmen, mezhebin çoğu unsuru onun uygulamalarında vardı. Bu seromonik semboller Rumî'nin oğlu ve torunu Sultan Veled (ölüm:1312) ile Ulu Arif Çelebi'nin (ölüm:1320) liderliği altında kesin bir şekil almaya başlamışlardı. Bu dönemde Mevlevîlerin belli başlı karakteristiklerinden biri ruhani coşkunluğa ulaştıkları sema ya da müzik ve dans gösterisi idi. Sema, tekkede genellikle Cuma namazından sonra gerçekleştiriliyordu. Dervişler burada misafirleriyle beraber yemek yemek için bir araya geliyordu, misafirler sıklıkla şehirli sınıfının önde gelen liderlerini kapsıyordu, yemekten sonra dinî dans, beraberinde flüt, tambur, saz (bir çeşit gitar) ve keman (viyoline benzer kaba bir çalgı aleti) ile birlikte yapılıyordu. Bağnaz ulemanın şiddetle saldırdığı bu ritüelde katılımcılar, O'nun sıfatlarından birini görmelerine imkân veren Allah'la ruhani bir birliğe ulaşırlar ve dans ile müziğin kullanımının, insan duygularının uyanışındaki estetik anlamının, buna maruz kalan bireyler üstündeki çekiciliğinden faydalanırlardı. Gerçekten de, duygulara bu denli kaptırılması derviş ruhaniliğinin karakteristiği idi ve bu durum dervişlerin Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde de dikkat çekici bir şekilde başarıya ulaşmasını sağladı. Mevlevî karakteristiklerinin içinde başka aykırı unsurlar da vardı ancak Rumî, Sultan Veled, Arif Çelebi ve diğer Mevlevîler sultanları, beyleri ve hatta Moğolları etkileyebiliyorlardı, bu nedenle sadece ulemalardan korunmakla kalmadılar aynı zamanda itibar ve yönetsel anlamda saygınlık ile zenginlik elde ettiler³⁸⁸.

Hem Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad hem de Anadolu Beyleri ona hürmette kusur etmemekteydi. Aydınoğlu Ömer Bey kendisine sürekli hürmet göstermiş, Karamanoğulları kendisi ile akrabalık tesis etmiş, Sivas Beyi Kadı Burhaneddin, Mevlâna'ya özel ilgi göstermiş ve şiirlerinden tefe'ül etmiş, Ertuğrul Gazi ise ona candan bağlı kalmıştır³⁸⁹.

Rumî'nin ve mezhebin hayranı haline gelen üst tabaka arasında, Selçuklu Sultanları ve hükümet adamları, Moğol askerleri ve Selçuklu devletinin enkazı üzerinde yükselen Emirliklerin emirleri de vardı. Diğer çoğu mezhepten çok daha şehir-odaklı olduğu gerçeği, kırsal ve kentli toplumlar içinde belli gruplar arasında hatırı sayılır derecede muhalefetin olduğu bir dönemde saygınlıklarının gücünü artırdı. Aykırı unsurların dışında, mezhebin genellikle hoşgörülü ve aktarmacı nitelikleri, bu tarikatın Küçük Asya'nın tüm kent merkezlerinde yayılmasında kritik etkenleri oluşturuyordu. Sosyal olarak, tarikatın

---

³⁸⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 384

³⁸⁹ Hüseyin Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, C. 1, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990, s. 313

zanaatkârlar ve tüccarlar arasında da epey nüfuzlu olduğu söylenebilir ve Eflâki'nin karşılaştığı olayların çoğu Konya pazarında cereyan etmiştir³⁹⁰.

Rumî, Pazar insanlarıyla sürekli birlikte olduğu, favori uğrak yerleri arasında şeker tüccarlarının kervansarayı ve pamuk pazarı bulunduğu için bu yönleriyle Sokrates'i çok fazla andırırdı. Yoldaşlarını, tüccarlar, kasaplar, fırıncılar, terziler, marangozlar, boyacılar, kuyumcular ve hatta fahişeler oluşturuyordu. Kentli alt tabakalar da benzer şekilde mezhebe çekildiler. Bununla birlikte Mevlevîlerin ara sıra, ulemaların temsilcisi Ahilerle ve diğer derviş cemaâtlerinin bazılarıyla araları açık oluyordu. Kadılar, sık sık semanın Mevlevîler tarafından kullanımına saldırıyor veya güçlü hükümet adamlarının ve sultanların desteğiyle onlarla yarışıyorlardı. Bazı durumlarda Ahilerden belli bir kısmıyla mülkiyet, sahiplenme anlamında ciddi zorluklar yaşandı ve aynı zamanda diğer derviş mezhepleriyle de Konya halkının bağlılığı için bir çeşit rekabet de vardı. Örneğin, Tacettin, Ahmed el Rufai'nin oğlu, yanında bir grup Rufaî ile Konya'ya geldiğinde, dikkat çekici bayramları, en çok da Rumî'nin şansına, kısa zamanda şehirdeki tüm kesimlerden geniş sayıda kişiyi etkisi altına aldı. Yine de kanıtlar Mevlevîlerin kadılar, Ahiler ve diğer dervişlerle olan ilişkilerinin çoğunlukla dostane olduğunu ve ilk iki grubun temsilcilerinin çoğunun Mevlevî müridi olduğunu gösteriyor. Amasya ve Sivas kadıları Rumî'nin yoldaşı oldular. Konya, Bayburt, Sivas ve Akşehir'de geniş sayıda insan, onun müridi idi. Mevlevîler, Konya'daki Kalender tekkesiyle dostane bağlantılar kurmuşlardı³⁹¹.

Aslında Vryonis'in dostane diye ifade ettiği iki İslâmi formun ilişkileri tam olarakta böyle değildi, hatta teba cihetiyle ciddi bölünmeler mevcut idi. Ahiler ile Mevlevîler arasında hasmane kamplaşmalar şekline dönüşecek olan hadiselerin başını, daha çok Anadolu'nun İran ve Moğol ekseninde destek bulan mefkûrenin taraftarları çekiyordu.

Bu dönemde devlet her yanda Ahi ve Türkmen liderlerini takip etmekte iş ve hizmet yerlerini ellerinden alıp Mevlâna ve yakınlarına vermekte, onlarda Ahi ve Türkmenlerle amansız bir biçimde mücadele etmekteydi. Müesseseleri alınanlar ya göç ediyor ya da Eflakinin tabiriyle tövbe edip baş koyuyorlardı. Mevlâna ve çevresindeki Ahiler ise ancak Mevlâna'ya bağlandıktan sonra sanatlarını icraya imkân bulabiliyordu³⁹². Bu durum gösteriyor ki; aslında günün politik dengeleri düşünüldüğünde iki zümre arasında yaşananlar

---

³⁹⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 384

³⁹¹ Vryonis, **a.g.e.**, s. 385

³⁹² Mikail Bayram, **Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren ve Mevlana Mücadelesi**, Damla Ofset, Konya 2006, s. 216

Ahiler alayhine gelişmiş ve Ahi zümresi bu dengeler tarafından ciddi tahkir ve tezyif görmüştü.

Rumî'nin Amasya, Sivas ve Meram'da birkaç takipçisi olmasına rağmen faaliyetlerinin merkezi Konya'dır. Mezhebin hızlı bir coğrafi yayılma göstermesi oğlu, Sultan Veled ve torunu Amir Arif'in çabaları sayesinde olmuştur. Sultan Veled'in Anadolu'yu kendi vekilleriyle doldurduğu söylenirken, Arif, dur durak bilmeyen seyahatleri ve çalışmalarıyla tüm yarımada zaviyeler kurmuştur. XIV. yüzyılın ortalarında Mevlevîlik, Müslüman Anadolu'nun çoğunda yerleşerek ve kasabalarının her kesiminde önemli rol oynayan hayati bir sosyal faktör olmuştur. Mevlevîlerin etkisi sadece Müslümanlar arasında değil aynı zamanda ihtida hevesi, dinî tolerans ve uzlaştırmacılığın bir kombinasyonu olan ümmet arasında da yayılmıştır. Bu mübellîğ ruhu, özellikle Eflâkî'nin XIV. yüzyılın ortasında derlediği Mevlevî Halifelerinin biyografilerinde görünür. Celalettin'in kendisini, Anadolu Hıristiyanları arasında mübellîğ olmak için ilahi güç tarafından görevlendirilmiş saydığı açıktır³⁹³.

*“Yaradan Küçük Asya'nın sakinleri için büyük iyilikler tasarlamaktadır, Büyük halifenin (Ebu Bekir) duacısı ve Müslüman olanlar en büyük merhameti göreceklendir. Küçük Asya bölgesi en iyi iklim sahiptir ancak sakinleri ilahi aşkı bilmemektedir... O (Allah), bizleri (Rumî) Horasandan, Anadolu'ya göndermek için çekmiştir ve seleflerimize bu saf topraklarda bir mekân vermiştir. İşte gizemlerimizin felsefe taşını bölgede ikamet eden sakinlerin sikkelerinin üzerine cömertçe süreceğiz. Öyle bir şekilde yayacağız ki, onları simyasal olarak dönüştüreceğiz ve onlar ilahi bilginin inananları haline gelecek ve dünyanın tüm maneviyatına eşlik edeceklerdir... Sen (Allah), beni Horasan'dan bu Rum topraklarına gelmem için ayırdın böylece onlarla karışabilir ve onları doğru öğretiye yönlendirebilirim.”*³⁹⁴

Coşkusu öylesine çoktu ki, Rumî yaşamı boyunca 18,000 kâfiri döndürdü diyen Eflaki, dervişlerin ihtida işinde, ecelleri gelene kadar ısrar ettiğini ifade eder. Diğer dinlere hoşgörülü yaklaşım ve özgür katılım Mevlevîlerin ihtida çabalarını kolaylaştırdı. Rumî ve mezhep üyeleri sık sık Hıristiyan rahip, keşiş ve Yahudi rebaylarla dinî konularda görüşmeler yapardı. Hem Rumî hem de torunu, Konya bölgesindeki Plato (St. Chariton) Yunan

---

³⁹³ Vryonis, a.g.e., s. 386

³⁹⁴ Vryonis, a.g.e., s. 386

Manastırı³⁹⁵,nın baş keşişiyle yakın arkadaşlıklar ve sıklıkla orada meditasyona çekilir ve keşişlerle sohbet ederlerdi. Mevlevî müritleri, Constantinople'a kadar giderek keşişleri ziyaret etmişler ve karşılığında Hıristiyan keşişler de sık sık Konya'da Üstad'ı aramışlardır. Bu nedenle dervişlerle Hıristiyanların ilişkileri arkadaşça ve rahattı³⁹⁶. Mevlâna bütün insanları sevmiştir. Gayr-i müslimler onun etrafında toplanmıştı. Bunların birçoğu İslâm'ı severek seçmişti³⁹⁷.

Yunan Hıristiyanlarını imparator ve Constantinople'daki patrikhane ile birleştiren ahlak ve duygusal bağlar yıkılmış veya geniş biçimde yozlaşmışken, dervişler çok uygun politik sosyal ve ekonomik şartlar altında çalıştılar. Böylece dervişler çoğunlukla bu Hıristiyanları kendi vaazlarına oldukça açık buldular. Günümüze kadar yaşayabilmiş en çarpıcı ve ayrıntılı yazılı ihtida kaydı Thiryanus Alâeddin örneğidir. Bir gün Üstat, maiyetiyle beraber At Pazarı kapısından babasının mezarına doğru giderken telaşlı bir kalabalık hissetti. Kalabalıktan bazıları Rumî'yi fark etti ve ondan, o anda birini katletmiş olan bir Yunan genci adına şefaath dilendiler. Rumî yaklaştıkça polis geriledi ve Rumî örtüsünü genç gayri-müslimin üzerine atarak, onun bundan sonra kendi kişisel himayesinde olduğunu belirtti. Polis şefi olayı Sultan'a bildirdiğinde, Sultan Mevlâna'yı çağırdı. Mevlâna suçlamaları şu şekilde bertaraf etti: Rumî tüm kasaba adına Moğollara müdahale etmiş olduğuna göre bir birey adına da müdahale edebilirdi, bu birey Yunan ve bir katil olsa bile. Sonuçta, dostları Thiryanus'u hamama götürdüler ve daha sonra Rumî'nin önünde şahadet etmesi için de medreseye getirdiler. Şehirde dolaştırılarak Müslümanlığı ifşa edildi. Töreni bir sema gösterisi izledi ve burada Rumî ona yeni bir ad verdi³⁹⁸.

*“Adın nedir?” diye sorar Üstat. “Thiryanus” diye cevap verir genç. Celaleddin Rumî “Bundan sonra” der, “Alaaddin Thiryanus olarak çağrılacaksınız.”*³⁹⁹

Bu örnek, o kadar ünlü oldu ki, Konya kadı ve müderrisleri onun huzurunda sessizliğe büründüler. Thiryanus'un ihtidası, sadece Menâkıbu'l-Ârifin'deki en detaylı ihtida örneği değil aynı zamanda Mevlevîlerin Anadolu'da yeni bir Müslüman toplumu inşa etmede nasıl

---

³⁹⁵ Sille ve Ak Yokuş arasındaki vadiye yakın bir yerde Hagios Chariton tarafından kurulmuş manastırdır. Selçuklu döneminde oldukça ünlü olan kilisenin adı Mevlevî kaynaklarda da sık sık geçer. Manastır IX. yüzyıla dayanır ve Kapadokya Kiliseleriyle benzerlik gösterir. Manastır dahilinde bir kilise, bir ibadet odası, kutsal çeşme ve su deposu mevcuttur. Kaynaklarda bahsedilen küçük bir cami şu anda mevcut değildir. Manastır ve kiliseden Konya Arkeoloji Müzesine getirilen mezar taşları Bizans ve Selçuklu dönemleri arasındaki ilişkileri ve Manastırın tarihi ile ilgili değerli bilgiler verir. (Naci Bakırcı, Sille, Damla Ofset, Konya 2007)

³⁹⁶ Vryonis, a.g.e., s. 387

³⁹⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlana**, Varlık Yayınları, İstanbul 1996, s. 29

³⁹⁸ Vryonis, a.g.e., s. 388

³⁹⁹ Vryonis, a.g.e., s. 388

yardımcı olduklarını göstermesi açısından çok önemli bir örnektir. Bu örnekte suç işleyen bir birey rehabilitasyona sokuluyor ve Müslüman toplumunun yararlı bir üyesine dönüştürülüyordu⁴⁰⁰.

Yunan boyacı Ayn al-Davla'nın ihtidası Rumî'yle bir sohbet ile Thiryanus'la olanın aksine, yani entelektüel bir ikna ile başarıldı⁴⁰¹.

Ressam Kalo-Yani ile Ayn-al Davla bu zanaatın temsilcisi iki Yunan ressamıydı. Sonrasında Rumî'nin müritleri oldular. Bir gün Kalo-Yani "*Constantinople'da İsa resminin boyanışı eşsizmiş, Tüm dünyadan ressamlar oraya gitmiş ama aynı figürleri yeniden resmedememişler.*" der. Ayn-al Davla'nın içi bu resmi görme arzusuyla dolar, oraya gider ve bir yıl boyunca Constantinople'un büyük manastırında kalır. Bir gece, çok uygun bir fırsat yakaladığında, resmi koltuğunun altına sıkıştırır ve ayrılır. Konya'ya ulaştığında Üstad'ı görmeye gider: Üstat "*Neredeydin*" diye sorar. Ressam ona resim macerasını anlatır. Üstat ona "*Bu büyüleyici resmi görelim, çok güzel ve zarif olmalı*" der. Bir süre daha iltifat ettikten sonra devam eder. "*Bu iki güzel figür senden buruk şekilde şikâyet ediyor. Diyorlar ki, bize sevgisinde dürüst değil. O sahte bir âşık*". Ressam "*Nasıl yani?*" diye cevap verir. "*Diyorlar ki: biz hiç yemez veya uyumayız ne gece ne de gündüz, Ayn al-Davla bizi terk ettiğinde uyanırız.*" Ressam "*Bu kesinlikle imkânsız*" der "*Onlar yiyemez ve uyuyamaz. Onların ruhu yok, bu yüzden konuşamazlar.*" Bunun üzerine Üstad, "*Sen ki bir ruha sahip bir figürken, sanatta son derece yetenekli iken ve kâinat dâhil, Âdem'i ve yeryüzü ile gökyüzündeki her şeyi yaratan bir Yaradan tarafından yaratılan sen, O'nu terk edip ruhu ve akli olmayan bir resmin büyüleyiciliğine kapılmaya müsaaden var mı? Bu bilinçsiz figürlerden ne sonuç çıkabilir? Onlardan nasıl bir getiri elde edebilirsin?*" Bunun üzerine Ressam hemen tövbe eder ve İslâm'a döner.

Vryonis, yine Eflâkiden kaynakla başka bir örneği inceler. Burada Rumî'nin bir mimarla olan sohbeti sonucunda, onun eski dinini bırakıp yenisini kabul ettiğini görürüz. Burada ihtidanın kolaylaştırıcı faktör ve nedenleri çok belirgindir. Şöyle ki;

Bir gün, bir Yunan mimar, Üstad'ın evindeki bacayı inşa etmektedir. Arkadaşları şaka yollu ona "*Mademki İslâm en iyi din, o zaman neden Müslüman olmuyorsun?*" derler. Cevabı şöyledir: "*Elli yıldır İsa'nın takipçisiyim. O'ndan korkarım ve O'nun dinini bırakmaktan ar duyarım.*" Üstad aniden girer ve konuşur: "*İnancın gizemi korkudur. Her kim Allah'tan*

⁴⁰⁰ Vryonis, a.g.e., s. 389

⁴⁰¹ Vryonis, a.g.e., s. 389

korkarsa, bir Hıristiyan olsa bile, dindardır, dinsiz değil". Bu sözlerden sonra ortadan kaybolur. Hıristiyan mimar artık mühtedir ve aynı zamanda samimi bir arkadaş olur. Mimarın dönmesi muhtemelen mezhebin üyeleriyle sık sık birlikte olması ve kesin bir ekonomik beklenti ile açıklanabilir.⁴⁰²

Hıristiyan sanatçılar ve kasabanın işçi kesimi arasındaki derviş faaliyetlerinin önemi, Menâkıbu'l-Ârifin'in sayfalarındaki bir diğer örnekte daha anlatılmıştır. Rumî'nin Konya'nın kodamanları önünde gerçekleştirdiği bir sema töreninden sonra, maiyetiyle birlikte şehir sokaklarından evine doğru giderken bir tavernadan yayılan müziği işitir. Durur ve dansını bir kez daha yapmaya başlar. Rindler tavernadan çıkar ve Üstat'ın ayakları dibine düşerler. Üstat giysilerini çıkararak onları seyircilerine bağışlar. Ertesi gün, diye ekler Eflâkî, bu Ermeniler Rumî'nin medresesine gelir ve ihtida ederler, onun müridi olur ve ondan sonra mistik dansı yapmayı üstlenirler. Konya'nın Yunan işçilerinin de Mevlâna'nın büyüüne kapıldıkları şüphesizdir. Keşiş ve rahiplerin ihtidası, İslâmiyet'in içten yıkım sürecinin karşında olan Hıristiyan unsurun savunma duvarının ta kendisi olduğundan dolayı kritik öneme sahiptir. Eflâkî, Sis, Meram, Konya ve diğer bölgelerdeki keşiş ve Yahudi rebayların döndürülmesinden de söz eder⁴⁰³.

Bununla birlikte, Rumî'nin ve seleflerinin Anadolu Hıristiyanları üzerinde elde ettikleri büyük nüfuzu en güzel şekilde anlatan ifade Eflaki'nin Rumî'nin cenazesini anlattığı bölümdür⁴⁰⁴.

Cenazesini musalla taşına getirdikten sonra, bütün ileri gelenler ve kalabalık başlıklarını çıkardılar. Erkek, kadın ve çocuklar hazır bulunuyordu ve öyle bir arbede vardı ki, büyük dirilişi andırıyordu. Herkes hıçkırıyordu ve çoğu adam ağıt yakıyor, haykırıyor, elbiselerini parçalıyor ve cesedi açıyordu. Hıristiyanlar, Yahudiler, Yunanlılar, Araplar ve Türkler gibi farklı toplumlardan ve uluslardan insanlar hazır bulunuyordu. İleriye doğru yürüdüler, her biri kendi kutsal kitabını yukarı kaldırmıştı. Üye oldukları dine uyacak şekilde Zebur'dan, Tevrat'tan ve İncil'den ayetler, ilahiler okuyor ve cenaze ağıtları yakıyorlardı. Onları uzaklaştıramayan Müslümanlar sopa ve kılıçlarını çektiler. Bu kalabalığı durdurmak imkânsızdı. Yoğun bir heyecan yükseldi, haber sultana ve bakanına ulaştı. Keşişlerin, rahiplerin şeflerini çağırarak, bu dinin hükümlerini yerine getirenin ve uyanın Müslümanların

---

⁴⁰² Vryonis, **a.g.e.**, s. 389

⁴⁰³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 390

⁴⁰⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 390

imamı olduğundan, bu olayın onlarla ne gibi bir ilgileri olabileceğini sorulunca onlar, Onu gördüğümüzde İsa'nın, Musa'nın ve bütün peygamberlerin gerçek doğasını anladık. Onda, kitaplarımızda okuduğumuz mükemmel peygamberlerin gösterdiği rehberliğin aynısını bulduk. Eğer siz Müslümanlar, Üstadımızı dönemimizin Muhammed'i diyorsanız, biz onu zamanımızın Musa'sı ve İsa'sına benzer şekilde kabul ediyoruz. Sizler onun samimi arkadaşları olduğunuz gibi, biz de onun bin yıllık hizmetkârı ve müritleriyiz. Bu nedenle şunu demiştir: yetmiş iki düvel kendi hikmetlerini bizden duysun. Biz yegâne deliği olan bir flüt gibi iki-yüz dinle ahenk halindeyiz. Üstadımız, ölümlüler üzerine doğan ve onları iyilikleriyle uzlaştıran, gerçeğin güneşidir. Herkesin evini aydınlatan güneşi bütün dünya sever demişlerdir.

Bir diğer Yunan rahip “Üstadımız, bütün dünyada vazgeçilmez olan ekmek gibidir. Hiç ekmekten kaçan aç birini gördünüz mü? Ve siz, onun kim olduğunu biliyor musunuz?” der. Bütün ileri gelenler sessizdir, bir kelime bile söyleyemezler. Bununla birlikte, diğer yanda Kuran-ı Kerim hafızları yumuşak sesle harikulade ayetler okumaktadır. Yaslı ve gamlı bir mırıltı yükselir. Hoş sesli müezzinler salâyı okumaktadır. Mükemmel okuyuculardan yirmi grup Üstadımızın bizzat kendisinin yazdığı cenaze ilahilerini icra etmektedir⁴⁰⁵.

Daha açık bir şekilde Mevlâna'nın vefatı yalnız Müslümanları değil Hıristiyan, hatta Yahudileri de cenaze merasimine iştirak ettirmişti. Zira Mevlâna hayatta iken Konya ve civarında, hatta uzaklarda oturan Hıristiyan ve Yahudi'ler, onun manevi etkisiyle tek tek veya kalabalık guruplar halinde ihtida ederek Mevlevi dervişleri arasına katılmışlardı⁴⁰⁶. Bu gibi örnekler söz konusu dönemin Selçuklu şehirlerindeki halkın, maddi kültür bakımından hemen hiçbir ayrılık göstermediği gibi, Müslüman ve Hıristiyanlar arasında da dinî sebeplerden doğmuş husumet ve mücadeleler olmadığını yansıtmaktadır. Bu seromoni, güçlü dinî uzlaştırma sürecinin Hıristiyan ve Yahudilerin kendilerini Müslüman kardeşliğe uydurmada dinamik bir devinim içinde olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Uzlaşmanın ta kendisi ve dervişlerle Hıristiyanların karşılıklı uzlaşısı, en nihayetinde oldukça büyük sayıda Hıristiyan'ın özümsemesiyle sonuçlandı. Yarım asır sonra (1320), Rumî'nin torununun, Emir Arif'in cenazesinde aynı büyük kargaşa yaşandı ve pek çok Hıristiyan “İnkârın kuşağını kuşandı...” ve Müslüman oldu. Mevlevîlerin “Menâkıbu'l-Ârifin” (Ariflerin Menkıbesi) adlı eseri, Bektaşî Velâyetnâme'sinin aksine, Yunan Hıristiyan nüfusunun kültürel dönüşümüyle

---

⁴⁰⁵ Vryonis, a.g.e., s. 391

⁴⁰⁶ Ocak, “Bazı Menakıbnamelere Göre...”, s. 35

ilgili özgün tarihi gerçekleri kaydetmiş ve XIV. asır patriklik tutanaklarındaki dinî zabıtları destekler ve teyit eder nitelikte olmuştur⁴⁰⁷.

XIII. asrın ikinci yarısında Selçuklunun gerilediği döneme kadar oldukça geniş sayıda derviş Anadolu'ya gelmiş ve hükümetin ve toplumun desteği sayesinde sağlam bir yer edinmişti. Yeni fethedilen topraklar, akınlar ve fethin bir sonucu olarak, henüz bakir bir durumdaydı. Yerli halkın bir bölümü bozulmuş veya kaçmış ve toprağın işlenmesi kesintiye uğramıştı. Yeni yerleşimcilerin büyük bir bölümü, çoğunlukla yönetsel kontrol problemleri çıkaran göçebe aşiretlerdi. Fethedilen topraklarda kalmaya devam eden yerli Hıristiyanlar da vardı. Dervişler geldiğinde, emirler onlara toprak, vergi muafiyeti, Hıristiyan hizmetkârlar ve sıklıkla onlar için inşa edilmiş tekkeler bahşettiler. Bunun bir sonucu olarak dervişler, toprakların büyük bir bölümünün yeniden ekilmesinde aracı görevi gördüler. Kuyular açtılar, meyve ağacı diktiler, polis görevi gördüler yollar ile iletişimin güvenliğini temin ettiler. Aynı zamanda çoğu serkeş aşiretler üzerinde nüfuz elde ettiler ve İslâm'ı yayma konusundaki agresif politikalarıyla Hıristiyan köylü ve kasabalıların büyük çoğunluğunu ihtida ettiler⁴⁰⁸.

Mevlevî'lerin ilk büyük yayılışının, Sultan Veled (ö. 1312) ve Emir Arif 'in (1312-1320) liderlikleri sırasında kendisini göstermesi, bu devir aynı zamanda pek çok beyliğin sağlamlaştığı bir dönem de olduğu için sadece bir tesadüf değil. Arif, Aydınoğulları hanedanlığının fetih girişimlerini bizzat kutsadı, aynı zamanda onun Menteşe, Germiyan, Eşref, İsfendiyar, Saruhan, Alanya, Antalya, Lâdik, Afyon, Karahisar, Kütahya ve daha nice hanedanlık ve ülkeyle yakın ilişkileri vardı. Emirler, bu bölgelerde Mevlevîlere toprak verdiler, gelir bağladılar ve onlar için zaviyeler inşa ettiler. Çok kısa zamanda kasabalardaki yönetici sınıfın ve Ahi-rind grupların ilgisini çekti ama her ne kadar bir şehirli mezhebi olsa da, sınırlardaki aşiret gruplarıyla da önemli bağlantılara sahiptiler. Sultanlar, bu din adamlarıyla XIV. ve XV. asırlar boyunca oldukça yakın ilişkiler sürdürmüştür. Osman'ın kişisel danışmanlarından biri ve aynı zamanda kayın pederi olan Şeyh Edibali'ydi; onun müridi derviş Kumral Dede benzer şekilde Osman'ın çok yakın çevresi içinde yer alıyordu. Orhan'ın saltanatı sırasında hanedanlık, Geyikli Baba tarafından kutsandı. Geleneksel rivayetlere göre, Orhan ve I. Murat döneminde Osmanlı askeri güçleri ile Bektaşîler arasında yakın bir bağ oluştu. II. Murat aleni şekilde bir derviş kardeşliğine katıldı ve bazı önemli dervişler II. Mehmet'in yakın çevresine dâhildi. Kuzeybatı Anadolu'nun fethi devam ederken,

---

⁴⁰⁷ Vryonis, **a.g.e.**, s. 391

⁴⁰⁸ Vryonis, **a.g.e.**, s. 392

dervişler yeni Osmanlı topraklarında kalabalık şekilde yerleştiler. Balıkesir ve Karesi alındığında, “*Karesi bölgesi din adamlarıyla dolduruldu*”. Bursa’yı fethetmesinin ardından Orhan, kolonizatör dervişler aradı ve kısa zamanda onların çoğunun Aynegöl⁴⁰⁹ bölgesinde Keşiş Dağı köylerinde yerleşmiş olduğunu gördü. Saltanatı sırasında Horasan, Belh ve Buhara’dan pek çok derviş Bursa ve çevresine yerleşti. Din adamlarının yerleştirilmesinin ardından dervişlere toprak, tekke ve köylerin verildiği alışıldık derviş-sultan ilişkisinin olduğu görülür. Osman, derviş Kumral Dede’ye bir köy ihsan etti; Orhan, Geyikli Baba’ya Aynegöl kasabasını teklif etti ancak derviş garip bir şekilde bunun yerine daha önce hiç iskânı olmayan bazı tepeleri istedi, I.Murat derviş Postinpuş’a Yenişehir’de bir tekke inşa ettirdi; Beyazıt, İshak veya Kâzarûn Ahiliği için Bursa’da bir zaviye kondurdu. Bu örnekler, XV. ve XVI. asır vakıf kayıtlarında tamamen bariz hale gelen derviş kolonileşmesinin yaygınlığını gösterir⁴¹⁰.

Anadolu’nun yenice fethedilmiş bölgelerinde dervişlerin süregelen faaliyetleri, Hıristiyanlar üzerinde belirgin bir etki bıraktı. Tıpkı kendilerinin orta Anadolu’da yapmış oldukları geniş kapsamlı ihtida gibi, dervişler de şimdi tüm batı Küçük Asya’da İslâm’ın şampiyonları olarak dikkate değer başarı elde etmişlerdi. Gerçekte o kadar başarılı olmuşlardı ki, batılı seyyah Ludolf von Suchem⁴¹¹, XIV. yüzyılda bu bölgelerden geçerken, Türklerin bir halk olarak kısmen Hıristiyanlık dininden dönenlerden olduğunu gözlemledi. Dervişler bazen tüm bir köyü nispeten çok kısa bir sürede ihtida etmeyi başarabiliyorlardı. Tıpkı Osman’ın saltanatı döneminde halkın bir dervişin gerçekleştirdiği mucizenin sonucu olarak İslâm’ı kabul etmeye ikna edildiği Yalova ve civarı örneğinde olduğu gibi. Benzer şekilde Taraklı Yenicesi, Göynük ve Modrani⁴¹² yörelerindeki Hıristiyanlar da Orhan’ın saltanatı döneminde din değiştirdiler. Ama Hıristiyanların kendi inançlarına uzun bir süre için sadık kaldıkları bölgelerde bile, sayısız derviş zaviyesinin kurulmasına, dinî propagandanın sürekli yayılmasına engel olunamadı. Bu olay, pek çok Hıristiyan’ın oturduğu alanda etkili oldu⁴¹³.

XIII. yüzyılda köylerde oturan halk Hıristiyan’dı, XVI. yüzyıla doğru ise bu sakinler Müslüman’dı⁴¹⁴.

---

⁴⁰⁹ Bugün Bursa’ya bağlı İnegöl ilçesinin eski adıdır.

⁴¹⁰ Vryonis, **a.g.e.**, s. 393

⁴¹¹ Vasfelyalı Papaz Ludolf von Suchem Hacı olmak amacıyla 1340’da Batı Anadolu’dan başlayarak bölgeyi gezmiştir.

⁴¹² Göynük-Bolu yolu üzerindeki *Modrene* Gallus Çayı üzerindedir.

⁴¹³ Vryonis, **a.g.e.**, s. 394

⁴¹⁴ Vryonis, **a.g.e.**, s. 396

Anadolu'dan Bizans kontrolünün kalkmasıyla, Hıristiyan toplum, Müslüman bir yönetim ve kültüre adapte olmak zorunda kaldı. Çünkü dinî kurumlar Türk fethinin doğası gereği güçsüz bir konuma itilmişti ve bu nedenle Hıristiyan toplum İslâm güçlerine yenik düşmüştü. Anadolu topraklarında yükselen farklı Türk devletleri ve toplumu, eski İslâm topraklarında var olanların taklitleriydi ve değişik tarihi şartlar sürekli bir Müslüman ve derviş göçünün Anadolu'da yerleşmesine neden oldu. Sultanlar Hıristiyan topraklarının, gelirlerinin ve binalarının çok büyük bir çoğunluğuna el koydu ve onları kendi Müslüman laik ve dindar yandaşlarına bahşetti. Bunun sonucunda camiler, medreseler, tekkeler ve hanlar tüm Anadolu'ya yayıldı ve çoğunlukla bir zamanlar Yunan kiliselerinin mülkü olan yapı ve toprakların kaderide bu kurumsal yayılmadan nasiplendi. Bu kurumlar (gayretkeş mübelliğlerle dolu) ve Müslüman toplum (kendisi dinsel anlamda atak), mahzun ve terk edilmiş Hıristiyanları kolaylıkla asimile etti⁴¹⁵.

Sonuç olarak idari, iktisadi, ilmi kaynağını ve otoritesini İslâmiyet'ten alan, istikrarını ise hem dini hem de örfî uygulamalarla sağlayan Anadolu'nun Türk Emirlik ve Devletleri İslâmlaşma sürecini Mevlâna, Hacı Bektaş, Ahi Evren Yunus Emre gibi tasavvuf ehlinin katkılarıyla sağlamlaştırmış ve yaymışlardır. Onların Anadolu topraklarını kültürel ve dini olarak imar ve ihya etme noktasında gösterdikleri başarı Anadolu'nun gayr-i müslim halklarının kültürel ve dini dönüşümü noktasında fazlasıyla etkili olmuştur. Dolayısıyla bu erenlerin fikrî, kalbî, tasavvufî ortaklık bağlamından oluşturdukları ortam yerli halkın İslâmlaşması sürecinin hazırlayıcı unsurları arasındadır.

---

⁴¹⁵ Vryonis, **a.g.e.**, s. 402

SONUÇ

Çalışmamızın amacı Yunan asıllı bir batılının araştırmalarının yer aldığı ve batı dünyasında oldukça muteber görülen bir kaynaktan, “*Anadolu’nun İslâmlaşması*” olgusunu incelemektir. Bu inceleme sırasında sürecin batılı kaynaklarda ele alınış biçimiyle, oryantal bakış açısının genel bir değerlendirmesi yapıldı. Bu mukayesede tarafların süreci tahlil konusunda genelde fikir birliği içinde oldukları tespit edildi. Vryonis, Bizans’ın çöküşünün Bizans dahilindeki sebep ve sonuçlarını eserinde ayrıntılı ve oldukça dramatik bir bakışla ele alır. Çünkü Bizanlı kimliği onu Bizans kaynaklarına daha yakın kılar. Ancak bilimsel çalışmanın gereği olarak Türk kaynaklarından da, Fuat Köprülü, Osman Turan, Halil İnalcık ve Ömer Lütfi Barkan çalışmalarından yararlanır. Anadolu’nun İslamlaşmasında tasavvufî örgütlenmelerin rolü özellikle günümüz tarihçilerinin de çalıştığı bir konu olduğundan ve bu eser 1971 yılında basıldığından eserdeki bazı boşluklar, yerli uzmanlarımız tarafından giderilmiştir ve yeni sunumlar yapılmıştır. Bunun sonucunda şu tesbit yapılabilir: Oryantal bakış açısı da sürecin gelişimini kurumsallaşmaya bağladığından bu cephede Vryonis ile görüş birliği içindedir. Bu genel değerlendirmeye geçmeden önce çalışmamıza konu olan Spers Vryonis’in eserinden, yine Speros Vryonis’in kendisinin konu ile ilgili bir özet sunumunu vermek yerinde olur.

1- Türkler yarımadaı zorla ele geçirmediler ve XV. yüzyılın son yarım dilimine kadar yarımadaı politik bir birliğe maruz bırakmadılar.

2- Fethin ve iskânın niteliği, Bizans toplumunda çok büyük helake ve bölünmelere sebep oldu. Türk fetihleri hemen hemen dört asır içinde sonlandı ve bir zamanların parlak, güçlü Bizans yönetimi, sürekli savaş halindeki bir devletin zayıf, paranoyalı ve oldukça yaralı bir idari görünüşüyle yer değiştirdi. Böylece Anadolu’nun çoğunluğu, aralıksız devam eden askeri çekişmelerin sonucunda değişime uğradı. Bu ahval ve Müslüman egemenliği, Hıristiyan toplumlar arasındaki beraberlik duygu ve bağlarının üzerine yıkıcı bir etki yaptı ve haliyle ihtida şartları hazır hale geldi. Erken dönemde Hıristiyanların ihtidası ile ilgili olarak hayli çok kanıt olmasına rağmen XIII. yüzyıl itibariyle Anadolu Hıristiyanları burada hala nüfus bakımından oldukça büyük bir kısmı oluşturuyorlardı, belki de hepsini.

3- Küçük Asya’daki Türk fetihlerinin tarihi sonuçları etkili bir sosyal ekonomik ve dinî kurum olarak Yunan kilisesini yıktı geçti. Eğer Ortaçağ toplumunun her cephesinin gerçekten de dinle şekillendirildiği farz edilirse, kilisenin net olarak çöküşü Küçük Asya’nın Bizans karakterinin yok olmasında tam anlamıyla bir felaket oldu.

4- Türk akınlarının ardından harap ve bitap düşen Hıristiyan toplum, İstanbul'daki kendi baba ocağından koparıldı ve eyaletlerde doğal olarak dinî liderlikten yoksun bırakıldı. Böylece bu durum yeni İslâm toplumunun içinde emilim için son derece elverişli hale geldi. Bu, büyük ölçüde pek çok Türk beyliğinin lehine ekonomik ve politik olarak desteklenmiş İslâm kurumlarının işiydi. En önemlilerinin derviş zümresi olduğu Müslüman kurumları, (Eskiden Hıristiyan kiliselerine ait olan gelirlerin ve ekonomik varlıkların üzerine kurulmuştur.) Hıristiyanlıktan İslâm'a dönüşümü sağlamak suretiyle kültürel değişimi tamamladı.

5-Anadolu Hıristiyanları arasında, bu hatırı sayılır derecede çok askeri felaketlere karşı, bir neden bulma psikolojisi gelişti. Türklerin askeri fetihleri bazılarına göre İslâmiyet'in Hıristiyanlığın üzerindeki üstünlüğünün bir kanıtı iken bazılarına göre Bizans'ın başına gelenler azgın bir toplumun, insanlığın son 1000 yılının ilahi olarak cezalandırılması, ya da pat diye imparatorlukları yükseltip düşüren sanal bir gelecek tanrıçasının işiydi. Dinî ve tarihi bakış açısı ne olursa olsun onların çoğu, kendilerini bir müddet sonra Yunan -Hıristiyan imparatorluğunun yeniden kurulacağı ihtimalinin düşüncesi ile tatmin ettiler.

6- Anadolu Bizans kültürü, yüksek İslâm kültürü tarafından resmi kültür seviyesinde içine çekilmesine rağmen alt kültür ya da Türk halk kültürü seviyesinde bu Bizans kimliği belirleyici bir rol oynadı.

Bu noktada birinin görünen bir çelişkiyi fark etmesi gerekir. Hem Anadolu hem Balkanlar yüzyıllarca Türk fetihlerine ve idaresine maruz bırakılırken, Anadolu'nun aksine Hıristiyanlık Balkanlarda nasıl ağır bastı. Balkanlardaki Türk varlığı yaklaşık dört asırda sona ererken Anadolu'da bu durum dokuz asır kadar sürdü. Böylece şu tahmin yapılabilir: Anadolu'da İslâmlaşma daha kapsamlı idi, çünkü değişim kuvvetleri çok daha uzun süreli iş başında idi. Fakat bu açıklama gerçekçi gelmeyebilir. Çünkü Anadolu Hıristiyanlarının, İslâmlaşması hâlihazırda XV.. yüzyıl itibariyle tamamlanmış idi ve Anadolu'daki Müslümanlara göre Hıristiyan nüfusun oranı bir dereceye kadar değişmemişti, sabitti (Hıristiyanların oranı 19.yy itibariyle artmış olsa da). Bu soruya cevap bazı unsurların bileşkesine dayanır. Balkanların Türkler tarafında fethi -1354 ün başlarında ve Fatih Sultan Mehmet döneminde zirveye ulaşan fetih hareketleri- ve buradaki Türk iskânı (özellikle Türkmenlerin) Anadolu'da olduğu kadar yoğun değildi. Fetihler ve iskân güçlü bir merkezi hükümet tarafından gerçekleştirilmişti, Bu hükümet yeni fethedilen eyaletlerde düzeni yeniden sağlamak için ve Türkmenler arasında itaati güçlendirmek için her türlü tedbiri

alıyordu ki imparatorluğun yüksek ekonomik semeresini hasat edebilsin diye. Burada en dikkat çekici şey Balkan Hıristiyan toplumlarının liderlik mekanizmalarından ve uzunca bir dönem dinî kurumlarının uygulamalarından mahrum bırakılmamalarıydı. Fatih, İstanbul'un fethinden hemen sonra Yunan patrikhanesini imparatorluğun Anadolu ve balkan eyaletleri içinde tüm Ortodoks Hıristiyanlarının başı olarak yeniden düzenledi. Böylece patrikhane ve ardından Ortodoks kilisesi 1454'den önceki bulunduğu durumundan daha çok, şimdi Türk topraklarında hem düzenli hem tek bir statü almış olmasından dolayı memnundu. Fatih, Bizans'ı yıkıncaya kadar patrikhane ve kilise Türk devletlerinin düşmanlarıyla ilişki içindeydi ve bu yüzden papazlar ve Türk topraklarındaki kiliselerin gayrimenkulleri Türkler için yasal bir avdı. Bütün bu elverişli şartlara rağmen Balkan Hıristiyanları hem 1453'den önce hem de sonrasında din değiştirmediler.

Akdeniz havzasında meydana gelmiş son büyük kültürel değişim (benzer şekilde onun en batısı ve en doğusunda) İslâmiyet ve Hıristiyanlık arasında oldu. Her iki politik ve askeri olayın vaka analizinde Anadoluluların ve İberyalı'ların kültürel devrimi saptandı. İspanyolların yeniden yarımada'yı fethi, sadece İslâm politik yapısını kaldırmakla kalmadı ayrıca nüfusun İspanyollaşması ve Hıristiyanlaşmasına yol açarken Türklerin fethi Anadolu nüfusunun Türkleşme ve İslâmlaşmasına yol açtı ve elbette Biransın yıkılışına. Arap dilinde İspanyolca ve Yunan alfabetiyle Türkçe yazma gayretinin sonucunda Anadolu'da Yunanlıların ve İspanya'da Arapların kaybolmasına eşlik edildi. İki alanda da mültecilerin rolü özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Akdeniz'de İslâmiyet ve Hıristiyanlık arasındaki mücadelelerde çok önemli oldu. Yunan mültecileri Türk fetihleri yüzünden kaçtı ve kendilerine İtalya'ya ve Osmanlı'yı tahrip etme amacıyla haçlı ordusu kurmak için batılı Kralların onları sık sık teşvik ettikleri daha batıya yerleştiler.

İspanyol Müslümanları ve Yahudileri ise İspanya'daki kaderleri yüzünden tam da hayata küstürülmüş iken, Osmanlı topraklarına göç ettiler ve orada, Orta Avrupa içlerindeki Osmanlı genişlemesinde anti- Hıristiyan tenorluğuna yükseltildiler⁴¹⁶.

Biz de Speros Vryonis'den yola çıkarak Küçük Asya'nın İslâmlaşma süreci ile ilgili şu çıkarımları yapmayı uygun gördük.

1- İbn-i Haldun, galip olanın adetleri, kaybedeni çeker. Yani askeri ve politik zafer fethin sosyal ve kültürel şartlarını hazırlar derken, Yunanlılar önce İslâmlaşma ve ardından

---

⁴¹⁶ Vryonis, a.g.e., s. 498-501

Türkleşme ile değişime uğradılar tezine adeta bir önsöz yazar. Çünkü Bizans topraklarında yaşayan halkların tarihleriyle bağları koştukça anıları da soldu, böylece değişime açık ve hazır bir hale geldiler. Politik ve sosyal hâkimiyet etnik duyarlılıkları zayıflattı, adeta uyuştular. Çağdaş Bizans yazınları yaşanan travmalara ait örneklerle doludur.

2- Bu eserlerin en önemlilerinden biri olan Metocites'in "*İskiler Hakkında*" adlı eseri, Türklerin üstün erdemlerinden bahseder, "asil yabanilik" olarak tanımladığı bu kültürde onlar kent yaşamının sahteliklerinden uzak olmaları, özlük ve üstün niteliklerin muhafazasındaki yetenekleri, muhafazakâr dogmaları onları bozulmaktan alıkoyan güçlü bir antikör oluşturmuştur. Bizans'ı bu duruma getiren neden, dinî suistimaller, haset ve akılsızca politiklardır. Anadolu'nun kaybı için yazılan mersiyeler, kayıplar karşısında verilen bireysel bir tepki değil genel bir toplum psikolojisinin yansıması olarak ortamın duygusal çehresini de bizlere gösterir.

3- Bizans kilisesinde yaşananlar da XI. yüzyıl itibarıyla oldukça vahimdi. Hâlihazırda var olan batı ve doğu ökümenik mücadelesine Bizans Hıristiyan unsurları arasındaki kamplaşma eklenince Türk fetihleri öncesinde Anadolu'da, organik bağları kopmuş, dinî bağları kopmak üzere iktisadi ve sosyal müesseseleri yıpranmış bir Bizans resmi ortaya çıktı. Taşrada ekonomik sıkıntılardan dolayı sosyal vazifelerini ifa edemeyen kilisenin dinî işlerini, Anadolu'da şartlar yeniden düzelineye kadar İstanbul'dan idare etmesi karara bağlandı. Bu da daha sonraları Kilisenin taşra yapılanmasındaki yetki krizini ortaya çıkardı. Hâlihazırda Kiliseler birliği çalışmaları da felaketle sonuçlandı.

4- Toplumun dinamizmini sağlayan birinci katkı payı kilise yani din idi ama kilisenin ekonomik gelirlerini kaybetmesi kilisenin çökmesine hizmet etti. Durumu Bizans lehine çevirmek için, Müslümanlığa karşı geliştirilen pasif kontur ataklardan biri, dinî polemik yazımı oldu. İslâmiyet'in Hıristiyanlık karşısında ne kadar zayıf eksik safsatalar olduğuna dair Hıristiyan teologlar tarafından yazılan yazılar ve yapılan tartışmalar çöküşe karşı alınan dinî tedbirler içinde en ağır gibi görünen ama etkisi en az olan bir önlem oldu. İslâm'ın Anadolu'daki nihai varlığını yavaşlatmak bir yana kesinleştirmekten öteye gidemedi.

5- Yukarıda işlenmiş olan hadiselerden de anlaşılacağı gibi Türk fetihleri öncesi, Bizans tüm varlığı ile kan kaybediyordu ve bunu durdurmak için aldığı önlemler işe yaramadı. İşte bu noktada özellikle Horasan'dan başlayıp Balkanlara kadar devam eden bir hat üzerinde Malazgirt'in açtığı fetih tüneli vasıtasıyla hızla konargöçerlerin, alperenlerin, gazilerin gelmesi Küçük Asya'da mühim ve nihai değişikliklere sebep olacaktı. Öyle ki, gelen

gaziler, erenler ağır askeri fetihler öncesinde yavaş yavaş Bizans kilisesinin hizipleşmesinin etkisiyle ortaya çıkan dinî tatmin konusundaki boşluğu dolduracak manevi etkiyi üstleneceklerdi. Elbette fetihler sonrasında Bizans kilisesinin, ekonomik kaynaklarını kaybetmesi, cemaâti ile kiliseyi ancak kopma noktasında birleştirmiş ve İslâmlaşma sürecinin şartlarının oluşmasını kolaylaştırmıştı. Ancak topyekün sürecin gelişimi üzerinde durduğumuzda, ihtida için bazı kolaylaştırıcı tedbirlerin sistematik bir şekilde uygulandığını görürüz. Şöyle ki;

Sosyal psikolojide de bazen fiziksel kanunlar geçerli olabilir. Örneğin “*Basınç doğal bir sonuç olarak direnci de artırır*” kuralı toplumsal yasaların oluşumunun içeriğinde de yer alır. Zira baskı ve zulümle gelen değişim ve gelişim örnekleri bu değişime karşı çok ciddi tepki ve direnç gösterebilir. Oysa gönüllü ya da sosyal ve psikolojik alt yapısı hazırlanarak oluşturulmuş istendik değişimler daha sağlıklı, kalıcı ve etkili olabilir. Anadolu’daki kültürel ve dinî dönüşüm süreci ikinci gruptaki örneklerdendir. Kılıçların, okların, mızrakların yeterli olmadığı yerlerde toplumlara ve insanlara kontrol altına almak için sosyal bir dil olarak gelişmiş olan dinî kurumsallaşma, ihtida için en çekici unsur oluşturmuştu. Vakıflar, Ribatlar, kardeşlik yapılanması gibi örgütlenmeler bu unsurların başında geliyordu.

6- Din değiştirme nasıl ve kime neye karşı tepki olursa olsun ister zaruri ister gönüllü mutlak surette meşakkatli ve ruhi çerçevede köklü bir değişiklik getirdiği için elbette desteklenmesi gerekiyordu. İdari ve dinî olarak Bizans kilisesi ile cemaâti arasındaki bağları kökünden, önce zedeleyen sonra da koparan Türk fetihlerinin fatihleri, bu cemaâte sahip çıktı. Müslüman müesseseler, kardeşlik örgütleri hatta tek başlarına mutasavvıflar, ihtida sürecinde kendi tecrübelerinin rehberliğiyle hareket ettiler. Zira onlarda İslâmiyet’in anavatanından değillerdi ve tebliğe riayet etmişlerdi. İslâmlaşma sürecinde edindikleri tecrübeler, sonrasında onların yolunu epey aydınlattı. Onlar, kendi öznelliklerini daha az kaybedecekleri, biraz etnik ve biraz da yerel İslâm modeli ile kültürel din anlayışı örüntüsü içinde öğrendikleri bir şekli, metodolojik olarak benimsediler. İlk sufilerin Türklerin pagan mirası ile İslâmiyet’in bazı benzer motiflerini ortak paydalarda birleştirmesi, işin başında bazı kolaylıklar sağlamıştı. Bu kolaylıktan kazanımları Küçük Asya’nın yeni ve temelli ev sahibi olarak ebedi yurt edinme ve yerli halkın ihtidası hususunda onların işine yaradı. Zira onların da yerli halkın dinî ve kültürel kimliğinin belirgin yapılarını, tebliğ ettikleri inanç motiflerinin benzer yapılarıyla birleştirerek karşı tarafa sunması küçük gibi görünen ancak benzersiz etki yapan kalben ve fikren bir kabullenme sürecini başlattı.

7- Küçük Asya VIII. yüzyıl itibariyle Müslüman-Arap akınlarına muhatap olmuş ancak ekonomik kayıplar dikkate alınarak ihtida desteklenmemiştir. Oysa XI. yüzyılın fatihleri bu ekonomik kaybı görmezden gelip dinî ilham ve dinî telkin, ayrıca cezbedici şartlar vasıtasıyla ihtidayı teşvik edip, mühtedilere sahip çıktılar, bu dönüşüm sürecinde katılımcıları destekleyip, takdir ve tebrik ettiler. Onlar için vakıf ihdas edildi, devlet tarafından itibar ve kabul gördüler.

8- “Cuius regio eius religio” Birinin dinî onun krallığıdır. Yani hakim olanın dinî, hakim olduklarının da dinî olur, şeklindeki anlayışın pratikte sayısız örnekleri vardır. Burada dikkat çekici olan, İslâmlaşma olgusunun, Türklerin Emevi dönemindeki İslâmlaşma süreci ya da Katolik İspanya'nın İberya'yı yeniden hâkimiyeti sırasındaki Hıristiyanlaştırma sürecinde gördüğümüz ıstırap, baskı ve hatta daha da ileri giderek bir “*pogrom*”(kıyım) hareketinin Küçük Asya coğrafyasında yaşanmamış olmasıdır.

9- Bu geçiş sürecinde, sürecin hazırlayıcı etmenleri arasında var olan anahtar örgütlenmeler, İslâmi organizasyonlardır. Bunlardan ilki, birincil sosyal idame kuruluşu olan vakıftır ki, bu mükemmel ekonomik kuruluşlar bir zamanlar kilise organizasyonunun yaptığı işlevleri yerine getirerek, bu alandaki boşluğu fazlasıyla doldurmuştur. Anadolu'nun pek çok arazisini, insan gücünü ve vergi gelirlerini yine Anadolu'nun sosyal ihtiyaçları için çalışır duruma getiren vakıf, İslâmiyet'in Hıristiyanlık karşısında üstünlüğü ele geçirmesine olanak verir.

Bir diğer organizasyon ise Fütüvvet geleneğinin uygulamalarından olan Ahiliktir. Bu örgütün üyeleri toplumda çalışkanlıkları, misafirperverlikleri, dürüstlükleri ile bir rol model olarak sosyal, ekonomik ve dinî bir varlık gösterirler. İhtida sürecine türlü teşkilatlanmaları ile büyük katkıda bulunurlar. Ancak, sürecin hazırlayıcı etmenlerinden olan Ahilik yapılanmasının katkıları Vryonis'in eserinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaz. O daha çok vakıf ve heterodoks akımların sürece etkileri üzerinde durur. Ahilik organizasyonunun Anadolu'nun İslâmlaşmasındaki bu mühim yeri Vryonis tarafından fazlaca irdelenmediğinden biz bu konuyla ilgili bilgilendirmeyi daha çok yerli kaynaklardan yaptık. Bunun sonucundaki tespitimizde yine Vryonis'in genel kanaatini destekler nitelikte oldu. Vryonis yapıtında, Anadolu'nun İslâmlaşması hadisesini kurumsallaşma temeline oturtuyordu dolayısıyla kurumsallaşmanın öteki ayaklarından olan Ahilik örgütlenmesinde sürecin başrollerindeydi.

Mevcut dinî statükoya karşı bir manifesto olarak başlayan heterodoks eğilimler Anadolu'nun dinî şekillenmesinde ziyadesiyle etkili oldu. Sufizm hareketleri Anadolu'da

özellikle Horasan erenleri yoluyla gerçekleşti ve Horasan'ın kutsal isimleri, derviş örgütlenmeleri ile Türk İslâm'ı ya da diğer bir deyişle yerel İslâm anlayış uygulaması halinde ihtidaya katkıda bulundular. Sünni teolojinin dogmatik ve anlaşılmaz buldukları din algısına karşı ezber bozan bu dinî başkaldırı, Ortodoks İslâm anlayışı tarafından küfür ve sapkınlıkla suçlansa da özellikle Küçük Asya'nın İslâmlaşması sürecine ciddi ve önemli bir katkı idi. Sonuç olarak, Küçük Asya'nın İslâm ile “*biat*” anlamındaki tanışıklığı ve ebedi tercihleri olarak inanmaları tam da bu heterodoks İslâm anlayışının yaygınlaşması ile oldu.

10- Anadolu'da Mevlevilik ve Bektaşilik başta olmak üzere, doğum yerleri farklı farklı olsa da etki sahası Anadolu'da hissedilen Kadirîlik, Haydarîlik, Kalenderîlik, Rıfâîlik gibi pek çok heterodoks İslâmi yapılanması ihtida sürecinde temel taşlar oldular. Derviş dinciliğinin bağınaz olmayan karakteri, pagan Türk ve Hıristiyan benzerlerinin ihtidası için kapıları açtı diyen Vryonis, bu süreçte en etkili yapılanmayı Mevlevîlik ve Bektaşîlik olarak ifade eder. Ona göre, iki tarikat arasındaki en çarpıcı paralellik ikisinin de, Anadolu'nun geniş bir bölümünde aktif bir kolonileşme sağlaması ve ciddi bir mübelliğ şevkine sahip olmasıdır.

Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki dönüşümün yumuşatıcı ve çekici koşulları arasında bu sufi oluşumların ortak ve benzer semboller üzerinden kolektif bir kabul oluşturmayı hedefledikleri belli oluyor. Bu benzerlik üzerinden ihtida sürecinde en etkili olan ekollerden biri şüphesiz Bektaşîlik idi. Daha çok kırsal gelenek yapısına uygun olarak Anadolu'nun en ücra mekânına kadar ulaşabiliyor ve ulaştığı her kültüre onların benzer figürleri üzerinden tebliğ ve telkin yaparak kolayca kabulleniliyordu. Bu anlayış, o kültürlerin hatıralarından da ilham alarak Anadolu'da melez dinî şekillendirmeler yapıyor dolayısıyla ihtidanın hazırlayıcı geçiş ortamı sağlanmış oluyordu.

Bir diğer sufi akım ise Mevlevîlik idi. Her ne kadar dönemin sultan, emir, vezir gibi yönetici zümresinin ciddi desteğini alarak bir protokol ekolü imiş gibi görünse de bu kentli anlayış kırsal alanda da geniş takipçi bularak büyük bir hayran ve destekçi kitlesine sahip oldu. Araştırmamızın temel konusu olan Küçük Asya'nın İslâmlaşması olgusunun içinde en büyük katkıyı da yine bu sufi oluşum yaptı. Zira bizzat Mevlâna kendi sağlığında iken entelektüel ikna toplantıları, dinî danışmanlık, sınırsız hoşgörü ve sahiplenme gibi özellikle başkent'in gayrimüslimlerine verdiği hizmetle onların din değiştirmesinde saik bir görev aldı. Özellikle dinî ritüellerde kullandığı müzikle, gayrimüslimleri fazlaca müdafaasıyla ve başkent'in *Tiran* konukları Moğollarla girdiği münasebetler dolayısıyla eleştirilse de

Eflaki'den öğrendiğimiz kadarıyla Mevlâna'nın dönüştürdüğü mühtedi sayısı ve bu konudaki hizmetleri onu sürecin gerçek kahramanı yapabilir.

11- Uygarlık giydiğimiz şeydir, kültür ise içindeki. İşte kültürün içselliliği noktasında değişim ve dönüşüm süreçleri devreye girer. Bunlar birbirinden farklı kavramlardır, birbirini bütünler ama birbirinin yerine kullanılmazlar. Anadolu'da önce dönüşüm sonra değişim hareketleri başladığında temel çıkış noktası uygarlığın içindeki kültür unsurlarını dönüştürmek oldu. Zira inanç sistemlerinde, coğrafi şartların farklılığı, dinî ritüellerinde farklılık göstermesine sebep olabiliyordu. XI. yüzyıl ile XV. yüzyıl arası aktif ihtida döneminin muazzam alt yapısı, dönüşüme konu olan toplulukların kültürleri üzerinden hazırlandı ve bu sosyal saptama kendi çağı için bile emsalsizdi.

Araştırmamızın sonucunda şu hülâsaları ortaya koymak gerekir ki;

Tahlil ettiğimiz eser pek çok açıdan süreci üç ana bakış açısıyla inceler. Bunlardan ilki, modern çağda *Stockholm Sendromu*⁴¹⁷ diye isimlendirilen psikolojinin bir özeti olarak acizin güçlüye sempatisi şeklinde olanıdır yani Anadolu'da yaşanan siyasi, askeri, dinî, sosyal, değişim ve gelişim süreci başlatanlara karşı hayranlık, teslimiyet, tepki, gibi muhtelif duygu paradokslarının bir sonucu olarak gelişmiş ve yerleşmiştir. Aynı zamanda, Anadolu'nun Bizanslı halklarının yeni kültürel, dinî ve politik yapıyı sindirme veya benimse nedenleri farklı farklı olsa da, sürecin sağlıklı, diri ve üstün bir metodolojinin sonucunda nihayetlendiğini belirtmekte yine yerinde olacaktır.

İkincisi, Vryonis'e göre Anadolu önce İslâmlaştı sonrasında Türkleşti. Türkler, Anadolu'daki ihtida sürecinin salt tasarımcısı ya da sadece katkı maddesi olan bir varlık değildi; Sürecin yönetmeniydiler ve İslâmlaşmayı öğrendikleri gibi öğrettiler. Bu yaklaşım, sürecin kalıcılığını ve yaygınlığını etkileyen birincil faktördü. Türklerde, pagan toplumdan, İslâm toplumuna geçiş sürecini yaşadıkları için sürecin yönlendirici kuvveti olarak

---

⁴¹⁷ Bu sendroma adını veren olay 1973 yılında Stockholm'daki başarısız bir banka soygununun sonucu ortaya çıkmıştır. Kreditbanken isimli bir bankayı soymaya kalkan soyguncular kuşatılınca bankada bulunan 4 kişiyi rehin almışlar ve altı gün boyunca direnmişlerdir. Polis operasyonu sırasında rehinelere kurtarılmaya aktif olarak direnmişlerdir ve soyguncular aleyhine tanıklık etmeye de yanaşmamışlardır. Sonrasında psikolojide benzer rehine-rehinci olaylarındaki yakınlaşmaları tanımlamak için kullanılan bir deyim haline gelmiştir. Kısaca, baskı gören kişinin baskı uygulayana sempati geliştirmesi olarak tanımlanabilir.

Bu sendromun gelişmesinin temel nedeni, hayatta kalma içgüdüsüdür. Dış dünyadan tamamen soyutlanan kurban, ihtiyaçları için kendisine baskı yapan kişiye bağımlı olduğunu hisseder, baskıcının yaptığı küçük iyilikler kurbanın gözünde büyür, zamanla kurban kendisini baskıcının yerine koyup olayları onun gözünden görmeye, yaptıklarına hak vermeye başlar. Kurban tarafından baskıcının şiddet eğiliminin tamamen gözardı edilmesi sonucunda, içinde bulunulan tehlikede reddedilir. Kurban tek olumlu ilişkisinin baskıcı ile arasında olan olduğunu düşündüğü için bu ilişkiyi de kaybetmek istemez ve dolayısıyla kurbanın baskıcıdan ayrılması gitgide zorlaşır. (<http://www.cic.unb.br/~pedro/trabs/Stockholm.pdf>)

tecrübelerini, yönlendirdikleri toplumlar adına kullanmışlardır. Bunlar ciddi kazanımlardır. Oysa Bizans cihetiyle bakıldığında Türk fetihleri *orantısız güç* başlığında değerlendirilmektedir. Bizans, Anadolu'yu kaybetmesinin Türklerin geldiği dönemde Bizans'ın içinde bulunduğu zayıf idari, dini, iktisadi yapısıyla genellediğinden bu durum aslında Türklerin güçlü oluşlarıyla ilgili olduğu kadar aynı dönemde Bizans'ın güçsüz oluşuyla da doğrudan ilgilidir. Bizans'a göre Türkler bu mücadelede avantajlı ve eli güçlü olan taraftır. Her ne kadar Bizans savunmaları mücadelenin Bizans açısını fazlaca dramatik zeminde ifade etsede süreci asıl kuvvetlendiren ve kolaylaştıran Türklerin yukarıda bahsedilen tecrübeleri ve kazanımlarıdır.

Üçüncü bir bakış açısı ise tüm kurumlarının şiddetli depremlerle sarsıldığı imparatorluğun sakinlerinin, yeni ev sahiplerinin muhteşem müesseselerinin etkisi altında etnik ve dinî bir değişime ve sonrasında dönüşüme tabi olduklarıdır. Çünkü Türk fetihleri öncesi Bizans hem kutsal hem de kurumsal sorunlarla kitlenmişti. Müesseseseleşmenin önünü açtığı kültürel ve dinî değişim süreci ise Türk İslam devletlerinin siyasi destekleriyle birleşerek köklendi ve güçlendi. Özetle bu durum bir müesseseler savaşıydı ve savaşı İslâm müesseseleri kazandı.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU M. Türker, **Dünya Atasözleri**, Kaya Yayınları, İstanbul 1983.
- AKÇA Gürsoy ve DEMİRPOLAT Anzavur, “Heterodoxy-Orthodoxy Tartışmaları ve Türk Fütüvvet Teşkilatı (Ahilik)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:10, 2003, s. 204–214.
- AKÇA Gürsoy, **Ahilik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003.
- ANSAY Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Turhan Yayınevi, Ankara 1978.
- ATAY Hüseyin, **Kuran’ın Reddettiği Dinler**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara 1999.
- AYÖNÜ Yusuf, “Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan, Editör: Doç Dr. Süleyman Özkan, C.XXIII, Sayı:1, Ege Üniversitesi, İzmir 2008 s.15–36
- AYDIN Mehmet, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2005.
- AZİZLERLİ Nihan, **Kehanet: İstanbul’un En Eski Öyküsü**, Şenocak Yayınları, İstanbul 2009.
- BABA Safer, **Tasavvuf Terimleri**, KetenYayınları, İstanbul 1998.
- BABİNGER Franz - KÖPRÜLÜ M. Fuat, **Anadolu’da İslâmiyet**, çev. Ragıp Hulusi, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- BAILLY Auguste, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, çev. Haluk Şaman, Nokta Yayınları, İstanbul 2006.
- BAKIRCI Naci, **Sille**, Damla Ofset, Konya 2007.
- BARKAN Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I, İstilâ Devrinde Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:2, 1974, s. 279–386
- BAŞTAV Şerif, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa” **Osmanlı Ansiklopedisi Siyaset**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.169–175

_____ Şerif, **Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261–1461)**, T.K.A.E. Yayını, Ankara 1989.

BAYRAM Mikail, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya1991.

_____ Mikail, “Anadolu Selçukluları Zamanında Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişmesi”, **Ahilik ve Esnaf Konferansları ve Seminerler Metinler Tartışmalar**, Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, İstanbul 1986, 175-185.

_____ Mikail, **Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren ve Mevlana Mücadelesi**, Damla Ofset, Konya 2006.

_____ Mikail, **Bâciyân-ı Rûm (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilâtı)**, Gümüş Matbaası, Konya 1987.

BİÇER Bekir, “Türklerin Müslüman Olmasında Sufilerin Rolü” **Selçuklu’dan Osmanlı’ya Bilim, Kültür ve Sanat Prof. Dr. Mikail Bayram’a Armağan**, Editör: Mustafa Demirci, Kömen Yayınevi, Armağan Dizisi 2, 1. baskı, Konya 2009, 325–343.

CAHEN Claude, “İlk Ahiler Hakkında”, çev. Mürsel Özrürk, **Belleten**, C. LXVII, Sayı: 197, Ankara 1986, s.591–601

_____ Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1994.

CEBECİOĞLU Ethem, “Bacıyân-ı Rûm”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, C. .III, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 651–655.

_____ Ethem, **Hacı Bayram Veli**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkârlar, Güneş Matbaacılık, Ankara 1973.

ÇAĞATAY Neşet, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1974.

ÇAMUROĞLU Reha, **Tarih, Heterodoksi ve Babailer**, Der Yayınları, İstanbul 1990.

ÇETİN Osman, “Konya’dan Bursa’ya Vezirler, Vakıflar, Mühtediler” **Selçuklu’dan Osmanlı’ya Bilim, Kültür ve Sanat Prof. Dr. Mikail Bayram’a Armağan**, Editör: Mustafa Demirci, Kömen Yayınevi, Armağan Dizisi 2, 1. baskı, Konya 2009, s.83–92.

_____ Osman, **Anadolu’da İslâmiyet’in Yayılışı**, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.

- _____ Osman, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, TTK yayınları, Ankara 1994.
- ÇOĞ Mehmet, "İslâm-Bizans İlişkileri Bağlamında 'Pavlikanlar' Üzerine Bir Değerlendirme"
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XIII, Sayı: 2, 2008, s. 73-87
- DAŞ Mustafa, **Bizans'ın Düşüşü**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.
- DIEHL Charles, **Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi**, Türkçe çev. A. Göke Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- DOĞAN İsmail, **Sosyolojik Kavramlar ve Sorunlar**, Sistem Yayınları, İstanbul 2000.
- EFLAKİ Ahmed, **Ariflerin Menkıbeleri**, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.
- ERAVCI Mustafa ve KORKMAZ Mustafa, **Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri**. Editör: Mehmet Çelik, Manisa 1999.
- ERCAN Yavuz, "Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", **Bellekten**, Sayı:198, Ankara 1986, s.679-725
- GÖLPINARLI Abdülbaki, **Mevlana**, Varlık Yayınları, İstanbul 1996.
- _____ Abdülbaki, **Yunus Emre ve Tasavvuf, İnkılâp Kitapevi**, İstanbul 1992.
- GÖRGÜN Tahsin, "İbn Haldun" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 19, Divantaş, İstanbul, 1999, s.543-555.
- GÖRKAŞ İrfan, "İslâm Felsefesi Açısından Horasan Erenleri", **Hacı Beştaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 15, s.191-211.
- GREGORY Timothy E., **Bizans Tarihi**, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, İstanbul 2008.
- GÜREL Emet ve MUTER Canan, Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.VII, Sayı:1, 2007, s.537-569.
- GÜRÜN Kamuran, **Ermeni Dosyası**, TTK yayınları, Ankara 1985.
- GÜZEL Abdurrahman, **Abdal Musa Velâyetnamesi**, TTK yayınları, Ankara 1999.
- HALDON John F., **Warfare, state and society in the Byzantine World 565-1204**, UCL Press, USA 1999.

- HARMAN Ömer Faruk, “Hıristiyanlık”, **Dinler Tarihi Araştırmaları II**, Ankara 2002, s.176–189.
- HOLT P. M., **The Cambridge History of İslâm**, Cambridge at The University, London 1970.
- HONİGMAN Ernest, **Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı**, Çev: Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Din Psikolojisi**, TDV Yay., Ankara 1998.
- İNALCIK Halil, “Ahilik, Toplum, Devlet”, **II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 189–200.
- İBN-i BİBİ, **El-Evamiru’l-Alaiyye Fi’l-Umuri’l-Alaiyye(Selçukname)**, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara1996.
- İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, M.E. B. C.11, İstanbul 1970, s.2.
- KAL’A Ahmet, “Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu” **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 65, 1990, s. 273–282.
- KALAFAT Yaşar, “Gregorien Türklerin Stratejik Boyutu” **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu**, Cilt: 4, Kayseri 2007, s.537–547.
- KAPLAN İbrahim, “Erken Dönemde Hıristiyan Karşıtı Söylemin Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Sebepler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 47, Sayı: 2, 2006, s. 165–183.
- KARA Mustafa, “Tasavvuf Kültüründe Aile ve Kadın”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, C. I, Ankara 1991, s. 351–354.
- KARA Mustafa, **Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1990.
- KARALİDİS Pavlos, **Romanos Diogenis İstanbul’a Yollar Açılırken**, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- KAYAOĞLU İsmet, “Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 31, Sayı: Fakültenin Kuruluşunun 40. Yıl Özel Sayısı, 1989, s. 147–155.

- _____ İsmet, “Türk Yönetiminde Gayri Müslimlere Gösterilen Tolerans”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:4, 2007, s. 383–389.
- _____ İsmet, **İslâm Kurumları Tarihi II**, Konya 1994.
- KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler**, İmge Yayınları, Ankara 1993.
- KİRMAN M. Ali, **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.
- KOÇAŞ Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990.
- KONAN Belkıs, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 57, Sayı:1, 2008, s. 167–182.
- KÖPRÜLÜ M. Fuad, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.
- _____ M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet Yayınları, Ankara 1994.
- KÖSE Ali, **Neden İslâm’ı Seçiyorlar**, TDV Yay., İstanbul 1997.
- _____ Ali, “İhtida” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:21, İstanbul 1994.
- KÜÇÜK ABDURRAHMAN, “Belgelerin Işığında Türk- Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Sayı:0, Cilt:31, 1989, s.245–259
- LEVTCHENKO M. V., **Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi**, Çev: Maide Selen, Özne Yayıncılık, İstanbul 1999.
- MERCAN İsmail Hakkı, “Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıb-Name ve Gazavatnameler Hakkında”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, Sayı:10, 2003, s. 107–130.
- MEYDAN LAROUSSE, **Gazetecilik ve Neşriyat Ltd, Şti.**, Cilt:2, İstanbul 1990, s.254 -255.
- MEYDAN LAROUSSE, **Gazetecilik ve Neşriyat Ltd, Şti.**, Cilt:19, İstanbul 1990, s. 74.
- MEYENDORF John, “Bizans’ın İslâm Anlayışı”, Çev: Fuat Aydın, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, 2002, s. 21–46.

- MİCHEL Thomas, **Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş Dinler Tarihine Katkı**, Orhan Basımevi, İstanbul 1992.
- NİCOL Donald M., **Bizans'ın Soylu Kadınları On Portre (1250-1500)**, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 114, İstanbul 2001.
- _____ Donald M., **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 77, İstanbul 1999.
- OCAK Ahmet Yaşar, **İslâm – Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır – İlyas Kültü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 113, Sayı A.30, Ankara 1990.
- _____ Ahmet Yaşar, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul 1991, 111- 114.
- _____ Ahmet Yaşar, “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidallarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, **Osmanlı Araştırmaları II**, İstanbul 1982, s. 25–39
- _____ Ahmet Yaşar, “Bektaşîlik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C. 5, 1992, s.373–379
- _____ Ahmet Yaşar, “On üçüncü-On beşinci Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”, **Belleten**, Cilt: LV, Sayı:214, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 661–673.
- _____ Ahmet Yaşar, “Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, 169–190.
- _____ Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- _____ Ahmet Yaşar, **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.
- OSTROGORSKY George, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2006.
- ÖNGÖREN Reşat, **Osmanlılarda Tasavvuf -Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

- ÖZCAN Koray, **Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri**, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- ÖZKÖSE Kadir, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VII, Sayı:1, 2003, s. 249–279
- PAKALIN Zeki Mehmet, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, MEB, 1993.
- PARMAKSIZOĞLU İsmet, **İbn Battuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- RUNCİMAN Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, C. I, TTK, Ankara 1989.
- SARI Volkan, **Türklerin İslâmiyet’i Kabulünün Sosyolojik Analizi**, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005.
- SARINAY Yusuf ve Diğerleri, **Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918- 1920)**, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001.
- SEIDLER G. L., **Bizans Siyasal Düşüncesi**, çev. Mete Tuncay, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- SELÇUK Havva, “Tapu Tahrir Ve Maliyeden Mudevver Defterlere Göre Rumeli’de İhtida Hareketleri (1432–1482)” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12, 2002, s. 89–104.
- SEZEN Yumni, **Sosyolojik Açından Din**, İFAV Yayını, İstanbul 1993.
- SEZER Betül, **XI.-XIII Yüzyıllarda Bizans Kilisesi**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.
- TANCI İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- TAŞCAN Arzu, **Bizans-Papalık İlişkileri (X-XV. Yüzyıl)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2000.
- TOGAN Zeki Velidi, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

- TOKALAK İsmail, **Bizans – Osmanlı Sentezi Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi**, Güler Boy Yayıncılık, İstanbul 2006.
- TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- _____ Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979.
- UÇAR Şahin, **Anadolu’da İslâm-Bizans Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- UÇMAN Abdullah, “Tekke Şiiri”, **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Klasikleri**, C. II, İstanbul 1985, s. 12–13
- UMAR Bilge, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1993.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 1988.
- _____ İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, TTK, Ankara 1988.
- VASSÂF Hüseyin, **Sefîne-i Evliyâ**, C.I, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990.
- VELİKAHYAOĞLU Nazif, “Anadolu’nun İskânı ve İslâmlaşmasında Dervişlerin Rolü”, **İlim ve Sanat Dergisi**, Vefa Yayıncılık, Sayı:13 (Mayıs-Hairan), İstanbul 1987, s. 44–49
- VERCLEYEN Frank, “Bizans Döneminde İstanbul’da Depremler: Halk Üzerinde Etki” çev. Feda Şamil Arık, **Byzantion**, LVIII/1, 1996, s.299–318
- VRYONIS Speros, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fittedeenth Century**, University of California Press, Berkeley Los Angeles London 1971. (Paperback 1986)
- _____ Speros, “Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri” **COGİTO: Selçuklular**, Sayı 29, Güz 2001, s. 93–119
- WATT William Montgomery, **Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık**, çev. Turan Koç, İz Yayınları, İstanbul 2002.
- _____ William Montgomery, **İslâm Kelamı ve Felsefesi**, çev. Süleyman Ateş, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.

WERNER Ernst, **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar**, çev. Orhan Esen -Yılmaz Öner, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

YAMAN Ali, **Alevîlik-Bektaşîlik Bibliyografyası**, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, Mannheim, Almanya 1998.

YILDIZ Hakkı Dursun, “Bizans Tarihi” **Anadolu Uygarlıkları Tarihi Ansiklopedisi**, C. III, Komisyon, Görsel Yayınları, İstanbul 1982, s. 488–565

İnternet Kaynakları

Erhan Afyoncu, “Papa'nın görmezden geldiği gerçek”,
<http://www.webturkiyeportal.com/webforum/showthread.php/62147-Papa-nin-gormezen-den-geldigi-gercek?p=252667&viewfull=1> (15.05.2009)

Rıfat Özdemir, “Anadolu'nun Türk Vatanı oluşunda Malazgirt zaferinin Önemi”
<http://www.turkish-media.com/forum/topic/179082-turk-tarihinde-malazgirt-zaferinin-onemi/>(15.05.2009)

Buket Kitapçı Bayrı, “Genç Niketas'ın Şehit Edilmesi: Selçuklu Sultanı II. Mesud Döneminde Zorla Din Değiştirme Kanıtı mı? Yoksa İmparator II. Andronikos Dönemi Bizans Politikalarının Bir Yansıması mı?”,
http://www.sgsymposium.org/tr/bildiri_icerik.asp?ID=17 (15.05.2009)

Uri Avnery, “Ateist bir Yahudinin Papa'ya yanıtı”
<http://www.okulyolu.biz/dundenbugune/ateist.htm> (15.05.2009)

Speros Vryonis, “Problems in The History Of Byzantine Anatolia”
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/820/10409.pdf> (15.08.2009)

Speros Vryonis, “Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries”
<http://coursesa.matrix.msu.edu/~fisher/bosnia/readings/Vryonis1.html> (15.08.2009)

“Bir Anıt, İki Anıtsal kişilik Theodoros Metochites'den Thomas Whittemore'a Kariye”
www.arkitera.com (15.09.2009)

Abdulkadir Yuvalı, “Malazgirt Savaşı Öncesi Selçuklu ve Bizans'ın Anadolu Politikası”,
<http://www.mus.gov.tr/malazgirtsavasi.aspx> (15.09.2009)

http://nireblog.com/tr/tags/mirijose_17/critical+discourse+analysis (15.10.2009)

http://www.byzantinos.com/1_Istanbul_Pogrom.htm (20.09.2009)

http://www.aheworld.com/press_releases/071607.html (20.09.2009)

http://www.aheworld.com/pdfs/PR46_Curriculum_Vitae.pdf (20.09.2009)

http://en.wikipedia.org/wiki/Speros_Vryonis (15.10.2009)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Tacitus> (15.05.2009)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Diodorus> (15.05.2009)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Claudius_Aelianus (15.05.2009)

http://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_S._Onassis_Foundation (15.08.2009)

http://en.wikipedia.org/wiki/Gustave_E._von_Grunebaum (15.08.2009)

http://oce.catholic.com/index.php?title=Michael_Attaliates (15.05.2009)

http://oce.catholic.com/index.php?title=Nicephorus_Bryennius (15.05.2009)

<http://www.uoa.gr/uoauk/uoaindex.htm> (15.08.2009)

http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_modern_greek_studies/v026/26.1.paganelis.html (15.08.2009)

<http://www.doaks.org/museum/> (15.08.2009)

<http://www.gizliilimler.tr.gg/Phi-Beta-Kappa.htm> (15.07.2009)

<http://www.gf.org/about-the-foundation/the-fellowship/> (15.07.2009)

<http://search.barnesandnoble.com/BookSearch/results.asp?ATH=Speros%2C+Jr.Speros+Vryonis+Jr.> (15.07.2009)

<http://www.acls.org/mission/> (15.07.2009)

http://www.amazon.com/s/ref=nb_ss?url=search-alias%3Daps&field-keywords=speros+vryonis&x=14&y=17 (15.07.2009)

http://www.bestwebbuys.com/books/search.jsp?isrc=b-home-search&N=0&Ntt=speros+vryonis&Ntk=P_Title (15.07.2009)

<http://www.jstor.org/stable/1291369> (15.06.2009)

http://www.ykykultur.com.tr/dergi/pdf/cogito_dizin_1-50.pdf (15.06.2009)

<http://www.hacac.org/activities/documents/HACNEWS11.1COMPLETE.pdf> (15.06.2009)

http://www.greekworks.com/bookstore/product_info.php?cPath=21&products_id=34 (15.06.2009)

http://www.ahps.org/pastevents/past_events.htm (15.06.2009)

<http://www.scribd.com/doc/2395331/The-Secret-History-of-the-Court-of-Justinian-by-Procopius> (15.05.2009)

<http://www.fhw.gr/chronos/10/en/pl/pn/pnf4.html> (15.05.2009)

http://bilgedost.net/index.php?option=com_content&view=article&id=65%3AAdiyojen&catid=39%3Afilozof&Itemid=79 (15.05.2009)

http://www.agiasofia.com/people/palamas_greg.html (15.05.2009)

<http://edebiyat.ege.edu.tr/bolumler/tarih/pdfler/c23-s1-2008.pdf> (15.05.2009)

<http://www.cic.unb.br/~pedro/trabs/Stockholm.pdf> (15.05.2009)

<http://www.sp.gov.tr/documents/planlar/RizeSP0610.pdf> (15.05.2009)

http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://greekodyssey.typepad.com/my_greek_odyssey/images/prof.jpg&imgrefurl=http://greekodyssey.typepad.com/my_greek_odyssey/greek_history/&usq=__WC58F7iDY0P9riL6MuoC_0coqIg=&h=83&w=100&sz=3&hl=tr&start=1&tbnid=JO9vsM_k6nNvyM:&tbnh=68&tbnw=82&prev=/images%3Fq%3Dsperos%2Bvryonis%26gbv%3D2%26hl%3Dtr%26sa%3DG (15.01.2010)

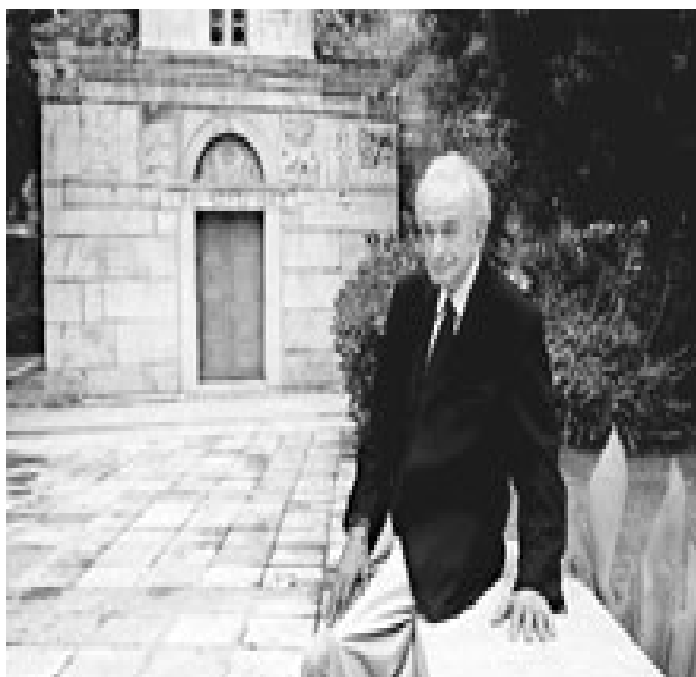
http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://nauplion.net/CP-Scholarios.jpg&imgrefurl=http://nauplion.net/CP-Pal-Portraits.html&usq=__tqQ206KshXygtHktkHsPjjNy9qM=&h=379&w=300&sz=44&hl=tr&start=2&um=1&tbnid=f3VS2wJhQdRvGM:&tbnh=123&tbnw=97&prev=/images%3Fq%3Dscholarios%26hl%3Dtr%26sa%3DN%26um%3D1 (15.01.2010)

http://guidesofistanbul.com/eng/images/chora_2/img_5187000a.jpg (15.01.2010)

http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/39/Byzantine_Empire_Themata_650.png&imgrefurl=http://reference.findtarget.com/search/thema/&usq=__tPo1SL_58hAVpugn3lXyVfkixdE=&h=456&w=744&sz=35&hl=tr&start=58&tbnid=9bAcGDij_aktiM:&tbnh=86&tbnw=141&prev=/images%3Fq%3Danatolian%2Bthema%2Bmap%26gbv%3D2%26ndsp%3D20%26hl%3Dtr%26sa%3DN%26start%3D40 (15.01.2010)

EKLER

EK 1:

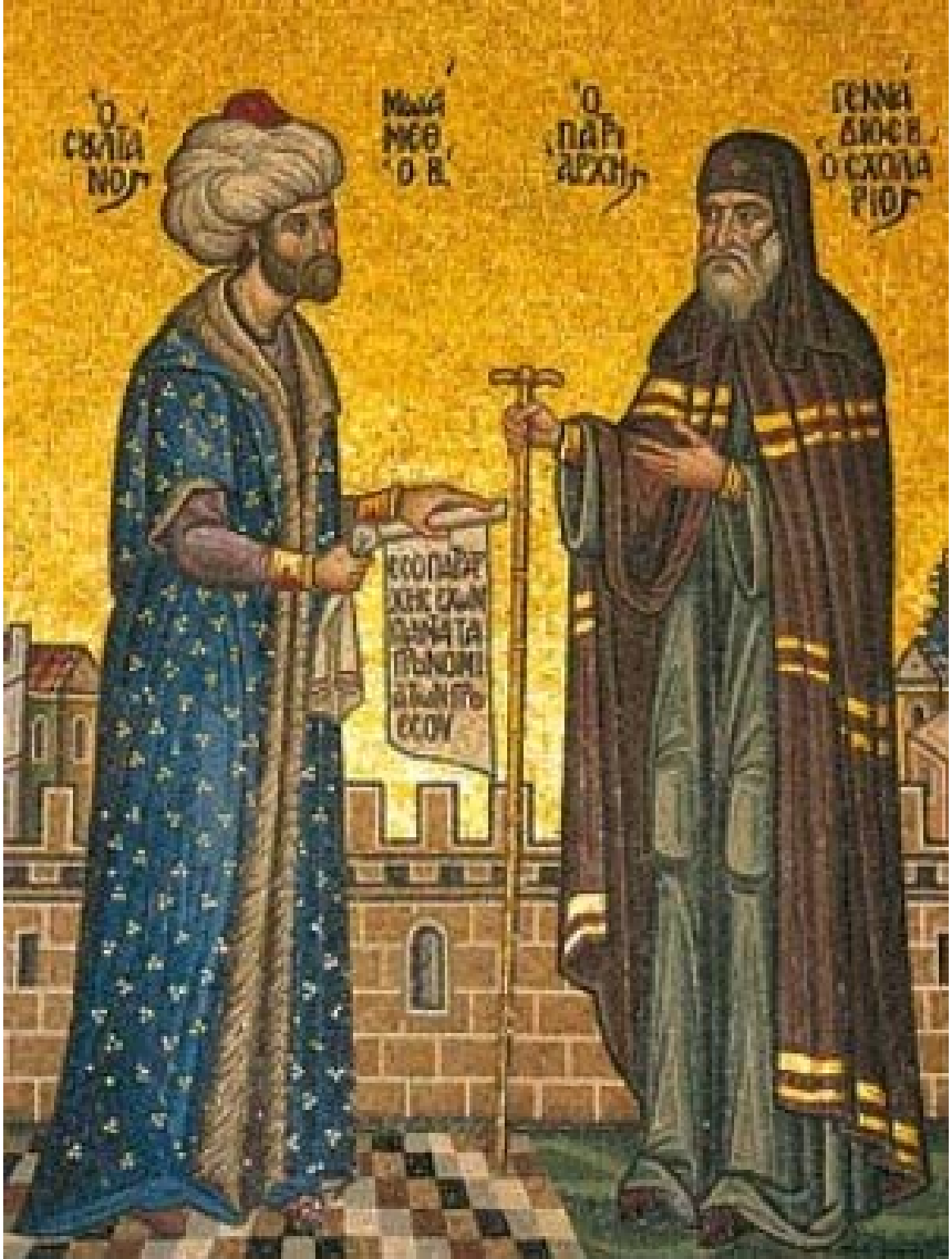
Speros VRYONIS

(http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://greekodysey.typepad.com/my_greek_odysey/images/prof.jpg&imgrefurl=http://greekodysey.typepad.com/my_greek_odysey/greek_history/&usg=__WC58F7iDY0P9riL6MuoC_0coqIg=&h=83&w=100&sz=3&hl=tr&start=1&tbnid=JO9vsM_k6nNvyM:&tbnh=68&tbnw=82&prev=/images%3Fq%3Dsperos%2Bvryonis%26gbv%3D2%26hl%3Dtr%26sa%3DG)

Kariye Camii'nin asıl adı olan Chora, "*şehir dışında*" anlamına geliyor ve kilise Constantin zamanında yapılan surların dışında kaldığı için böyle adlandırılıyor. 1320'lerde Theodore Metochites, bu kiliseyi muhteşem eserlerle donatmış, kendi suretini de Hz. İsa'nın bir mozaiğinin yanına ilişirtmiştir.

http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://nauplion.net/CP-Scholarios.jpg&imgrefurl=http://nauplion.net/CP-Pal-Portraits.html&usq=__tqQ206KshXygtHktkHsPjjNy9qM=&h=379&w=300&sz=44&hl=tr&start=2&um=1&tbnid=f3VS2wJhQdRvGM:&tbnh=123&tbnw=97&prev=/images%3Fq%3Dscholarios%26hl%3Dtr%26sa%3DN%26um%3D1

Fatih Sultan Mehmet'in Gennadios Scholarios'u Constantinople'un yeni Ortodoks Patriği olarak atadığı töreni simgeleyen, XX. yüzyıla ait bir mozaik bugün İstanbul Ortodoks Patrikhanesindedir.

(http://guidesofistanbul.com/eng/images/chora_2/img_5187000a.jpg)

Fransa'nın Paris şehrindeki *Bibliothèque Nationale* müzesinde sergilenen bazı Bizans İmparatorlarının mozaik ve gravürlerine ait örnekler yukarıda verilmiştir. Bunlar sırasıyla;

Andronicus IV, John VII, Manuel II,
John VIII, Constantine XI, Constantine I.

http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://nauplion.net/CP-Scholarios.jpg&imgrefurl=http://nauplion.net/CP-Pal-Portraits.html&usq=__tqQ206KshXygtHktkHsPjjNy9qM=&h=379&w=300&sz=44&hl=tr&start=2&um=1&tbnid=f3VS2wJhQdRvGM:&tbnh=123&tbnw=97&prev=/images%3Fq%3Dscolarios%26hl%3Dtr%26sa%3DN%26um%3D1

John V, Manuel II ve John VIII

http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://nauplion.net/CP-Scholarios.jpg&imgrefurl=http://nauplion.net/CP-Pal-Portraits.html&usq=_tqQ206KshXygtHkthHsPjjNy9qM=&h=379&w=300&sz=44&hl=tr&start=2&um=1&tbnid=f3VS2wJhQdRvGM:&tbnh=123&tbnw=97&prev=/images%3Fq%3Dscolarios%26hl%3Dtr%26sa%3DN%26um%3D1

Yukarıda Bizans İmparatoru Manuel II Paleologus'un, kardeşi Mora Valisi Theodoros'un cenaze töreninde okuduğu metinden bir elyazması sayfa örneği vardır. Sayfanın ortasındaki resim ise Manuel'in kendisidir. Bu çalışma yine Paris'teki *Bibliothèque Nationale* müzesinde sergilenmektedir.

http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://nauplion.net/CP-Scholarios.jpg&imgrefurl=http://nauplion.net/CP-Pal-Portraits.html&usq=__tqQ206KshXygtHktkHsPjjNy9qM=&h=379&w=300&sz=44&hl=tr&start=2&um=1&tbnid=f3VS2wJhQdRvGM:&tbnh=123&tbnw=97&prev=/images%3Fq%3Ds%3Dscholarios%26hl%3Dtr%26sa%3Dn%26um%3D1

EK 2:

Doğu Roma (Bizans) İmparatorları Kronolojisi		
Saltanat Yılları	İmparator İsimleri	Hanedan ve Sülaleleri
379 – 395	Theodosius I	Theodosian Hanedanı
395 – 408	Arcadius	Theodosian Hanedanı
408 – 450	Theodosius II	Theodosian Hanedanı
450 – 457	Marcian	Theodosian Hanedanı
457 – 474	Leo I	
474	Leo II	
474 – 475, 476 – 491	Zeno	
475 – 476	Basiliscus	
491- 518	Anastasius I	
518 – 527	Justin I	Justinian Hanedanı
527 – 565	Justinian I	Justinian Hanedanı
565 – 578	Justin II	Justinian Hanedanı
578 – 582	Tiberius Constantinus	Justinian Hanedanı
582 – 602	Maurice	Justinian Hanedanı
590 – 602	Theodosius	
602 – 610	Phocas	
610 – 641	Heraclius I	Heraclius'un Sülalesi
641	Constantine III Heraclius	Heraclius'un Sülalesi
641	Heracleonas (Heraclius II)	Heraclius'un Sülalesi
641- 668	Constans II Pogonatus	Heraclius'un Sülalesi
668 – 685	Constantine IV	Heraclius'un Sülalesi
685 – 695, 705 – 711	Justinian II Rhinotmetus (slitnosed)	Heraclius'un Sülalesi
695 – 698	Leontius	
698 – 705	Tiberius III Apsimar	
711 – 713	Philippicus Bardanes	
713 – 715	Anastasius II	
715 – 717	Theodosius III	
717 – 741	Leo III	Isaurian Hanedanı
741 – 775	Constantine V	Isaurian Hanedanı
741 – 743	Artabasdos	Isaurian Hanedanı
775 – 780	Leo IV	Isaurian Hanedanı
780 – 797	Constantine VI	Isaurian Hanedanı

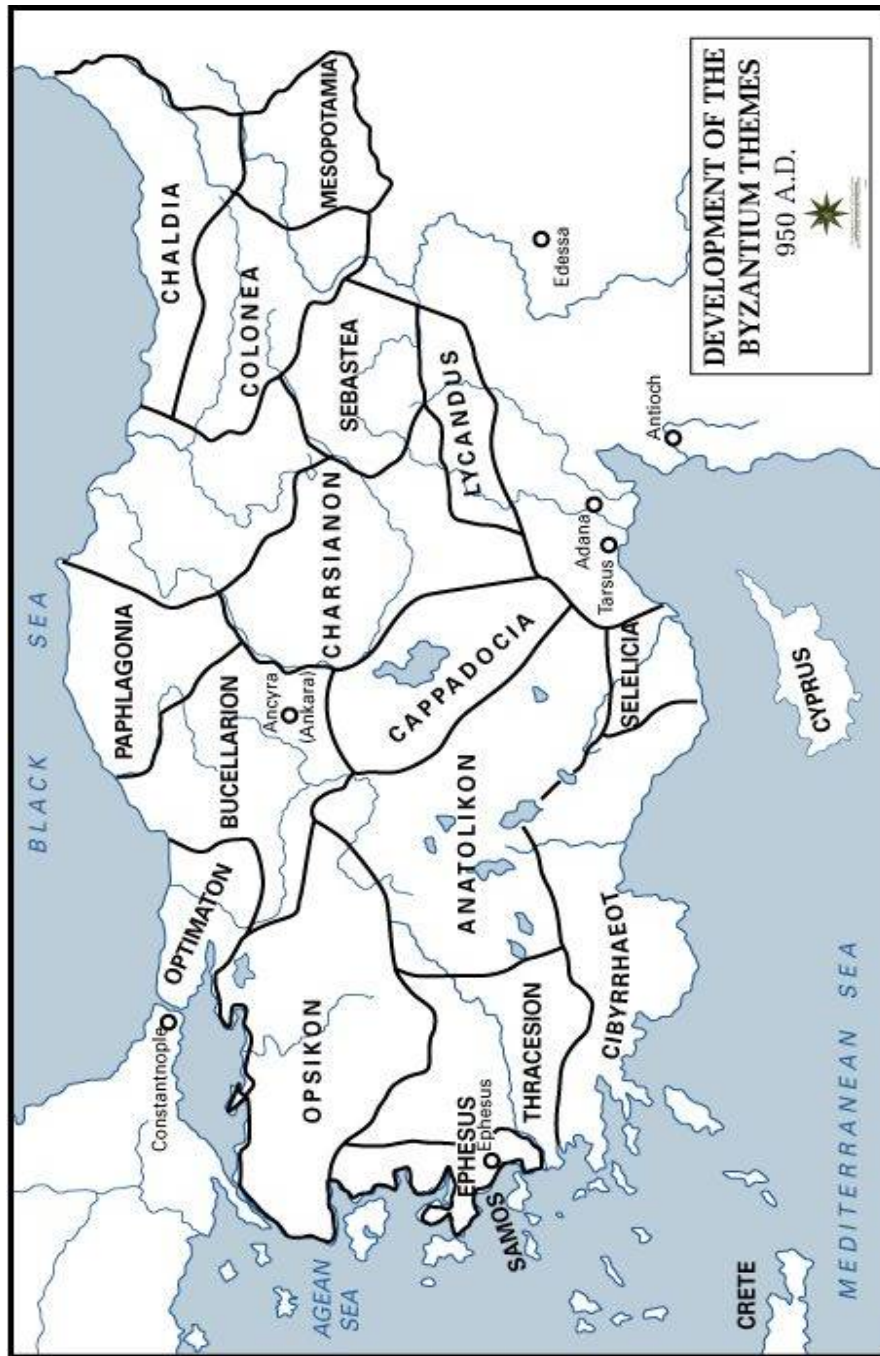
797 – 802	Irene	Isaurian Hanedanı (İlk İmparatoriçe)
802 – 811	Nicephorus I	Phocid Hanedanı
811	Stauracius	Phocid Hanedanı
811 – 813	Michael I Rhangabé	Phocid Hanedanı
813 – 820	Leo V	
820 – 829	Michael II	Phrygian Hanedanı
829 – 842	Theophilus I	Phrygian Hanedanı
842 – 855	Theodora	Phrygian (III. Michael'ın Kral naibesi)
842 – 867	Michael III	Phrygian Hanedanı
867 – 886	Basil I	Macedonian Hanedanı
886 – 912	Leo VI	Macedonian Hanedanı
912 – 913	Alexander III	Macedonian Hanedanı
913 – 959	Constantine VII	Macedonian Hanedanı
920 – 944	Romanus I	Macedonian Hanedanı
959 – 963	Romanus II	Macedonian Hanedanı
963 – 969	Nicephorus II Phocas	Macedonian Hanedanı
969 – 976	John I Tzimisces	Macedonian Hanedanı
976 – 1025	Basil II	Macedonian Hanedanı
1025 - 1028	Constantine VIII	Macedonian Hanedanı
1028 – 1034	Romanus III Argyropolus	Macedonian Hanedanı
1028 – 1050	Zoe I	Macedonian Hanedanı
1034 – 1041	Michael IV	Macedonian Hanedanı
1041 – 1042	Michael V	Macedonian Hanedanı
1042	Theodora	Macedonian Hanedanı
1042 – 1055	Constantine IX Monomachus	Macedonian Hanedanı
1055 – 1056	Theodora	Macedonian Hanedanı
1056 – 1057	Michael VI	
1057 – 1059	Isaac I Comnenus	Comnenid Hanedanı
1059 – 1067	Constantine X Ducas	Ducas Hanedanı
1067 – 1078	Michael VII	Ducas Hanedanı
1068 – 1071	Romanus IV Diogenes	Ducas Hanedanı

1078 – 1081	Nicephorus III Botaniates	
1081 – 1118	Alexius I Comnenus	Comnenid Hanedanı
1118 – 1143	John II Comnenus	Comnenid Hanedanı
1143 – 1180	Manuel I Comnenus	Comnenid Hanedanı
1180 – 1183	Alexius II Comnenus	Comnenid Hanedanı
1183 – 1185	Andronicus I Comnenus	Comnenid Hanedanı
1184 – 1195	Isaac Comnenus	Comnenid (Kıbrıs'lı imparator)
1185 – 1195, 1203 - 1204	Isaac II Angelus	Comnenid & Angelid Hanedanı
1195 – 1204	Alexius III Angelus	Comnenid & Angelid Hanedanı
1203 – 1204	Alexius IV Angelus	Comnenid & Angelid Hanedanı
1204	Alexius V Ducas Murtzuphlus	Angelid Hanedanı
1205 – 1222	Theodore I Lascaris	Lascarid Hanedanı
1222 – 1254	John III Ducas Vatatzes	Lascarid Hanedanı
1254 – 1258	Theodore II Lascaris	Lascarid Hanedanı
1258 – 1261	John IV Lascaris	Lascarid Hanedanı
1259 – 1282	Michael VIII Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1282 – 1328	Andronicus II Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1328 – 1341	Andronicus III Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1341 – 1376, 1379 – 1390, 1391	John V Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1347 – 1354	John VI Cantacuzenus	Palaeologid Hanedanı
1376 – 1379	Andronicus IV Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1390, 1399 – 1402	John VII Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1391 – 1425	Manuel II Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1425 – 1448	John VIII Palaeologus	Palaeologid Hanedanı
1448 – 1453	Constantine XI Palaeologus Dragatses	Palaeologid Hanedanı

Anadolu Selçukluları Sultanları Kronolojisi (1077–1307)

SALTANAT YILLARI	SULTANLAR	MÜKERRER DURUM AÇIKLAMASI
1077–1086	Süleyman oğlu Kutalmış	
1092–1107	I. Kılıçaslan	
1107–1116	Melikşah	
1116–1156	Rükneddin Mesud	
1156–1192	II. İzzeddin Kılıçaslan	
1192–1196	I. Gıyaseddin Keyhüsrev	
1196–1204	II. Süleyman	
1204–1205	III. Kılıçaslan	
1205–1211	I. Gıyaseddin Kılıçaslan	İkinci kere
1211–1220	I. İzzeddin Keykavus	
1220–1237	I. Alaaddin Keykubad	
1237–1246	II. Gıyaseddin Keyhüsrev	
1246–1260	II. İzzeddin Keykavus	
1248–1265	IV. Rükneddin Kılıçaslan	
1249–1257	II. Alaaddin Keykubad	
1257–1259	II. Gıyaseddin Keyhüsrev	İkinci kere
1265–1282	III. Gıyaseddin Keyhüsrev	
1282–1284	II. Gıyaseddin Mesud	
1284	III. Alaaddin Keykubad	
1284–1293	II. Gıyaseddin Mesud	İkinci kere
1293–1294	III. Alaaddin Keykubad	İkinci kere
1294–1301	II. Gıyaseddin Mesud	Üçüncü kere
1301–1303	III. Alaaddin Keykubad	Üçüncü kere
1303–1307	II. Gıyaseddin Mesud	Dördüncü kere
1307	III. Gıyaseddin Mesud	

EK 3:

Bizans'ın Anadolu Thema Haritası

(http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/39/Byzantine_Empire_Thema-650.png&imgrefurl=http://reference.findtarget.com/search/thema/&usq=tPo1SL_58hAVpugn3lXyVfkixdE=&h=456&w=744&sz=35&hl=tr&start=58&tbnid=9bAcGDij_aktiM:&tbnh=86&tbnw=141&prev=/images%3Fq%3Danatolian%2Bthema%2Bmap%26gbv%3D2%26ndsp%3D20%26hl%3Dtr%26sa%3DN%26start%3D40)